John Adams
Library,

IN THE CUSTODY OF THE
BOSTON PUBLIC LIBRARY.

Societatis
MERCATORUM SCISSORUM
apud
LONDINATES
Insignia.

C. JULII CÆSARIS QUÆ EXTANT,

CUM

Indice locupletiſſimo.

Ex Recenſione *T. P.* A. M.

LONDINI:

E Typographæo M. *Matthews*: Impenſis *J.* & *B. Sprint*; *R. Knaplock*, *B. Tooke*, *D. Midwinter*, *J. Wyat*, *A. Bettesworth*, *J. Bowyer*, *Gul. Taylor*, *H. Clements*, *T. Ward*, *Gul.* & *J. Innys*, *J. Batley*, & *R. Cruttenden*. MDCCXIX.

ADAMS
154.5

a Map of the
ROMAN EMPIRE
in its Maturity.
19
Caledonius
Saltus
BRITANNIA
OCEANUS
CITERIOR
Cimbri
Teutoni
Cherusci
Sueui
Catti
Vsipetes
Sicambri
Tencteri
GERMANIA
Marcomanni
Hercinia Silua
Morini
Eburones
BELGÆ
Treueri
Senones
Alexia
GALLIÆ
Veneti
Carnutes
Avaricum
Bituriges
Gergouia
Aruerni
AQVITANI
Ædui
Tigurini
Sequani
HELVETII
Vindelicia
Noricum
Pannonia
DACIA
EUROPA
Liburni
Dalmatia
ILLIRICUM
Moesia
THRACIA
PONTICUM MARE
Mæotis Palus
Caucasus M.
Colchis
Iberia
Albania
Bosphorus Thracius
Gallogræcia
BITHINIA
Tectosages
GALATIA
PHRIGIA
CAPPADOCIA
ASIA
ASIA MINOR
Pergamus
Troia
Colophon
Ephesus
CILICIA
Caspij
ARMENIA
Mesopotamia
Zeugma
Galleecia
Astures
Cantabri
Lusitania
Celtici
HISPANIA
Ulterior
Turduli
Munda
Carthago Noua
Gades
Fretum Gaditanum
Numantia
Tarraco
Iberus fl.
Balearides Ins.
Sinus Gallicus
Massilia
Genua
Padus
ITALIA
Rauenna
Roma
Capua
Tarentum
Mare Adriaticum
Corsica
Sardinia
Mare Tuscum
Liparee I
Panormus
Sicilia
Ægathes
Agrigentum
Messana
Siracusæ
MARE SICULUM
MARE INTERNUM
Mare Libicum
Mare Agiptium
Macedonia
Philippici
Ægeum
Lemnus
Lesbos
Mare
Cicladesi
Delos
Samos
Athenæ
Corinthus
Achaia
Sparta
Zacinthus
Cephalenia
Rhodus
CIPRUS
CRETA
SIRIA
Libanus M.
Damascus
Hierosolima
Judæa
Pelusium
Pharium
Alexandria
Memphis
Arsinoe
ÆGIPTUS
Sabæi
ARABIA
Mare Rubrum
Paretonium
Cirene
LYBIA
Sirtis Maior
Sirtis Minor
Thapsus
Zama
AFRICA
Carthago
Numidia
Capsa
Mulucha
MAURITANIA
Atlas Mons
AFRICA
Columnæ Herculis

C. Julii Cæsaris

COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO.

LIBER I.

I. GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ : propterea quod à cultu atque humanitate Provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important. Proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt ; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano : continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum ; attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum : vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur : pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni : spectant in Septemtriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum Solis & Septemtriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala & M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur: qui in longitudine millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. III. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, jumentorum, & carrorum quammaximum numerum coëmere, sementes quammaximas facere. ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat, itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant, &, regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta caussæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit, & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem in-

incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. IV. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt: frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. V. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos angustum & difficile, inter montem Juram, & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur: mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quo nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v. kal. Apr. L. Pisone, A Gabinio Coss. VI. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quammaximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit: provinciæ toti quam maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cujus legationis Numëius, & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum; rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quo memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum. & sub jugum missum, concedendum non putabat; neque homines

mines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria & maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possint. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reverterunt; negat se more, & exemplo populi Rom. posse iter ulli per provinciam dare: &, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. VII. Helvetii ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis alii, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus novis rebus studebat, & quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio, & injuria transeant. VIII. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum, & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt, quæ civitas est in provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; &, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus

pluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. IX. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui quum se, suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pœne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non exspectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent. X. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat: eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. R. intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis avum L. Pisonem Legatum. Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant. XI. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx ægerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico Princeps fuit, qui bello Cassiano dux

Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: si pacem populus R. cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur & veteris incommodi populi R. & pristinæ virtutis Helvetiorum: quod improviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur: quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. R. & internecione exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet. XII. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret: atque eo gravius ferre, quo minus merito pop. R. accidisset; qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine caussa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet; num etiam recentium injuriarum, quod eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei pop. R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. XIII. Postero die castra ex eo loco movent. Idem Cæsar facit: equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant: qui cupidiùs novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciùs subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prœlio continebat; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies

circiter

circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen & nostrum primum, non amplius quinis, aut senis millibus passuum, interesset. XIV. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant; sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse, dicere. Ubi se diutius duci intellexit, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerat, (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit: multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur. XV. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit; esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quàm Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, unà cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi: ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coërceri non posse: quin etiam, quod necessario rem Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam caussam, quam diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet, quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. Dicit liberius, atque audacius. Eadem secreto ab aliis reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem summa audacia magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere; propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper

alere,

alere, & circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse: atq; hujus potentiæ caussa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre & propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse: favere, & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; quod eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi R. non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quod prœlium equestre adversum paucis ante diebus esset factum; initium ejus fugæ à Dumnorige, atque ejus equitibus factum esse: (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. XVI. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset: quod obsides inter eos dandos curasset: quod ea omnia non modò injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse caussæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. Nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cùm eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quam se, doloris capere; propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset: quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed pœne ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoveri: quod si quid ei à Cæsare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum

teneret,

teneret, neminem exiſtimaturum non ſua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à ſe averterentur. Hæc quum pluribus verbis flens à Cæſare peteret, Cæſar ejus dexteram prehendit: conſolatus rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & Reip. injuriam, & ſuum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, oſtendit: quæ ipſe intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet: præterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit; ut, quæ agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſet. XVII. Eodem die ab exploratoribus certior factus hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo; qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit: renunciatum eſt, facilem eſſe. De tertia vigilia T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, & iiſdem ducibus, qui iter cognoverant, ſummum jugum montis adſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. Ipſe de quarta vigilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Conſidius, qui rei militaris periſſimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. XVIII. Prima luce, quum ſummus mons à T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius mille & quingentis paſſibus abeſſet; neque, ut poſtea ex captivis comperit, aut ipſius adventus, aut Labieni cognitus eſſet: Conſidius, equo admiſſo, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hoſtibus teneri: id ſe à Gallicis armis atque inſignibus cognoviſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit, aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæſare, ne prœlium committeret, niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra viſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret; monte occupato, noſtros exſpectabat, prœlioque abſtinebat. Multo denique die per exploratores cognovit, & montem à ſuis teneri, & hoſtes caſtra moviſſe, & Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciaſſe. Eo die, quo conſuêrat intervallo, hoſtes ſequitur, & millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit. XIX. Poſtridie ejus diei, quod omnino biduum ſupererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret; & quod à Bibracte, oppido Æduorum longe maximo ac copioſiſſimo, non amplius millibus paſſuum xviii aberat, rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimavit; & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte re contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hoſtibus nunciatur. Helvetii, ſeu quod

quod timore perterritos Romanos discedere existimarent; eò magis, quod pridie superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum ita uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt XX. Cæsar, primum suo, deinde omnium (è conspectu remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret cohortatus suos prœlium commisit. Milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt ea disjecta, gladiis districtis in eos impetum fecerun Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligati quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, di jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi, & pede referre, &, quod mons suberat circiter ∞ passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris, Bo & Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen nostrum claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itine nostros latere aperto aggressi, circumvenire: & id consp cati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus i stare, & prœlium redintegrare cœperunt. Romani conve sa signa tripartito intulerunt: prima, ac secunda acies, victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciper Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum est. Di tius quum nostrorum impetum sustinere non possent; a teri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad in pedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc to prœlio quum ab hora septima, ad vesperam, pugnatum adversum hostem videre nemo potuit. Ad multam n ctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propter quod pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in n stros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter car rotasque, mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosc vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimen

castr

ıſtriſque noſtri potiti ſunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus
filiis captus eſt. Ex eo prœlio circiter millia hominum
cxx ſuperfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt:
ullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingonum
ie iv pervenerunt, quum & propter vulnera militum, &
ropter ſepulturam occiſorum, noſtri triduum morati, eos
qui non potuiſſent. Cæſar ad Lingones litteras, nuncioſ-
ue miſit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui ſi
ıviſſent, ſe eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum.
oſe, triduo intermiſſo, cum omnibus copiis eos ſequi cœ-
it. XXI. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, le-
atos de deditione ad eum miſerunt: qui quum eum in
inere conveniſſent, ſeque ad pedes projeciſſent, ſupplici-
rque locuti, flentes pacem petiſſent, atque eos in eo loco,
uo tum eſſent, ſuum adventum exſpectare juſſiſſet, parue-
ınt. Eo poſtquam Cæſar pervenit, obſides, arma, ſervos,
ui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur,
conferuntur, nocte intermiſſa, circiter hominum millia
ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, ſive timore perter-
ti, ne armis traditis, ſupplicio afficerentur; ſive ſpe ſa-
tis inducti, quod, in tanta multitudine dedititiorum, ſu-
n fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſti-
arent, prima noctis vigilia, ex caſtris Helvetiorum egreſ-
, ad Rhenum fineſque Germanorum, contenderunt. Quod
ɔi Cæſar reſcivit; quorum per fines ierant, his, utì con-
ıirerent, & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent, impe-
vit: reductos in hoſtium numero habuit: reliquos om-
s, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem ac-
pit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, un-
erant profecti, reverti juſſit: & quod, omnibus frugi-
ıs amiſſis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allo-
ogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ip-
s oppida vicoſq; quos incenderant, reſtituere juſſit. Id ea
axime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Hel-
tii diſceſſerant, vacare; ne propter bonitatem agrorum
ermani, qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in
elvetiorum fines tranſirent, & finitimi Galliæ provinciæ,
llobrogibuſque eſſent. Boios, petentibus Æduis, quod
regia virtute erant, ut in finibus ſuis collocarent, con-
ſſit: quibus illi agros dederunt, quoſque poſtea in pa-
m juris libertatiſque conditionem, atque ipſi erant, re-
perunt. In caſtris Helvetiorum tabulæ repertæ ſunt lit-
ris Græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ; quibus
tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus do-
o exiſſet eorum, qui arma ferre poſſent, & item ſepara-
m pueri, ſenes, mulieresque. Quarum omnium rerum
mma erat, capitum Helvetiorum millia cclxiii. Tulin-
ɔrum millia xxxvi. Latobrigorum xiv. Rauracorum xxii.
Boiorum

Boiorum xxxii. Ex his, qui arma ferre possent, ad millia xcii. Summa omnium fuerant ad millia ccclxiix. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium c & x. XXII. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. XXIII. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secreto, de sua, omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis, Sequanisque Germani mercede accerserentur. Horum primo circiter millia xv Rhenum transisse: posteaquam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c & xx millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes, semel atque iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent: unum se esse, ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit,

ut juraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, accidisse; propterea quod Ariovistus rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet: propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum xxiv ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victûs cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, siqua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere. XXIV. Hac oratione à Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri: ejus rei quæ caussa esset, miratus, ex ipsis quæsivit: nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere; quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset: idem Divitiacus Æduus respondit; hoc esse miseriorem, gravioremque fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos

verbis confirmavit: pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. XXV. Hac oratione habita, concilium dimisit. Et secundùm ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret. Imprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi & Reipubl. esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim quum Sequanos à provincia nostra Rhodanus divideret. Quibus rebus quammaturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantus sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur. XXVI. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de Rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille se velit, illum ad se venire oportere: præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque molimento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique R. beneficio affectus, quum in consulatu suo rex, atque amicus à senatu appellatus esset; hanc sibi populoque R. gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuria lacesseret, neve his sociisve eorum bellum inferret: si id fecisset, sibi, populoque R. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messala, M. Pisone Coss. Senatus censuisset, uti quicunque Galliam provinciam

ciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset, Æduos cæterosque amicos populi R. defenderet, se Æduorum injurias non neglecturum. XXVII. Ad hæc Ariovistus respondit: Jus esse belli, ut qui vicissent, iis quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum R. victis, non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo R. in suo jure impediri: Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret: Æduis se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe ab his fraternum nomen populi R. abfuturum: quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse: quum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos xiv tectum non subissent, virtute possent. XXVIII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere potuisse: Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque, re frumentaria, quamcelerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit. XXIX. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam è suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pœne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque

que itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat. XXX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatusque caussa moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum iis congressos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuisse: tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus, ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem silvarum, quæ inter eos, atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moveri, ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. XXXI. Hæc quum animadvertisset Cæsar, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi R. gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur. Factum etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicar

dicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu inermes sine caussa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prœlium, & fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur. Hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, fælicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum; & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. XXXII. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Inde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neque timuisse, ne de summa belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter

non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias à nostris millibus passuum iv & xx abesse. XXXIII. Cognito Cæsaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod ántea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita caussa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere, ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; plus quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere. XXXIV. Planities erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis: hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equi devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit; itemqu equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus ut ex equis colloquerentur, & præter se denos ut ad collo quium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsa initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemo ravit: quod rex appellatus esset à Senatu, quod amicu quod munera amplissima missa: quam rem & paucis conti gisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consue visse tribui docebat: illum, quum neque aditum, nequ caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitat sua ac Senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam quam veteres, quamque justæ caussæ necessitudinis ips cum Æduis intercederent; quæ Senatusconsulta, quotie quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempo totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etian quam nostram amicitiam appetissent: populi R. hanc es consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui n hil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos vel esse. Quod vero ad amicitiam populi R. attulissent, id i
eri]

eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret: obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. XXXV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit, de suis virtutibus multa prædicavit: transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis: non sine magna spe, magnisque præmiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse: ac contra se castra habuisse: eas omnes copias uno abs se prœlio fusas ac superatas esse: si iterum experiri velint, paratum se decertare: sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint: amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere: idque se ea spe petisse: si per populum R. stipendium remittatur, & dedititii subtrahantur; non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quam appetierit: quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, caussa facere: ejus rei testimonium esse, quod nisi rogatus, non venerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit: se prius in Galliam venisse, quam populum R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ provinciæ fines egressum: quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram: ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum, nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus: quod ex s. c. Æduos appellatos amicos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tulisse; neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse: debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere: quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere: quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset: quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, & quæ-

quæcumque bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum. XXXVI. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, ut optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi R. Bello superatos esse Arvernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset: quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi R. justissimum esse in Gallia imperium: si judicium Senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. XXXVII. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, & nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent: nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est. XXXVIII. Biduo post Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti, aut iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conjicerent: legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum C. Valerii Caburi filium, summa virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur; &, quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat: his mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, clamavit: Quid ad se venirent? an speculandi caussa? conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit. XXXIX. Eodem die castra promovit, & millibus passuum vi à Cæsaris castris sub monte

conse-

consedit. Postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. Equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis caussa, delegerant. Cum his in prœliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati cursum adæquarent. XL. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numerum XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullulumque à majoribus progressus aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit: acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias eorum sortibus & vaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prœlio contendissent. XLI. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium

ſtium pro caſtris minoribus conſtituit; quod minus mult
tudine militum legionariorum, pro hoſtium numero, val
bat, ut ad ſpeciem alariis uteretur. Ipſe triplici inſtruct
acie uſque ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum demum neceſſ
rio Germani ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatin
que conſtituerunt, paribuſque intervallis Harudes Marce
manos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Suevo
omnemque aciem ſuam rhedis & carris circumdederunt, ı
qua ſpes in fuga relinqueretur. Eo mulieres impoſuerun
quæ in prœlium proficiſcentes milites paſſis crinibus flent
implorabant, ne ſe in ſervitutem Romanis traderent. Cæ
ſar ſingulis legionibus ſingulos legatos, & quæſtorem præ
fecit; uti eos teſtes ſuæ quiſque virtutis haberet. Ipſe
dextro cornu, quod eam partem minime firmam hoſtiu
eſſe animadverteret, prœlium commiſit. Ita noſtri acrit
in hoſtes, ſigno dato, impetum fecerunt. Itaque hoſt
repente celeriterque procurrerunt; ut ſpatium pila in h
ſtes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis cominus glad
pugnatum eſt. At Germani celeriter, ex conſuetudine ſu
phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reper
ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirer
& ſcuta manibus revellerent, & deſuper vulnerarent. Quu
hoſtium acies à ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam co
verſa eſſet, à dextro cornu vehementer multitudine ſu
rum noſtram aciem premebant. Id quum animadvertiſſ
P. Craſſus adoleſcens, qui equitatu præerat, quod exp
ditior erat, quam hi, qui inter aciem verſabantur, tertia
aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. Ita prœlium r
ſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt, neque pri
fugere deſtiterunt, quam ad flumen Rhenum millia pa
ſuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi pe
pauci, aut viribus confiſi tranſnatare contenderunt; a
lintribus inventis, ſalutem ſibi petierunt. In his fuit Ar
oviſtus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea pr
fugit: reliquos omnes equites conſecuti noſtri interfec
runt. Duæ fuerunt Arioviſti uxores, una Sueva natior
quam domo ſecum adduxerat; altera Norica, regis Voc
onis ſoror, quam in Gallia duxerat, à fratre miſſam. U
traque in ea fuga periit: duæ filiæ harum, altera occiſ
altera capta eſt. C. Valerius Procillus, quum à cuſt
dibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipſu
Cæſarem hoſtium equitatum perſequentem incidit. Qu
quidem res Cæſari non minorem, quam ipſa victori
voluptatem attulit: quod hominem honeſtiſſimum provi
ciæ Galliæ, ſuum familiarem, & hoſpitem, ereptum
manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat; neque ej
calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidqua
fortuna diminuerat. Is, ſe præſente, de ſe ter ſortib
conſu

consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus, & ad eum reductus est. XLII. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

LIBER II.

Quum esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare. Conjurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant: partim qui mobilitate & levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. II. Iis nunciis litterisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, & inita æstate in interiorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non existimavit, quin ad eos duodecimo die proficisceretur. Re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit. III. Eo quum de improviso, celeriúsque omnium opinione venisset; Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium, & Antebrogium primos civitatis suæ miserunt: qui dicerent, se suaque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere; neque se cum reliquis Belgis consensisse;

fiſſe: neque contra populum R. omnino conjuraſſe: paratoſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæteriſque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanoſque, qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his conjunxiſſe: tantumque eſſe eorum omnium furorem, ut, ne Sueſſones quidem fratres conſanguineoſque ſuos, qui eodem jure, iiſdem legibus utantur, unum imperium, unumque magiſtratum cum ipſis habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates quantæque in armis eſſent, & quid in bello poſſent, ſic reperiebat: Pleroſque Belgas eſſe ortos à Germanis, Rhenumque antiquitus tranſductos, propter loci fertilitatem ibi conſediſſe: Galloſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe: ſoloſque eſſe, qui patrum noſtrorum memoria; omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbroſque intra fines ſuos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam ſibi auctoritatem, magnoſque ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibuſque conjuncti, quantam quiſque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus ſit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos & virtute, & auctoritate,& hominum numero valere: hos poſſe conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia lx: totiuſque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſſones ſuos eſſe finitimos: latiſſimos, feraciſſimoſque agros poſſidere. Apud eos fuiſſe regem noſtra etiam memoria Divitiacum totius Galliæ potentiſſimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc eſſe regem Galbam: ad hunc propter juſtitiam, prudentiamque, ſummam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero xii: polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſiméque abſint: xv millia Atrebates: Ambianos x millia: Morinos xxv millia: Menapios ix millia: Caletes x millia: Velocaſſes & Veromanduos totidem: Aduaticos xxix millia: Condruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad xl millia. V. Cæſar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutos, omnem ſenatum ad ſe convenire, principumque liberos obſides ad ſe adduci juſſit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Divitiacum Æduum magnopere cohortatus docet quantopere Reip. communiſque ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit: id fieri poſſe, ſi ſuas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros

agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit. VI. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, &, post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat: ibi præsidium ponit. Et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum vi cohortibus reliquit. Castra in altitudinem pedum xii vallo fossaque duodeviginti pedum munire jubet. VII. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum iix. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. Hi, ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat: nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. VIII. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de caussa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus ii castra posuerunt: quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum iix in latitudinem patebant. IX. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere statuit. Quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte

lateris dejectus habebat, & in fronte leviter fastigiatus
paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus
collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD: &
ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta
collocavit; ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod
tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes
circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas
proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus
esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro ca-
stris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris
eductas instruxerant. X. Palus erat non magna inter no-
strum atque hostium exercitum: hanc si nostri transirent,
hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium tran-
seundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis
erant: interim prœlio equestri inter duas acies contende-
bant. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore
equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit.
Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contende-
runt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi
vadis repertis, partem suarum copiarum transducere cona-
ti sunt; eo consilio, si possent, castellum, cui præerat
Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscin-
derent: sin minus, agros Rhemorum popularentur, qui
magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatus-
que nostros sustinebant. XI. Cæsar certior factus à Titurio
omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores,
sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit.
Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri
in flumine aggressi magnum eorum numerum occiderunt
Per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes.
multitudine telorum repulerunt. Primos, qui transierant
equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de
expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fe
fellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem
progredi pugnandi caussa viderunt, atque eos res frumen
taria deficere cœpit: concilio convocato, constituerun
optimum esse domum suam quemque reverti: & quorun
in fines primum Romani exercitum introduxissent, a
eos defendendos undique convenire: ut potius in sui
quam alienis finibus decertarent, & domesticis copiis re
frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliqu
caussis, hæc quoque ratio eos deduxit: quod Divitiacum
atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cogno
verant: his persuaderi, ut diutius morarentur, ne su
auxilium ferrent, non poterat. XII. Ea re constitut
secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castr
egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi qui
que primum itineris locum peteret, & domum perveni

prop

properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus; quod, qua de caussa discederent, nondum perspexerat: exercitum, equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. Hi novissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent. Priores, quod abesse à periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt: seque in castra, uti erat imperatum, receperunt. XIII. Postridie ejus diei Cæsar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: & magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum. quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt: & petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant. XIV. Cæsar, obsidibus acceptis primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido transditis, in deditionem Suessones accepit; exercitumque in Bellovacos duxit: qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra populum R. armis contendere: item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret; pueri, mulieresque ex muro, passis manibus suo more pacem à Romanis petierunt. XV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civitatis Æduæ

fuisse:

fuisse: impulsos à suis principibus, qui dicerent, Æduos à Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur: quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Cæsar honoris Divitiaci, atque Æduorum caussa, sese eos in fidem recepturum, & conservaturum, dixit: & quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit. XVI. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent: esse homines feros magnæque virtutis: increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare se neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Quum per eorum fines triduo iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum exspectare unà cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis: nam his utrisque persuaserant ut eandem belli fortunam experirentur: expectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. XVII. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant Quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis complure Cæsarem secuti unà iter facerent: quidam ex his, ut po stea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudin itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios perve nerunt, atque his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere; nequ esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sar cinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futu rum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuva bat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quo

Nervi

Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis (enatis) & rubis sentibusque interjectis effecerant, ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent: quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem possent. Iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. XVIII. Loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, & contrarius, passus circiter CC, infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici posset: intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum iii. XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar vi legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitus impedimenta collocabat: inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu prœlium committunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus è silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat, ita ut intra silvam aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pene uno tempore & ad silvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi caussa, processerant, accersendi; acies instruenda; milites cohortandi;

tandi: signum dandum: quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & successus & incursus hostium impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum; quod superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri, poterant; & quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent: &, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset, prœlii committendi signum dedit: atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accommodanda sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quærendo suos, pugnandi tempus dimitteret. XXII. Instructo exercitu, magis, ut loci natura dejectusque collis, & necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat. Quum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur. XXIII. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis; cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prœlio in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima, & octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. XXIV. At totis fere à fronte, & à sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisse

tiſſet; omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit. Eodem equites noſtri, leviſque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, quum ſe in caſtra reciperent, adverſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui Decumana porta, à ſummo jugo collis noſtros victores flumen tranſire conſpexerant, prædandi cauſſa egreſſi, quum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris verſari vidiſſent, præcipites ſeſe fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremituſque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis, qui, auxilii cauſſa à civitate miſſi, ad Cæſarem venerant; quum multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, & pene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diverſos diſſipatoſque, in omnes partes fugere vidiſſent, deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt. Romanos pulſos ſuperatoſque, caſtris, impedimentiſque eorum hoſtes potitos, civitati renunciaverunt. XXV. Cæſar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi ſuos urgeri, ſigniſque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoque interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occiſis, in his, Primopilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo viro, multis gravibuſque vulneribus confecto, ut jam ſe ſuſtinere non poſſet, reliquos eſſe tardiores, & nonnullos à noviſſimis deſertos prœlio excedere, ac tela vitare: hoſtes neque à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroque latere inſtare, & rem eſſe in anguſto vidit, neque ullum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet: ſcuto ab noviſſimis uni militi detracto (quod ipſe eò ſine ſcuto venerat) in primam aciem proceſſit; centurionibuſque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites ſigna inferre, & manipulos laxare juſſit, quo facilius gladiis uti poſſent. Hujus adventu ſpe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro ſe quiſque in conſpectu Imperatoris etiam in extremis ſuis rebus operam navare cuperet, paullum hoſtium impetus tardatus eſt. XXVI. Cæſar, quum ſeptimam legionem, quæ juxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte vidiſſet, Trib. mil. monuit, ut paullatim ſeſe legiones conjungerent, & converſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto, quum aliis alii ſubſidium

sidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt: interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prœlio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit: qui, quum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent. Tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. His dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent: ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. XXVIII. Hoc prœlio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque e dediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate, ex DC, ad iii senatores: ex hominum millibus lx, vix ad D qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: quo Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti jussit; & finitimis imperavit, ut ab injuria & maleficio se suosque prohiberent. XXIX. Atuatici, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omni in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant: tum

magn

magni ponderis saxa & præacutas trabes in muro colloca-
rant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati : qui,
quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent,
iis impedimentis, quæ secum agere ac portare non pote-
rant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac
præsidio vi millia hominum una reliquerunt. Hi, post
eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, quum
alias bellum inferrent, alias illatum defenderent ; consen-
su eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum
delegerunt. XXX. Ac, primo adventu exercitus nostri,
crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque prœ-
liis cum nostris contendebant. Postea, vallo pedum xii
in circuitu xv millium, crebrisque castellis circummuniti,
oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstru-
cto, turrim constitui procul viderunt, primum irridere
ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machina-
tio ab tanto spatio institueretur ? quibusnam manibus, aut
quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam
plerisque hominibus Gallis, pro magnitudine corporum
suorum, brevitas nostra contemtui est) tanti oneris turrim
in muros sese collocare confiderent ? XXXI. Ubi vero
moveri, & appropinquare mœnibus viderunt, nova atque
inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace mi-
serunt : qui ad hunc modum locuti : Non se existimare,
Romanos sine ope Deorum bellum gerere : qui tantæ alti-
tudinis machinationes tanta celeritate promovere, & ex
propinquitate pugnare possent : Se, suaque omnia eorum
potestati permittere dixerunt : unum petere, ac deprecari ;
si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab
aliis audissent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne
se armis despoliaret : sibi omnes fere finitimos esse inimi-
cos, ac suæ virtuti invidere ; à quibus se defendere, traditis
armis, non possent : sibi præstare, si in eum casum deduce-
rentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quam ab his
per cruciatum interfici ; inter quos dominari consuessent.
XXXII. Ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine
sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum : si
prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent ; sed
deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis : se
id, quod in Nervios fecisset, facturum ; finitimisque impe-
raturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent.
Re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dix-
erunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam,
quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri
aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent : &
tamen circiter parte tertia (ut postea perspectum est) celata,
atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt
usi. XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, mili-
tesque

tesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. XXXIV. Celeriter ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum mil. iv, reliqui in oppidum rejecti sunt: postridie ejus diei, refractis portis quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium liii. XXXV. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi R esse redactas. XXXVI. His rebus gestis, omni Gallia pacata; tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur: quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies xv supplicatio decreta est: quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

I. Quum in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui à finibus Allobrogum & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Caussa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permi-

ermisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, iemandi caussa, collocaret. Galba, secundis aliquot prœis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, nissis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace icta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ›se cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragroım, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus potus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis monbus undique continetur. II. Quum hic in duas partes umine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis conssit; alteram vacuam ab illis relictam cohortibus ad hinandum attribuit: eum locum vallo fossaque munivit. uum dies hibernorum complures transissent, frumentumie eo comportari jussisset; subito per exploratores ceror factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, nnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, à axima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. l aliquot de caussis acciderat, ut subito Galli belli renondi, legionisque opprimendæ consilium caperent. Prium, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis hortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui commeus petendi caussa, missi erant, absentibus, propter paucitem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem ci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela njicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri istimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos ›sidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itirum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina 'pium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adngere, sibi persuasum habebant. III. His nunciis acptis, Galba, quum neque opus hibernorum, munitionese plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque mmeatu satis esset provisum; quod deditione facta, obsibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat; ncilio celeriter convocato sententias exquirere cœpit. ıo in concilio quum tantum repentini periculi præter inionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca ultitudine armatorum completa conspicerentur, neque ›sidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis neribus, possent; prope jam desperatâ salute, nonnullæ jusmodi sententiæ dicebantur: ut, impedimentis relictis, ıptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, salutem contenderent: majori tamen parti placuit, c reservato ad extremum consilio, interim rei eventum periri, & castra defendere. IV. Brevi spatio interjecto, c ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atque ministrandis tempus daretur, hostes ex omnibus parous, signo dato, decurrere; lapides, gæsaque in vallum

conjicere. Nostri, primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. V. Quum jam amplius horis vi continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent; si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent: post, signo dato, e castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. VI. Quod jussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt, & ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt; ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat; maxime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit. VII. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione vii proximus mare Oceanum Andibus hiemabat

Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi caussa, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius missus in Eusubios; M. Trebius Gallus in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. VIII. Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt; & scientia atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasque civitates solicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat. IX. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum, inviolatumque semper fuisset, retentos abs se, & in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant. Ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent: vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida

comportant: naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus: sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaq; quum intelligeret omnes fere Gallos novis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq; excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & conditionem servitutis odisse; prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit. XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Rhemos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis xii, & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus iii in Unellos, Curiosolitas, Lexovosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præfecit; & quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit. XII. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita extremis linguis promontoriisque neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod hic semper accidit horarum xii spatio; neque navibus, quod, rursus minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant; magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus difficultas navigandi. XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant: carinæ aliquanto planio

planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada, ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ. Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam: transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosq; impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum præstarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adjiciebatur, & eadem de caussa minus incommode scopulis continebantur: accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem: quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter CCXX naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris adversæ constiterunt. Neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent: rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neq; ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, & missa à Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium: his quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur: quibus abscissis, antennæ necessario concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisq; consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur: reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant; atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim

colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. XV. Disjectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ, aut ternæ naves circumsisterent, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt: ac, jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent: quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere iv, usque ad Solis occasum, pugnaretur. XVI. Quo prœlio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant: quibus amissis, reliqui, neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant: itaque se, suaque omnia Cæsari dediderunt: in quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur: itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit: his præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. Atqui his paucis diebus Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, porta clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris ses tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibu nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere audérent: ea caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii tenere nisi æquo loco aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. XVIII. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii caussa secum habebat hu-

huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet: qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi caussa, proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter, ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quod ferè libenter homines, id quod volunt, credunt. Iis rebus adducti non prius Viridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. Qua re concessa, læti, velut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. XIX. Locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis; & circiter passus CIↃ, huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat: impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent: quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus; sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. XX. Eodem fere tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionem latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat: itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone & Narbone, quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatium fines exerci-

tum introduxit: cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prœlium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt: hi nostros disjectos adorti prœlium renovaverunt. XXI. Pugnatum est diu, atque acriter: quum Sotiates superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent: nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere: quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit: quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ structuræ sunt; ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat, petunt: qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt. XXII Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus qui summam imperii tenebat cum DC devotis, quos illi Soldurios appellant; quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum hi fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: si quid iis pe vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mor tem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertu est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devo visset, mori recusaret. Cum iis Adcantuannus eruptic nem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sub lato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerqu ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tame etiam deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravi XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vc catium, & Tarusatium profectus est. Tum verò barba commoti, quod oppidum & natura loci, & manu mun tum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatur cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurar obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittunt etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispani finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesque accersuntur quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cu hominum multitudine bellum gerere conantur. Duc vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes ann fuerant, summamque scientiam rei militaris habere exist mabantur. Ii consuetudine populi R. loca capere, castı munire, commeatibus nostros intercludere instituun

Quc

Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum, commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. XXIV. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis inferiores, animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque hominum voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur: cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. XXV. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis conjectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent: quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere. XXVI. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumveniri, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L numero,

mero, quæ ex Aquitania Cantabriſque veniſſe conſtabat, vix quarta parte relicta, multa nocte ſe in caſtra recipit. XXVII. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſideſque ultro miſit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Eluſates, Garites, Auſci, Garumni, Sibutzates, Cocoſateſque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confiſæ, quod hiems ſuberat, id facere neglexerunt. XXVIII. Eodem fere tempore Cæſar, etſi prope exacta jam æſtas erat tamen quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique ſupererant, qui in armis eſſent, neque ad eum unquam legatos de pace miſiſſent; arbitratus id bellum celeriter confic poſſe, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere inſtituerunt. Nam, quod in telligebant, maximas nationes, quæ prœlio contendiſſent pulſas, ſuperataſque eſſe; continenteſque ſilvas ac palude habebant; eo ſe, ſuaque omnia contulerunt. Ad quarum initium ſilvarum quum perveniſſet Cæſar, caſtraque munire inſtituiſſet, neque hoſtis interim viſus eſſet, diſperſi in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſilvæ evolaverunt, & in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celerite arma ceperunt, eoſque in ſilvas repulerunt; &, compluri bus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, pauco ex ſuis deperdiderunt. XXIX. Reliquis deinceps diebu Cæſar ſilvas cædere inſtituit: &, ne quis inermibus im prudentibuſque militibus ab latere impetus fieri poſſet omnem eam materiam, quæ erat cæſa, converſam ad ho ſtem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus extrue bat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus con fecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab no ſtris tenerentur, ipſi denſiores ſilvas peterent; ejuſmod tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitte retur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus mi lites contineri non poſſent. Itaque, vaſtatis omnibus eo rum agris, vicis ædificiiſque incenſis, Cæſar exercitum re duxit, & in Aulercis Lexoviiſque, reliquis item civitati bus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER IV.

I. EA, quæ ſecuta eſt, hieme, qui fuit annus Cn. Pom peio M. Craſſo C O S S. Uſipetes Germani & iten Tenchtheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum tranſierunt, non longe à mari, quo Rhenu influit. Cauſſa tranſeundi fuit, quod ab Suevis complure annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohi bebantur

bantur. Suevorum gens eſt longe maxima, & bellico-
ſima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere
cuntur; ex quibus quotannis ſingula millia armatorum,
llandi cauſſa, ſuis ex finibus educunt. Reliqui domi
anent; pro ſe atque illis colunt. Hi rurſus invicem anno
ſt in armis ſunt; illi domi remanent. Sic neque agri-
ltura, neque ratio, neque uſus belli intermittitur: ſed
ivati, ac ſeparati agri apud eos nihil eſt: neque longius
no remanere uno in loco, incolendi cauſſa, licet: neque
ultum frumento, ſed maximam partem lacte atque pe-
re vivunt, multumque ſunt in venationibus. Quæ res
cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate
tæ (quod à pueris nullo officio, aut diſciplina aſſuefacti
hil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, &
mani corporum magnitudine efficit. Atque in eam ſe
nſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis neque
ſtitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum pro-
er exiguitatem, magna eſt corporis pars aperta, & laven-
r in fluminibus. II. Mercatoribus eſt ad eos aditus, eo
agis, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant,
uam quo ullam rem ad ſe importari deſiderent. Quin
iam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque
npenſo parat pretio, Germani importatis non utuntur;
d quæ ſunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quo-
diana exercitatione ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Eque-
ribus prœliis ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus præliar-
ır, equoſque eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt, ad
uos ſe celeriter, quum uſus poſcit, recipiunt: neque eo-
ım moribus turpius quidquam, aut inertius habetur,
uam ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephip-
iatorum equitum quamvis pauci adire audeant. Vinum
l ſe omnino importari non ſinunt: quod ea re ad laborem
rendum remolleſcere homines, atque effœminari arbitran-
ır. III. Publice maximam putant eſſe laudem, quam la-
ſſime à ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari, mag-
um numerum civitatum ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe:
aque una ex parte à Suevis circiter millia paſſuum D C
gri vacare dicuntur. Ad alteram partem ſuccedunt Vbii,
uorum fuit civitas ampla atque florens, ut eſt captus Ger-
nanorum, & paullo, qui ſunt ejuſdem generis, etiam cæ-
eris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt,
nultique ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter pro-
inquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. Hos quum
uevi, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem,
ravitatemque civitatis, finibus expellere non potuiſſent,
amen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores infir-
nioreſque reddiderunt. IV. In eadem cauſſa fuerunt Uſi-
etes, & Tenchtheri, quos ſupra diximus; qui complures
annos

annos Suevorum vim ſuſtinuerunt. Ad extremum tame
agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagat
ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incoleban
& ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicoſque ha
bebant: ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex hi
ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; &
cis Rhenum diſpoſitis præſidiis Germanos tranſire prohibe
bant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere, pro
pter inopiam navium; neque clam tranſire, propter cuſto
dias Menapiorum poſſent; reverti ſe in ſuas ſedes regione
que ſimulaverunt: & tridui viam progreſſi rurſus reverte
runt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confect
inſcios inopinanteſque Menapios oppreſſerunt; qui de Ger
manorum diſceſſu per exploratores certiores facti ſine met
trans Rhenum in ſuos vicos remigraverant. His interfecti
navibuſq; eorum occupatis priuſquam ea pars Menapiorun
quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen tranſierunt
atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam parte
hiemis ſe eorum copiis aluerunt. V. His de rebus Cæſa
certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quo
ſunt in conſiliis capiendis mobiles, & novis plerumque re
bus ſtudent, nihil his committendum exiſtimavit. Eſt au
tem hoc Gallicæ conſuetudinis, ut, & viatores etiam inv
tos conſiſtere cogant: &, quod quiſque eorum de quaqu
re audierit, aut cognoverit, quærant; & mercatores in op
pidis vulgus circumſiſtat: quibus ex regionibus venian
quaſque res ibi cognoverint, pronunciare cogant. His ru
moribus atque auditionibus permoti de ſummis ſæpe reb
conſilia ineunt: quorum eos è veſtigio pœnitere neceſſe eſ
quum incertis rumoribus ſerviant; & plerique ad volu
tatem eorum ficta reſpondeant. VI. Qua conſuetudine co
nita Cæſar, ne graviori bello occurreret, maturius, qua
conſueverat, ad exercitum proficiſcitur. Eo quum veniſſe
ea, quæ fieri ſuſpicatus erat, facta cognovit: miſſas legat
ones à nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatoſque eo
uti ab Rheno diſcederent, omniaque quæ poſtulaſſent, a
ſe fore parata. Qua ſpe adducti Germani latius jam vag
bantur, & in fines Eburonum, & Condruſorum, qui ſu
Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ
vocatis, Cæſar ea, quæ cognoverat, diſſimulanda ſibi ex
ſtimavit, eorumque animis permulſis & confirmatis, equ
tatuque imperato, bellum cum Germanis gerere conſtitu
VII. Re frumentaria comparata equitibuſque delectis, ite
in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe a
diebat: à quibus quum paucorum dierum iter abeſſet, l
gati ab iis venerunt: quorum hæc fuit oratio: German
neque priores populo R. bellum inferre, neque tamen rec
ſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant: quod Germ
noru

orum consuetudo hæc sit à majoribus tradita, quicumque ellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen di-ere, venisse invitos, ejectos domo: si suam gratiam Ro-ani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros at-ibuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: se unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immor-les pares esse possint: reliquum quidem in terris esse ne-inem, quem non superare possint. VIII. Ad hæc Cæsar, uæ visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis: sibi ullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remane-ent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, lienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui ari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint: sed cere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint gati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & à se uxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum. IX. Le-ati hæc se ad suos relaturos dixerunt; & re deliberata, ost diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea ne pro-ius se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab impetrari posse dixit. Cognoverat enim magnam par-em equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumen-andique caussa, ad Ambivaritos trans Mosam missam: os expectari equites, atque ejus rei caussa moram interponi rbitrabatur. X. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est i finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ ppellatur Walis, insulam efficit Batavorum: neque longi-s ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. henus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & ngo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequa-orum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorum ci-tus fertur: &, ubi Oceano appropinquavit, in plures dif-uit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum ars magna à feris, barbarisque nationibus incolitur: ex uibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existi-iantur: multisque capitibus in Oceanum influit. XI. Cæ-ır, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus ab-sset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui i itinere congressi magnopere, ne longius progrederetur, rabant. Quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos quites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pug-a prohiberet; sibique uti potestatem faceret in Ubios gatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jure-ırando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferre-ır, se usuros ostendebant. Ad has res conficiendas sibi ridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem illo perti-ere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eo-um, qui abessent, reverterentur: tamen sese non longius illibus passuum IV aquationis caussa processurum eo die

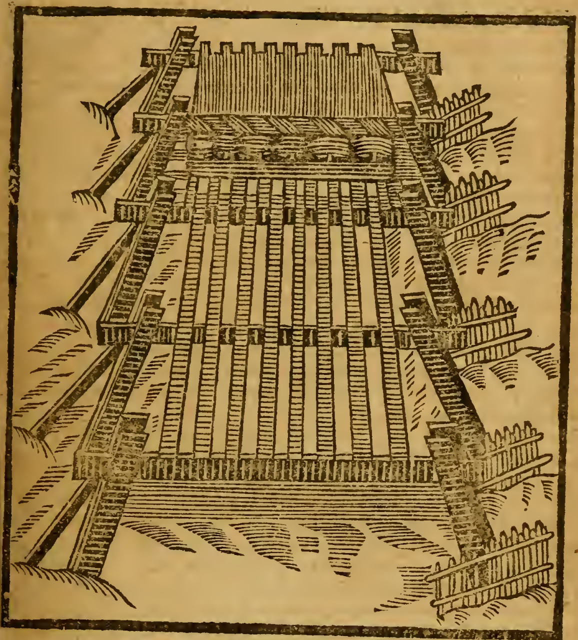
dixit:

dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent
ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfecto
qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunci
rent, ne hostes prœlio lacesserent; &, si ipsi lacesserentu
sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisse
XII. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerun
quorum erat v millium numerus, quum ipsi non ampli
DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi caus
ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil nostris t
mentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discess
rant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu fact
celeriter nostros perturbaverunt: rursus, resistentibus n
stris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt, suffossisque
quis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fuga
conjecerunt: atque ita perterritos egerunt, ut non prius f
ga desisterent, quam in conspectum agminis nostri ven
sent. In eo prœlio ex equitibus nostris interficiuntur IV
LXX: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissin
genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuer
amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri i
tercluso ab hostibus auxilium ferret, illum periculo erip
it; ipse, equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissir
restitit: quum circumventus, multis vulneribus accept
cecidisset; atque id frater, qui jam prœlio excesserat, pr
cul animadvertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit,
que interfectus est. XIII. Hoc facto prœlio, Cæsar neq
jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipienc
arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias, peti
pace, ultro bellum intulissent: expectare vero dum hos
um copiæ augerentur, equitatusque reverteretur, summ
dementiæ esse judicabat: & cognita Gallorum infirmit
te, quantum jam apud eos hostes uno prœlio auctorita
essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda i
hil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus,
consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem
em pugnæ prætermitteret; opportunissima res accidit, qu
postridie ejus diei mane eadem & perfidia, & simulatio
usi (Germani) frequentes, omnibus principibus, majo
busque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt: simi
ut dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque es
dictum, & ipsi petissent, prœlium pridie commisissent:
mul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrare
Quos sibi Cæsar oblatos gavisus retineri jussit: ipse omr
copias castris eduxit; equitatum, quod recenti prœlio pe
territum esse existimabat, agmen subsequi jussit. XIV. A
triplici instituta, & celeriter IIX millium itinere confec
prius ad hostium castra pervenit, quam quid ageret
Germani sentire possent: qui, omnibus rebus subito pe

rriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum, eque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, erturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra efendere, an fuga salutem petere, præstaret. Quorum tinor quum fremitu & concursu significaretur, milites noi, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt: uorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper ostris restiterunt: atque inter carros impedimentaque rœlium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum, iulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, henumque transierant) passim fugere cœpit: ad quos onsectandos Cæsar equitatum misit. XV. Germani post ergum clamore audito, quum suos interfici viderent, aris abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejeerunt; & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenisnt, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, liqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi, timore, ssitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad num omnes incolumes, perpaucis vulneratis ex tanti belli more, quum hostium numerus capitum CDXXX millim fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in caris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia ruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, emanere se apud eum velle dixerunt: iis Cæsar libertatem oncessit. XVI. Germanico bello confecto, multis de caus Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum, quarum la fuit justissima, quod quum videret Germanos tam fale impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos imere voluit, quum intelligerent, & posse, & audere opuli R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, uod illa pars equitatus Usipetum, & Tenchtherorum, uam supra commemoravi, prædandi, frumentandique aussa Mosam transisse, neque prœlio interfuisse, post fuam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum reeperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Gallique bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: Populi R. imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur ui quidquam esse imperii, aut potestatis trans Rhenum ostularet? Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dedeant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod raviter ab Suevis premerentur: vel, si id facere occuationibus Reip. prohiberetur, exercitum modo Rhenum ransportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temoris satis futurum. Tantum esse nomen apud eos, atque pinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, & hoc

 no-

novissimo prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. XVII. Cæsar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat: itaque etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis: tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur: hæc directa materia injecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque consternebantur: ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ, pro pariete subjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: & alia item supra pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis caussa, essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. XVIII. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitu transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibu pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit obsidesque ad se adduci jubet. Sicambri ex eo tempore, qu pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, fi nibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, sequ in solitudinem ac silvas abdiderant. XIX. Cæsar pauco dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiisqu incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premeren tur, hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratore pontem fieri comperissent, more suo, concilio habito, nun
cio

P. 50.

cios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XIIX trans Rhenum consumptis satis & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. XX. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores illo adit quisquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset, insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neq; qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat. XXI. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum revertatur. Ipse cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur: quod inde erat brevissimus in Britanniam transjectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, &, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui possideantur obsides dare; atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: & cum his una Comium quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna habebatur mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates; horteturque ut populi R. fidem sequantur; seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi,

ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur: quæque ibi perspexisset, renunciat. XXII. Dum in his locis Cæsar navium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit, navibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant XIIX onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus passuum IIX vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent: has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit: P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit. XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, jussit: ab quibus quum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias firmatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura adeo montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX in anchoris exspectavit Interim legatis, tribunisque mil. convocatis, & quæ ex Voluseno cognovisset, & quæ fieri vellet, ostendit; monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimæ postularent (ut quæ celerem, atque instabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus, omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum IIX ab eo loco progressus, aperto, ac plano littore naves constituit. XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedariis, quo plerumque genere in prœliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has caussas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi

ı alto, constitui non poterant. Militibus autem ignotis
ocis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum
ressis, simul & navibus desiliendum, & fluctibus consi-
endum, & cum hostibus erat pugnandum ; quum illi aut
x arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus mem-
ris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, &
uos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti,
que hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes ea-
em alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prœliis
nsueverant, utebantur. XXV. Quod ubi Cæsar animad-
rtit, naves longas, quarum & species erat barbaris inusi-
tior, & motus ad usum expeditior, paullulum removeri
onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum
stium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis,
stes propelli, ac submoveri jussit : quæ res magno usui
stris fuit. Nam & navium figura, & remorum motu, &
usitato genere tormentorum permoti barbari, constite-
nt ; ac paullum modo pedem retulerunt. At, nostris mi-
ibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris,
i x legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res
gioni feliciter eveniret : Desilite, inquit, milites, nisi
ltis aquilam hostibus prodere. Ego certe meum Reip.
que imperatori officium præstitero. Hoc quum magna
ce dixisset, se ex navi projecit, atque in hostes aquilam
re cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum de-
cus admitteretur, universi ex navi desilierunt. Hos item
i ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti, ho-
bus appropinquarunt. XXVI. Pugnatum est ab utris-
e acriter : nostri tamen, quod neque ordines servare, ne-
e firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque
us alia ex navi, quibuscunque signis occurrerat, se aggre-
bat ; magnopere perturbabantur. Hostes vero, notis
nibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares ex navi e-
dientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adorie-
tur. Plures paucos circumsistebant ; alii ab latere a-
to in universos tela conjiciebant. Quod quum animad-
tisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculato-
navigia militibus compleri jussit : &, quos laborantes
spexerat, iis subsidia summittebat. Nostri, simul atque
arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes
petum fecerunt, atque eos in fugam dederunt : neque
gius prosequi potuerant, quod equites cursum tenere at-
insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam
tunam Cæsari defuit. XXVII. Hostes prœlio superati,
ul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem lega-
de pace miserunt : obsides daturos, quæque imperasset,
facturos, polliciti sunt. Una cum his legatis Comius
rebas venit, quem supra demonstraveram, à Cæsare in
tanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum

 ad

ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. Tunc facto prœlio, remiserunt; & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, & propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit: obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt: partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt: principesque undique convenere, & se, civitatesque suas Cæsar commendarunt. XXVIII. His rebus pace firmata, post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XIIX, d quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant ex superiore portu leni vento solverunt: quæ quum appro pinquarent Britanniæ, & ex castris viderentur, tanta tem pestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere pos set: sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, ali ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum magno sui cum periculo dejicerentur. Quæ tamen, ancho ris jactis, cum fluctibus complerentur, necessario, advers nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. XXIX Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena, quæ dies marit mos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostri que id erat incognitum. Ita uno tempore & longas nave quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, qua que in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerari quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. N que ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxilian dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum sent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accide totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim nav erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerant q ad reficiendas eas usui sunt: &, quod omnibus constab hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in h mem provisum non erat. XXX. Quibus rebus cognit principes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ jusse Cæsar, facienda convenerant, inter se collocuti, quum eq tes, & naves, & frumentum Romanis deesse intelligere & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognos rent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impe mentis Cæsar legiones transportaverat: optimum factu e duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque nost prohibere, & rem in hiemem producere: quod, his su ratis aut reditu interclusis, neminem postea belli inferer caussa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque, r sus conjuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac s cl

[i]llam ex agris deducere cœperunt. XXXI. At Cæsar, etsi [n]ondum eorum consilia cognoverat, tamen & ex eventu [n]avium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus [s]ubsidia comparabat. Nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ gravissime afflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur: &, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio à militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit. XXXII. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilii, cohortes quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, jussit: Quum paullo longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullum è prœlio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prœliis præstant: ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere & in jugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueverint. XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem, & committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; &, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit.

Dum

Dum hæc geruntur, noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui diſceſſerunt. Secutæ ſunt continuos dies complures tempeſtates,quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt, paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt: & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatuſque coacta, ad caſtra venerunt. XXXV. Cæſar etſi idem, quod ſuperiobus diebus acciderat, fore videbat, ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportaverat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque ædificiis incenſis, ſe in caſtra receperunt. XXXVI. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eoſque in continentem adduci juſſit, quod propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem ſubjiciendam non exiſtimabat: Ipſe idoneam tempeſtatem nactus, paullo poſt mediam noctem naves ſolvit: quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. Ex his onerariæ II eoſdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, ſed paullo infra delatæ ſunt. XXXVII. Quibus ex navibus, quum eſſent expoſiti milites circiter CCC, atque in caſtra contenderent; Morini, quos Cæſar, in Britanniam proficiſcens, pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primo non ita magno ſuorum numero circumſteterunt; ac, ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere juſſerunt. Quum illi, orbe facto, ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Qua re nunciata, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt; atque amplius horis fortiſſime IV pugnaverunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Poſtea vero quam equitatus noſter in conſpectum venit; hoſtes, abjectis armis terga verterunt; magnuſque eorum numerus eſt occiſus. XXXVIII. Cæſar, poſtero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, miſit. Qui quum propter ſiccitates paludum, quò ſe reciperent, non haberent; quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi; omnes ferò in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones

iones duxerant, omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ıccifis, ædificiiſque incenſis, quod Menapii omnes ſe in enſiſſimas ſilvas abdiderant, ad Cæſarem ſe receperunt. æſar in Belgis omnium legionum hiberna conſtituit. Eo ıæ omnino civitates ex Britannia obſides miſerunt: reliıæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex litteris Cæſaris dieım xx ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

LIBER V.

Lucio Domitio, Ap. Claudio Coſſ. diſcedens ab hibernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere inſtituerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, i quamplurimas poſſent hieme naves ædificandas, veteſque reficiendas curarent. Earum modum, formamque monſtrat. Ad celeritatem onerandi, ſubductioneſq; paulfacit humiliores, quam quibus noſtro mari uti conſuevius; atque id eo magis, quod, propter crebras commutanes æſtuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; onera, & ad multitudinem jumentorum tranſportandam ullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. as omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilis multum adjuvat. Ea, quæ ſunt uſui ad armandas nas, ex Hiſpania apportari jubet. Ipſe, conventibus Galliæ terioris peractis, in Illyricum proficiſcitur, quod à Piruis finitimam partem provinciæ incurſionibus vaſtari audiat. Eo quum veniſſet, civitatibus milites imperat: cermque in locum convenire jubet. Qua re nunciata, Piruæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum reım publico factum conſilio; ſeſeque paratos eſſe demonrant, omnibus rationibus de injuriis ſatisfacere. Accepta atione eorum, Cæſar obſides imperat, eoſque ad certam em adduci jubet: niſi ita fecerint, ſeſe bello civitatem rſecuturum demonſtrat. Iis ad diem adductis, ut impeverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æſtiment, enamque conſtituant. II. His confectis rebus, convenuſque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque de ad exercitum proficiſcitur. Eo quum veniſſet, circuis omnibus hibernis, ſingulari militum ſtudio, in ſumma rum omnium inopia, circiter D C ejus generis, cujus ſua demonſtravimus, naves, & longas xxiix invenit conructas, neque multum abeſſe [ab eo] quin paucis diebus duci poſſent. Collaudatis militibus, atque iis, qui netio præfuerant, quid fieri velit, oſtendit: atque omnes portum Itium convenire jubet: quo ex portu commoſſimum in Britanniam transjectum eſſe cognoverat, circi-

ter

ter millium passuum xxx à continenti. Huic rei quod
tis esse visum est militum, relinquit. Ipse cum legionil
expeditis IV, & equitibus DCCC in fines Trevirorı
proficiscitur : quod hi neque ad concilia veniebant, neç
imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicit
dicebantur. III. Hæc civitas longe plurimum totius G
liæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, R
numque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civit
duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus,
Cingetorix : ex quibus alter, simulatque de Cæsaris leg
numque adventu cognitum est, ad eum venit ; se suos
omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. de
cturos confirmavit : quæque in Treviris gererentur, ost
dit. At Indutiomarus equitatum peditatumque coge
iisque qui per ætatem in armis esse non poterant, in silv
Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per med
fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorı
pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quam nonn
li principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis
ducti, & adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem
nerunt, & de suis privatim rebus ab eo petere cœperu
quoniam civitati consulere non possent : veritus, ne ab o
nibus desereretur, (Indutiomarus) legatos ad Cæsarem n
tit, sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire no
isse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne om
nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetı
itaque civitatem in sua potestate esse : seque, si Cæsar p
mitteret, ad eum in castra venturum, & suas, civitatis
fortunas ejus fidei permissurum. IV. Cæsar, etsi intelli
bat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum res ab in
tuto concilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris c
sumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bell
comparatis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus ver
jussit. His adductis, & in iis filio, propinquisque ejus o
nibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutior
rum hortatusque est, uti in officio permaneret : nihilo
men secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos
gillatim Cingetorigi conciliavit. Quod quum merito e
à se fieri intelligebat : tum magni interesse arbitrabatur,
jus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cu
tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id facti
graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos min
&, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo g
vius hoc dolore exarsit. V. Iis rebus constitutis, Cæsar
portum Itium cum legionibus pervenit : ibi cognoscit
naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas,
nere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant p
fectæ, relatas : reliquas paratas ad navigandum, atque o
nil

us rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius
lliæ convenit, numero millium IV, principesque ex om-
us civitatibus, ex quibus perpaucos quorum in se fidem
spexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco se-
n ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum
lliæ verebatur. VI. Erat una cum cæteris Dumnorix
luus, de quo à nobis antea dictum est. Hunc secum du-
e in primis constituerat, quod eum cupidum rerum no-
um, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gal-
auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in
cilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsare reg-
n civitatis deferri: quod dictum Ædui graviter fere-
t: neque recusandi, neque deprecandi caussa legatos ad
sarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus
sar cognoverat. Ille primo omnibus precibus petere
tendit, ut in Gallia relinqueretur, partim, quod insue-
navigandi mare timeret, partim quod religionibus sese
eret impediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vi-
, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ solli-
re, sevocare singulos, hortarique cœpit, ut in continen-
emanerent, metu territare, non sine caussa fieri, ut Gal-
omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris,
quos in conspectu Galliæ interficere vereretur; hos om-
in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis in-
ponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu
lliæ, intellexissent, communi consilio administrarent.
I. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua
ognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis
uebat, coërcendum, atque deterrendum quibuscumque
us posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus
entiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi, ac
ip. nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco com-
ratus, quod Corus ventus navigationem impediebat, qui
gnam partem omnis temporis in his locis flare consue-
: dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret,
ilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret. Tan-
n idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque con-
dere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dum-
ix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare,
num discedere cœpit. Qua re nunciata, Cæsar, inter-
ssa profectione, atque omnibus rebus postpositis, mag-
n partem equitatus ad eum insequendum mittit, retra-
ue imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet:
il hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præ-
tis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere,
se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit,
e clamitans, liberum se, liberæque civitatis esse. Illi,
erat imperatum, circumsistunt, hominemque interfici-
unt,

unt. At Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntu
VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum III le
gionibus, & equitum millibus II relicto, ut portus tuere
tur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia ge
rerentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro
caperet: ipse cum legionibus V, & pari numero equitun
quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves so
vit: & leni Africo profectus, media circiter nocte vento in
termisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, ort
luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum ru
sus æstus commutationem secutus remis contendit, ut ea
partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superio
æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum vi
tus laudanda, qui vectoriis, gravibusque navigiis, non i
termisso remigandi labore, longarum navium cursum ada
quaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navib
meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est visu
Sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magn
manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, qu
cum annotinis privatisq; quas sui quisq; commodi caussa
cerat, amplius DCCC una erant visæ, timore à littore d
scesserant, ac se in superiora loca abdiderant. IX. Cæs
exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex ca
tivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, c
hortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præ
dio navibus essent, de III vigilia ad hostes contendit,
minus veritus navibus, quod in littore molli atque aper
deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio navibus
Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuu
circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi equita
atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nost
prohibere, & prœlium committere cœperunt. Repulsi
equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregiè
natura, & opere munitum; quem, domestici belli, ut
debatur, caussa, jam ante præparaverant. Nam creb
arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi
silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones
gredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine
cta, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, e
que ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. S
eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod lo
naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consump
munitioni castrorum tempus relinqui volebat. X. Post
ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expedit
nem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis a
quantum itineris progressis, quum jam extremi essent
prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt,
nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, p

ne omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse; quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ, gubernatoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nunciis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersiri jubet: Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, & cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus relinquit. Ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant. Summa imperii bellique administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellauno, cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant, sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant. XII. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. Maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi caussa, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur aut æreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed ejus exigua est copia. Ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum atque abietem. Leporem & Gallinam, & anserem gustare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatisque caussa. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. XIII. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam; hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D: alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem: qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia:

sed

sed pari spatio transmissus, atq; ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores objectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. Tertium est contra Septentrionem: cui parti est nulla objecta terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. XIV. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt; sed lacte & carne vivunt: pellibusq; sunt vestiti: omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliori sunt in pugna adspectu: capilloq; sunt promisso; atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. XV. Equites hostium essedariiq; acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint. Sed compluribus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se e silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. XVI. Toto hoc in genere pugnæ quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; &, quum paullulum ab legionibus nostris removissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, nunquam conferti, sed rari, magnisque in-

te

tervallis prœliarentur, ſtationeſque diſpoſitas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis ſuccederent. XVII. Poſtero die procul à caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt, rarique ſe oſtendere, & lentius, quam pridie, noſtros equites laceſſere cœperunt. Sed meridie, quum Cæſar pabulandi cauſſa III legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato miſiſſet, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, ſic uti ab ſignis, legionibuſque non abſiſterent. Noſtri acriter in eos impetu facto repulerunt: neque finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites, quum poſt ſe legiones viderent, præcipites hoſtes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis, deſiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia diſceſſerunt; neque poſt id tempus unquam ſummis nobiſcum copiis hoſtes contenderunt. XVIII. Cæſar, cognito conſilio eorum, ad flumen Tameſim, in fines Caſſivellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus atque hoc ægre tranſiri poteſt. Eo quum veniſſet animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas. Ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita; ejuſdemque generis ſub aqua defixæ ſudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugiſque, Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit: ſed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aqua exſtarent, ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent. XIX. Caſſivellaunus, ut ſupra demonſtravimus, omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copiis, millibus circiter IV eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſervabat; paullulumque, ex via excedebat, lociſque impeditis, atque ſilveſtribus ſeſe occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in ſilvas compellebat: &, quum equitatus noſter liberius, vaſtandi prædandique cauſſa, ſe in agros effunderet, omnibus viis notis ſemitiſque eſſedarios ex ſilvis emittebat; &, magno cum periculo noſtrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris vaſtandis, incendiiſque faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. XX. Interim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum civitas ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem [Galliam] venerat, cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectuſque erat à Caſſivellauno, ipſe fuga mortem vitaverat, legatos ad

Cæsarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentumque exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt. XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit non longe ex loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis, paludibusque munitum quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ caussa, convenire consueverunt. Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti. XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium. quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximegulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis castra navalia de improviso adoriantur, atque oppugnent Hi quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat; &, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. Interdicit, atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas His deductis. quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucæ locum caperent: reliquæ fere omnes

rej

ejicerentur; quas quum aliquandiu Cæsar frustra expe-
ctasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod
æquinoctium suberat, necessario angustius milites colloca-
it: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita
uum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque
ncolumes naves perduxit. XXIV. Subductis navibus, con-
ilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno
rumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provene-
at; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hi-
ernis collocare, legionesq; in plures civitates distribuere:
x quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato
edit: alteram in Nervios Q. Ciceroni: tertiam in Essu-
s L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in
onfinio Trevirorum hiemare jussit: tres in Belgio col-
ocavit: his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium
lancum, & C. Trebonium legatos præfecit. Unam legio-
em, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohor-
s v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam
Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cativulci
ant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Au-
nculeium Cottam legatos præesse jussit. Ad hunc mo-
um distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ
e mederi posse existimavit: atque harum tamen omnium
gionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in paca-
ssimam & quietissimam partem ducendam dederat) milli-
s passuum C continebantur. Ipse interea, quoad legiones
ollocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia mora-
constituit. XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus
asgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant.
uic Cæsar, pro ejus virtute, atque in se benevolentia, quod
omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum
um restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem
nimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, inter-
ferunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod
ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret,
L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes
proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cogno-
vit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mit-
te. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus
giones transdiderat, certior factus est, in hiberna perven-
m, locumque hibernis esse munitum. XXVI. Diebus cir-
ter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini
tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cati-
vulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præ-
sto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, In-
dutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt;
subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppug-
natum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, val-

lumque ascendissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus controversia minui posse sperarent. XXVII. Mittitu ad eos colloquendi caussa C. Arpinius eques Romanus familiaris Q. Titurii, & Q. Junius ex Hispania quidam, qu jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est; Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis f nitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius, & fra tris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute & catenis tenuissent. Ne que id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut jud cio, aut voluntate sua fecisse. sed coactu civitatis: suaqu esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris mu titudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hai fuisse belli caussam, quod repentinæ Gallorum conjuratio resistere non potuerit, id se facile ex humilitate sua proba posse: quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis cop populum R. se superare posse confidat. Sed esse Galliæ com mune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnand hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsid venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuiss præsertim quum de recuperanda communi libertate consi um mirum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisf cerit, habere se nunc rationem officii: pro beneficiis Cæ rem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac mi tum saluti consulat: magnam manum Germanorum co ductam Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsoru esse consilium. velintne prius, quam finitimi sentiant, ed cto ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienu deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alt paullo amplius absit. Illud se polliceri & jurejurando co firmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod quu faciat, & civitati sese consulere, quod hibernis levetur, Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. XXVIII. H oratione habita discedit Ambiorix, C. Arpinius, & Juni quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentina re pe turbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligen existimabant; maximeque hac re permovebantur, quod vitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua spon populo R. bellum facere ausam, vix erat credendum. It que ad consilium rem deferunt. Magnaque inter eos exis controversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni m & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendu neq

eque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existima-
ant : quantasvis magnas copias etiam Germanorum susti-
eri posse, munitis hibernis, docebant : rem esse testimo-
io, quod primum hostium impetum, multis ultro vulne-
ibus illatis, fortissime sustinuerint : re frumentaria non
remi : interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare con-
entura subsidia : postremo quid esse levius aut turpius,
uam auctore hoste de summis rebus capere consilium ?
XIX. Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat ;
uum, majores manus hostium, adjunctis Germanis, con-
enissent, aut quum aliquid calamitatis in proximis hiber-
is esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem. Cæ-
arem arbitrari profectum in Italiam : nec aliter Carnutes
nterficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Ebu-
ones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad ca-
tra venturos esse : non hostem auctorem, sed rem, specta-
e : subesse Rhenum : magno esse Germanis dolori Ario-
isti mortem, & superiores nostras victorias : ardere Galli-
m tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium reda-
tam, superiore gloria rei militaris extincta, postremo quis
oc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi
onsilium descendisse ? suam sententiam in utramque par-
em esse tutam : si nil sit durius, nullo cum periculo ad
roximam legionem perventuros ; si Gallia omnis cum
Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salu-
em : Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, con-
lium quem haberet exitum ? in quo si non præsens pericu-
um, at certè longa obsidione fames esset pertimescenda.
XX. Hac in utramque partem habita disputatione, quum
Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur : Vincite,
nquit, si ita vultis, Sabinus : & id clariore voce, ut mag-
a pars militum exaudiret : neque is sum, inquit, qui gra-
issime ex vobis mortis periculo terrear : hi sapient, & si
ravius quid acciderit, abs te rationem reposcent : qui, si
er te liceat perendino die cum proximis hibernis conjuncti,
ommunem cum reliquis casum sustineant : nec rejecti, &
elegati longè ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant.
Consurgitur ex consilio. Comprehendunt utrumque, &
rant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum pe-
iculum deducant ; facilem esse rem, seu maneant, seu pro-
icifcantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent :
ontra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res dis-
utatione ad mediam noctem perducitur. XXXI. Tandem
at Cotta permotus manus. Superat Sententia Sabini ; pro-
unciatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua
ars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid
ecum portare posset, quid ex instrumento hibernorum re-
inquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine
peri-

periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine magnisque impedimentis. XXXII. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter II Romanorum adventum expectabant: &, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt; novissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt. XXXIII. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare & concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, &, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris, & in pugna, militis officia præstabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam & nostris militibus spem minuit; & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent: quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere; atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. XXXIV. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronunciari jusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant & virtute, & numero pugnando pares nostri, tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur. XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugie-

ebant. Interim ea parte nudari neceſſe erat, & ab latere
erto tela recipi. Rurſus, quum in eum locum, unde erant
reſſi, reverti cœperant, & ab iis, qui ceſſerant; & ab iis,
i proximi ſteterant, circumveniebantur: ſin autem locum
iere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à
ita multitudine conjecta tela conferti vitare poterant.
amen tam multis incommodis conflictati, multis vulneri-
s acceptis, reſiſtebant; & magna parte diei conſumpta,
um à prima luce ad horam IIX pugnaretur, nihil, quod
is eſſet indignum, committebant. Tum T. Balventio,
i ſuperiore anno primum pilum duxerat, viro forti, &
ignæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur.
Lucanius ejuſdem ordinis fortiſſime pugnans, dum cir-
mvento filio ſubvenit, interficitur. L. Cotta legatus om-
s cohortes ordineſq; adhortans in adverſum os funda vul-
ratur. XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum
ocul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, inter-
etem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut,
i, militibuſque parcat. Ille appellatus reſpondit, ſi velit
um colloqui, licere; ſperare à multitudine impetrari
ſſe quod ad militum ſalutem pertineat: ipſi vero nihil
citum iri, inque eam rem ſe ſuam fidem interponere. Ille
m Cotta ſaucio communicat, ſi videatur, pugna ut exce-
nt, & cum Ambiorige una colloquantur: ſperare ſe ab
de ſua ac militum ſalute impetrari poſſe. Cotta ſe ad
natum hoſtem iturum negat; atque in eo perſeverat. Sa-
ius, quos in præſentia tribunos mil. circum ſe habebat, &
morum ordinum centuriones, ſe ſequi jubet: & quum
opius Ambiorigem acceſſiſſet, juſſus arma abjicere impe-
um facit: ſuiſque, ut idem faciant, imperat. Interim,
m de conditionibus inter ſe agunt, longiorque conſulto
Ambiorige inſtituitur ſermo, paullatim circumventus
erficitur. Tum vero, ſuo more, victoriam conclamant,
que ululatum tollunt; impetuque in noſtros facto, ordi-
perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum ma-
na parte militum, reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde e-
nt egreſſi. Ex quibus L. Petroſidius aquilifer, quum
gna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra
lum projecit, ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occidi-
: alii ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent; noctu
unum omnes, deſperata ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pau-
x prœlio elapſi, incertis itineribus per ſilvas ad T. Labi-
um legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus
tis certiorem faciunt. XXXVII. Hac victoria ſublatus
nbiorix ſtatim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus
gno finitimi, proficiſcitur: neque diem, neque noctem
ermittit; peditatumque ſe ſubſequi jubet. Re demon-
ata, Atuaticiſque concitatis, poſtero die in Nervios per-
venit;

venit ; hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque
ciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint injuriis, occa
onem dimittant ; interfectos esse legatos duos, magnamc
partem exercitus interiisse demonstrat : nihil esse nego
subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet,
terfici : se ad eam rem profitetur adjutorem. XXXVI.
Facile hac oratione Nerviis persuadet. Itaque, confest
dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleun
sios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, qu
maximas manus possunt, cogunt ; & de improviso ad
ceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titu
morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse,
nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussa in
vas discessissent, repentino equitum adventu interciperent
His circumventis, magna manu Eburones, Atuatici, N
vii, atque horum omnium socii & clientes legionem opp
nare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt ; v
lum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omn
spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti vic
riam in perpetuum se fore victores confidebant. XXXI
Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, m
nis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus v
missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munit
nis caussa comportaverant, turres cxx excitantur incredi
celeritate. Quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Ho
posterodie multo majoribus copiis coactis castra oppugna
fossam complent : à nostris eadem ratione qua pridie, r
stitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla p
nocturni temporis ad laborem intermittitur : non æg
non vulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad p
ximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantu
multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum nume
instituitur : turres contabulantur ; pinnæ, loricæque
cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima vale
dine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem
linquebat ; ut ultro militum concursu ac vocibus, sibi p
cere cogeretur. XL. Tunc duces principesque Nervioru
qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiæ c
Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta
testate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, co
memorant : omnem esse in armis Galliam : Germar
Rhenum transisse : Cæsaris, reliquorumque hiberna opp
nari : addunt etiam de Sabini morte : Ambiorigem oste
tant, fidei faciundæ caussa. Errare eos dicunt, si quidquam
iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant : sese tamen h
esse in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil, nisi h
berna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem n
lint : licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere,

quascunque partes velint, sine metu proficisci. Cicero hæc unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi R. ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos. XLI. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI, & fossa pedum XV hiberna cingunt. Hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladiis cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. Nam minus horis tribus, millium XV in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt. XLII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes fundis, & fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam, atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt: nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est. XLIII. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. Hi perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur: quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de nostris controversiis judicabit. Hæc quum dixisset, procedit extra

mu-

munitiones; &, quæ pars hoſtium confertiſſima viſa e: in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo ſeſe co tinet, ſed omnium veritus exiſtimationem ſubſequitur, m diocri ſpatio relicto. Pulſio pilum in hoſtes mittit, atq unum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percu ſo, & exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illu univerſi tela conjiciunt, neque dant regrediendi facultater transfigitur ſcutum Pulſioni, & verutum in balteo defig tur. Avertit hic caſus vaginam, & gladium educere cona tis dextram moratur manum, impeditumque hoſtes ci cumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laborar ſubvenit. Ad hunc ſe confeſtim à Pulſione omnis multit do convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Il vero occurſat ocius gladio, cominuſque rem gerit Varenu atque uno interfecto reliquos paullum propellit. Dum c pidius inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. Hu rurſus circumvento fert ſubſidium Pulſio; atque ambo i columes, compluribus interfectis, ſumma cum laude ſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione certamen utrumque verſavit, ut alter alteri inimicus au lio ſalutique eſſet; neque adjudicari poſſet, uter utri virt te anteferendus videretur. XLIV. Quanto erat in dies gr vior atque aſperior oppugnatio, & maxime quod, magi parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem d fenſorum pervenerat; tanto crebriores litteræ nunciique : Cæſarem mittebantur: quorum pars deprehenſa in conſp ctu noſtrorum [militum] cum cruciatu necabatur. Er unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honeſt qui à prima obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuamq ei fidem præſtiterat. Huic ſervo, ſpe libertatis, magniſq perſuadet præmiis, ut litteras ad Cæſarem deferat. H ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos ſi ulla ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem pervenit. Ab eo periculo Ciceronis, legioniſque cognoſcit. XLV. Cæſa acceptis litteris circiter hora XI diei, ſtatim nuncium Bellovacos ad M. Craſſum quæſtorem mittit, cujus hiber aberant ab eo millia paſſuum XXV. Jubet media nocte leg onem proficiſci, celeriterque ad ſe venire. Exiit cum nu cio Craſſus: alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut Atrebatium fines legionem adducat, qua ſibi iter faciendu ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reip. commodo facere poſſe cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam parte exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectar dam: equites circiter C D ex proximis hibernis cogit. H ra circiter III ab antecurſoribus de Craſſi adventu certi eſt factus: eo die millia paſſuum XX progreditur. Cra ſum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, qu ibi impedimenta exercitus, obſides civitatum, litteras pu lica

icas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hiemis cau-
ſa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat,
ıon ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit.
Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita,
uum omnes ad eum Trevirorum copiæ veniſſent, veritus,
i ex hibernis fugæ ſimilem profectionem feciſſet, ut hoſti-
m impetum ſuſtinere non poſſet, præſertim quos recenti
ictoria efferri ſciret, litteras Cæſari dimittit, quanto cum
ericulo legionem ex hibernis educturus eſſet: rem geſtam
ı Eburonibus perſcribit: docet omnes peditatus, equita-
ıſque copias Trevirorum III millia paſſuum longe ab ſuis
aſtris conſediſſe. XLVI. Cæſar, conſilio ejus probato, et-
, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen
num communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat.
enit magnis itineribus in Nerviorum fines; ibi ex captivis
ognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in pe-
culo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis
ræmiis perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat.
anc Græcis conſcriptam litteris mittit; ne, intercepta e-
ſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. Si adire
on poſſit, monet, ut tragulam cum epiſtola ad amentum
ligata, intra munitiones caſtrorum abjiciat. In litteris
ribit, ſe cum legionibus profectum celeriter affore: hor-
tur, ut priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum
ritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc caſu
turrim adhæſit, neque ab noſtris biduo animadverſa,
rtio die à quodam milite conſpicitur, dempta ad Cicero-
m defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat,
aximaque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum
ocul videbantur, quæ res omnem dubitationem adventus
gionum expulit. XLVII. Galli, re cognita per explora-
tres, obſidionem relinquunt, ad Cæſarem omnibus copiis
ntendunt. Eæ erant armatorum circiter millia LX. Ci-
co, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem
ora demonſtravimus, repetit, qui litteras ad Cæſarem de-
fat: hunc admonet, iter cautè diligenterque faciat: per-
ſibit in litteris, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum
ultitudinem convertiſſe. Quibus litteris circiter media
ıcte, Cæſar, allatis, ſuos facit certiores, eoſque ad dimi-
cidum animo confirmat. Poſtero die luce prima movet
ctra; & circiter millia paſſuum IV progreſſus trans val-
m magnam, & rivum, hoſtium multitudinem conſpica-
t. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco
dnicare. Tamen quoniam liberatum obſidione Cicero-
nn ſciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exi-
ſnabat, conſedit, & quam æquiſſimo loco poteſt, caſtra
cnmunit: atque hæc, etſi erant exigua per ſe, vix homi-
num millium VII, præſertim nullis cum impedimentis; ta-

tamen anguſtiis viarum, quam maxime poteſt, contrahit, eo
conſilio, ut in ſummam contemptionem hoſtibus veniat.
Interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat,
quo commodiſſime itinere vallem tranſire poſſet. XLVIII.
Eo die parvulis equeſtribus prœliis ad aquam factis, utri-
que ſeſe ſuo loco continent: Galli, quod ampliores copias,
quæ nondum convenerant, exſpectabant: Cæſar, ſi forte
timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet ci-
tra vallem, ut pro caſtris prœlio contenderet; ſi id efficere
non poſſet, ut exploratis itineribus, minore cum periculo
vallem rivumque tranſiret. Prima luce hoſtium equitatus
ad caſtra accedit, prœliumque cum noſtris equitibus com-
mittit. Cæſar conſulto equites cedere, ſeque in caſtra re-
cipere jubet: Simul ex omnibus partibus caſtra altiori
vallo muniri, portaſque obſtrui, atque in iis adminiſtran-
dis rebus quam maxime concurſari, & cum ſimulatione ag
timoris jubet. XLIX. Quibus omnibus rebus hoſtes invitat
copias tranſducunt, aciemque iniquo loco conſtituunt: no
ſtris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, & tel
intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præco
nibuſque circummiſſis pronunciari jubent, ſeu quis Gallus
ſeu Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſin
periculo licere: poſt id tempus non fore poteſtatem. A
ſic noſtros contempſerunt, ut, obſtructis in ſpeciem port
ſingulis ordinibus ceſpitum, quod ea non poſſe introrum
pere videbantur, alii vallum manu ſcandere, alii foſſ
complere inciperent. Tunc Cæſar, omnibus portis erupt
one facta, equitatuque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fu
gam, ſic, ut omnino pugnandi cauſſa reſiſteret nemo, ma
numque ex his numerum occidit, atque omnes armis exu
L. Longius proſequi veritus, quod ſilvæ paludeſque inte
cedebant; neque etiam parvulo detrimento illorum, locu
relinqui videbat: omnibus ſuis incolumibus copiis, eode
die ad Ciceronem pervenit. Inſtitutas turres, teſtudin
munitioneſque hoſtium admiratur. Legione producta, co
noſcit non decimum quemque eſſe relictum militem ſi
vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum p
riculo, & quanta virtute, ſint res adminiſtratæ. Cicer
nem pro ejus merito, legionemque collaudat; centurion
ſigillatim tribunoſque mil. appellat, quorum egregiam fui
virtutem, teſtimonio Ciceronis cognoverat. De caſu Sab
ni, & Cottæ certius ex captivis cognoſcit. Poſtero d
concione habita, rem geſtam proponit, milites conſolat
& confirmat: quod detrimentum culpa & temeritate leg
ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, qu
beneficio Deorum immortalium, & virtute eorum expia
incommodo, neque hoſtibus diutina lætatio, neque ip
longior dolor relinquatur. LI. Interim ad Labienum p
Rh

Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eoque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit: &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa, convenisse; neque longius millia passuum IIX ab hibernis suis abfuisse: sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur. LII. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret: alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt: &, missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt: tantum apud homines barbaros valuit, se repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide; alteros pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis: idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de caussis, tum maxime quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissime dolebant. LIII. Treviri vero, atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt,

ferunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem: neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu, non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque è Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent: gratiam, atque amicitiam publice privatimque peterent. LIV. Ubì intellexit ultro ad se veniri; altera ex parte Senones, Carnutesque conscientia facinoris instigari; altera Nervios, Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sib voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit. Hoc more Gallorun est initium belli, quo lege communi, omnes puberes armat convenire coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur In eo consilio Cingetorigem, alterius principem factionis generum suum quem supra demonstravimus, Cæsaris secu tum fidem ab eo non discessisse, hostem judicandum curat bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in consilio pro nunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisqu compluribus Galliæ civitatibus: huc iter facturum per fine Rhemorum: eorumque agros populaturum: ac prius,quan id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit præcipit. LV. Labienus, quum & loci natura, & man munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis peri culo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene ge rendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige, atqu ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in con cilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equi tesque undique convocat. Iis certam diem conveniendi di cit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutio marus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorur cognosceret, alias colloquendi aut territandi caussa: equite plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienu suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem quibuscunque poterat rebus, augebat. LVI. Quum ma jore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accede ret, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarur civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligenti omnes suos custodiis intra castra continuit, ut null ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posse Interim ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad ca stra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit. E

quite

quites tela conjiciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ā nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atq in fugam conjectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quenquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum spatium nactum, effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

MUltis de caussis Cæsar majorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Rheginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reip. caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, & ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius & Reip. & amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur: Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis, civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non ve-

nire, & cum Carnutibus finitimisque civitatibus consili communicare, à Treviris Germanos crebris legationibu sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit. III Itaque, nondum hieme confecta, proximis IV legionibus co actis, de improviso in fines Nerviorum contendit: & prius quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pe coris atque hominum numero capto, atque ea præda mili tibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, at que obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotic rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ prim vere, ut instituerat, indicto, quum reliqui, præter Senone Carnutes, Trevirosque venissent: initium belli, ac defecti onis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretu concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erar hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxeran sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. Hac re pr suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senon proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. IV. Co nito ejus adventu, Acco, qui princeps concilii fuerat, jub in oppida multitudinem convenire. Conantibus, prius qua id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessario sei tentia desistunt, legatosque deprecandi caussa ad Cæsare mittunt. Adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat ven am, excusationemque accipit: quod æstivum tempus i stantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidib imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eode Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatorib Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt respon Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatib V. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo bellum Trevirorum, & Ambiorigis insistit. Cavarinu cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis a ex hujus iracundia, aut ex eo quod meruerat, odio civi tis motus existat. His rebus constitutis, quod pro expl rato habebat Ambiorigem prœlio non esse certaturum, r liqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Mena propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, silvisq muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem lega nunquam miserant: cum iis esse hospitium Ambiorigi sc bat. Item per Treviros venisse Germanis in amiciti cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimab quam ipsum bello lacessendum; ne desperata salute, au in Menapios abderet, aut cum transrhenatis congredi co retur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum p ficisci jubet. Ipse cum legionibus expeditis V in Menap proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio fr

n silvas, paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt.
VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Craſſo quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito; ædificia vicosq; incendit, magno pecoris, atq; hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ caussa, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. Jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum XV, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, V cohortium præsidio impedimentis relicto, cum XXV cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; & ∞ passuum intermisso spatio castra communit. Erant inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero, nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisque ordinibus convocatis, quid sui consilii sit, proponit; &, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu & tumultu, quam populi R. fert consuetudo castra moveri jubet. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur. VII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum præsertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis, cum adesse, & hæc coram

ram cernere, existimate. Simul, signa ad hostem converti aciemque dirigi jubet: &, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis; reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt; quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum. VIII. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam: petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita Cæsar caussa, reperit ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Suevos perquirit. IX. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant; suaque omnia ex agris in oppida conferant; sperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt; & paucis diebus intermissis referunt, Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, & pro nati-

tiv

ro muro objectam, Cheruſcos à Suevis, Suevoſque à
heruſcis, injuriis incurſionibuſque prohibere. Ad ejus
tium ſilvæ Suevos adventum Romanorum exſpectare
nſtituiſſe. X. Quoniam ad hunc locum perventum eſt,
n alienum eſſe videtur de Galliæ, Germaniæque moribus,
quo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In
ALLIA non ſolum in omnibus civitatibus, atque pagis,
rtibuſque, ſub pæne etiam in ſingulis domibus factiones
nt; earumque factionum ſunt principes, qui ſummam
ctoritatem eorum judicio habere exiſtimantur: quorum
arbitrium, judiciumque ſumma omnium rerum conſi-
rumque redeat. Idque ejus cauſſa antiquitus inſtitutum
letur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret:
s enim opprimi quiſque, & circumveniri non patitur:
que, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habeat auctorita-
n. Hæc eadem ratio eſt in ſumma totius Galliæ. Nam-
e omnes civitates in duas partes diviſæ ſunt. XI. Quum
eſar in Galliam venit, alterius factionis principes erant
lui, alterius Sequani. Ii quum per ſe minus valerent,
od ſumma autoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque
um erant clientelæ, Germanos atque Arioviſtum, ſibi
unxerant, eoſque ad ſe magnis jacturis, pollicitationi-
que perduxerant. Prœliis vero compluribus factis ſe-
dis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tan-
n potentia antecesserant, ut magnam partem clientium
Æduis ad ſe transducerent; obſideſque ab iis principum
s acciperent; & publice jurare cogerent, nihil ſe contra
uanos conſilii inituros; & partem finitimi agri per vim
upatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obti-
ent. Qua neceſſitate adductus Divitiacus, auxilii pe-
li cauſſa, Romam ad Senatum profectus, infecta re re-
at. Adventu Cæſaris facta commutatione rerum, ob-
bus Æduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, novis
Cæſarem comparatis; quod ii, qui ſe ad eorum amici-
am aggregaverant, meliore conditione, atque imperio
iore ſe uti videbant: reliquis rebus eorum, gratia dig-
iteque amplificata, Sequani principatum dimiſerant. In
m locum Rhemi ſucceſſerant; quos, quod adæquare
d Cæſarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres
nicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, ſe
emis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tueban-
. Ita & novam, & repente collectam auctoritatem te-
ant. Eo tum ſtatu res erat, ut longe principes habe-
ur Ædui, ſecundum locum dignitatis Rhemi obtine-
. XII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo
numero atque honore, genera ſunt duo. Nam plebs
e ſervorum habetur loco, quæ per ſe nihil audet, &
i adhibetur conſilio. Plerique, quum aut ære alieno,
aut

aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum p
muntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos
dem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de
duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitu
Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica, ac priv
procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus a
lescentium numerus disciplinæ caussa concurrit; magnoq
ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controv
siis, publicis privatisque, constituunt: &, si quod est
missum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finil
controversia est, iidem decernunt: præmia, pœnasque c
stituunt. Si quis aut privatus, aut publicus eorum dec
to non stetit, sacrificiis interdicunt: hæc pœna apud eos
gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero imp
rum ac sceleratorum habentur: iis omnes decedunt, a
tum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contag
ne incommodi accipiant: neque iis petentibus jus reddit
neque honos ullus communicatur. His autem omnil
Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet
ctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dig
tate, succedit. At, si sunt plures pares, suffragio Druid
adlegitur: nonnunquam etiam de principatu armis cont
dunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, q
regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco co
crato. Huc omnes undique, qui controversias habent, c
veniunt; eorumque judiciis decretisque parent. Discipl
in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata
existimatur. Et nunc, qui diligentius eam rem cognosc
volunt, plerumque illo, discendi caussa, proficiscunt
XIII. Druides à bello abesse consueverunt, neque trib
unà cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniu
que rerum habent immunitatem. Tantis excitati præm
& sua sponte multi in disciplinam conveniunt, & à prop
quis, parentibusque mittuntur. Magnum ibi numer
versuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos vice
in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea lit
ris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis priva
que rationibus, (Græcis) litteris utantur. Id mihi dua
de caussis instituisse videntur; quod neque in vulgus di
plinam efferri velint: neque eos, qui discunt, litteris co
sos, minus memoriæ studere. Quod fere plerisque acci
ut præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac
moriam remittant. In primis hoc volunt persuadere; N
interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad ali
atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu m
tis neglecto. Multa præterea de sideribus, atque eor
motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum
tura, de Deorum immortalium vi ac potestate disput

juventuti transdunt. XIV. Alterum genus est equitum.
quum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod an-
Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti
ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes
bello versantur, atque eorum, ut quisque est genere, co-
isque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, cli-
elsque habet. Hanc unam gratiam, potentiamque no-
unt. XV. Natio est omnis Gallorum admodum dedita
gionibus. Atque ob eam caussam, qui sunt affecti gra-
ribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur,
: pro victimis homines immolant, aut se immolaturos
vent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur;
od pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non
le aliter Deorum immortalium numen placari arbitran-
: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia.
ii immani magnitudine simulacra habent: quorum con-
ta viminibus membra vivis hominibus complent; qui-
s succensis, circumventi flamma exanimantur homines.
plicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliqua
ca sunt comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse ar-
rantur. Sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad
ocentium supplicia descendunt. XVI. Deûm maxime
rcurium colunt. Hujus sunt plurima simulacra. Hunc
nium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque
erum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturas-
habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apol-
m, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his ean-
fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apol-
m, morbos depellere: Minervam, operum atque arti-
orum initia transdere: Jovem, imperium cœlestium te-
: Martem, bella regere. Huic, quum prœlio dimica-
constituerunt, ea quæ bello ceperunt, plerumque devo-
t: quæ superaverint animalia capta immolant, reliquas
in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum
um exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet.
que sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut
ta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gra-
imumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.
II. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant:
ue ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam caussam
tia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium,
unt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic
ervant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ in-
utis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi
im adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, pa-
ad se adire non patiantur: filiumque in puerili ætate in
lico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt. XVIII.
i quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt,
tan-

tantas ex ſuis bonis, æſtimatione facta, cum dotibus cor
municant : hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetı
fructuſque ſervantur : uter eorum vita ſuperarit, ad eu
pars utriuſque cum fructibus ſuperiorum temporum per
nit. Viri in uxores, ſicuti in liberos, vitæ neciſque habe
poteſtatem. Et quum paterfamilias illuſtriore loco nat
deceſſit, ejus propinqui conveniunt ; de morte, ſi res in ſı
picionem venit, de uxoribus in ſervilem modum quæſti
nem habent ; & ſi compertum eſt, igni atque omnibus tc
mentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt pro cultu G
lorum magnifica, & ſumptuoſa ; omniaque, quæ vivis cc
di fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animali
ac paullo ſupra hanc memoriam, ſervi, & clientes, quos
iis dilectos eſſe conſtabat, juſtis funebribus confectis, u
cremabantur. XIX. Quæ civitates commodius ſuam Ren
adminiſtrare exiſtimantur, habent legibus ſanctum, ſi q
quid de Rep. à finitimis rumore ac fama acceperit, uti
magiſtratum deferat, neve cum quo alio communicet : qu
ſæpe homines temerarios atque imperitos falſis rumorit
terreri, & ad facinus impelli, & de ſummis rebus conſilit
capere cognitum eſt. Magiſtratus, quæ viſa ſunt, occ
tant ; quæque eſſe ex uſu judicaverint, multitudini produ
De Rep. niſi per conſilium loqui non conceditur. X
GERMANI multum ab hac conſuetudine differunt. N
neque Druides habent, qui rebus divinis præſint ; neque
crificiis ſtudent. Deorum numero eos ſolos ducunt, qı
cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem & V
canum, & Lunam : reliquos ne fama quidem acceperu
Vita omnis in venationibus, atque in ſtudiis rei milit
conſiſtit : ab parvulis, labori ac duritiei ſtudent. Qui
utiſſime impuberes permanſerunt, maximam inter ſuos
runt laudem. Hoc ali ſtaturam, ali vires, nervoſque c
firmari putant. Intra annum vero xx fœminæ notitiam l
buiſſe, in turpiſſimis habent rebus : Cujus rei nulla eſt
cultatio ; quod & promiſcue in fluminibus perluuntur,
pellibus, aut parvis renonum tegumentis utuntur, mag
corporis parte nuda. XXI. Agriculturæ non ſtudent ; n
jorque pars victus eorum lacte, & caſeo, & carne conſiſ
Neque quiſquam agri modum certum, aut fines propr
habet ; ſed magiſtratus, ac principes in annos ſingulos g
tibus, cognationibuſque hominum, qui una coierunt, qu
tum eis, & quo loco viſum eſt, attribuunt agri ; atque
no poſt alio tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt c
ſas : ne aſſidua conſuetudine capti, ſtudium belli gere
agricultura commutent : ne latos fines parare ſtudeant,
tentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant : ne accu
tius, ad frigora atque æſtus vitandos, ædificent : ne q
oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, diſſenſion

e nascuntur : ut animi æquitate plebem contineant,
um suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.
XII. Civitatibus maxima laus est, quam latissimas cir-
m se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium
rtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque
emquam prope se audere consistere. Simul hoc se fore
tiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato.
ium bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; ma-
tratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant po-
tatem, deliguntur. In pace, nullus communis est magi-
atus, sed principes regionum atque pagorum inter suos jus
unt, controversiasq; minuunt. Latrocinia nullam habent
amiam, quæ extra fines cujusq; civitatis fiunt : atq; ea ju-
ntutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ caussa fieri præ-
ant. Atq; ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem
e, ut qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui
caussam, & hominem probant, suumque auxilium polli-
tur, atque ab multitudine collaudantur. Qui ex iis se-
i non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducun-
: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. Hospi-
violare, fas non putant : qui, quaque de caussa, ad eos
erunt, ab injuria prohibent, sanctosque habent : iis om-
m domus patent, victusque communicatur. XXIII. Ac
antea tempus, quum Germanos Galli virtute supera-
t, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multi-
inem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitte-
. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca
um Hercyniam silvam, quam Eratostheni & quibus-
i Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam
ellant. Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi conse-
unt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet,
mamque habet justitiæ & bellicæ laudis opinionem:
cque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germa-
permanent : eodem victu, & cultu corporis utuntur.
lis autem propinquitas, & transmarinarum rerum no-
, multa ad copiam atque usus largitur. Paullatim as-
acti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi
illis virtute comparant. XXIV. Hujus Hercyniæ si-
quæ supra demonstrata est, latitudo IX dierum iter
dito patet. Non enim aliter finiri potest, neque men-
s itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum & Ne-
um, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danu-
egione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. Hinc
ectit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus, multa-
que gentium fines propter magnitudinem attingit. Ne-
quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium
silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit; aut
ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera fera-
nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint : ex

quibus quæ maxime differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. XXV. Est bos cervi figura cujus à media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus ab ejus summo sicut palmæ, rami quam late diffunduntur Eadem est fœminæ, marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum. XXVI. Sunt item, quæ appellantu Alces: harum est consimilis capris figura, & varietas pel lium, sed magnitudine paullo antecedunt, mutilæque sun cornibus, & crura sine nodis articulisque habent, nequ quietis caussa procumbunt: neque, si quo afflictæ casu cor ciderunt, erigere sese, aut sublevare, possunt. His sunt a bores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paullu modo reclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigiis quu est animadversum à venatoribus, quo se recipere consu verint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut acc dunt arbores tantum, ut summa species earum stantiu relinquatur. Huc quum se ex consuetudine reclinaverir infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ con dunt. XXVII. Tertium est genus eorum, qui Uri app lantur: Ii sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, & colore, & figura tauri. Magna vis est eoru & magna velocitas: neque homini, neque feræ, quam co spexerint, parcunt: hos studiose foveis captos interficiu Hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere vena onis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, rela in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam fer laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuefieri ne p vuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & gura, & species multum à nostrorum boum cornibus c fert. Hæc studiose conquisita ab labris argento circu cludunt: atque in amplissimis epulis pro poculis utunt XXVIII. Cæsar, postquam per Ubios exploratores cc perit Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti v tus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes G mani agriculturæ student, constituit non progredi longi sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, at ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem u mam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longi dinem pedum C C rescindit; atque in extremo ponte t rim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohorti XII pontis tuendi caussa ponit; magnisque eum locum nitionibus firmat. Ei loco, præsidioque C. Volcat Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturesc frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per Ard nam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, m busque amplius D in longitudinem patet, L. Minuc

Basilum cum omni equitatu præmittit; si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit: monet. ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. XXIX. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter contraque omnem opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse diceratur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama, ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere [mortem.] Sed hoc eo factum est, quod ædificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus caussa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque ejus angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt, sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. XXX. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prœlio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certe clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerunt, ii in insulis sese occultaverunt. quas æstus efficere consuerunt. Multi ex suis finibus egressi se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit. XXXI. Segni, Condrusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, caussam esse unam judicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit. Si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit: Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius,

us, atque Aurunculeius, hiemandi caussa consederant. Hu
quum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod s
perioris anni munitiones integræ manebant, ut militum l
borem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem x
reliquit, unam ex iis III, quas proxime conscriptas ex It
lia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Cic
ronem præfecit, ducentosque equites attribuit. XXX
Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III ad O
ceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, pr
ficisci jubet. C. Trebonium cum pari legionum nume
ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulanda
mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, qu
influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire co
stituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorige
audiebat. Discedens post diem VII sese reversurum conf
mat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquel
tur, deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniu
que hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam di
revertantur; ut, rursus communicato consilio, explorat
que hostium rationibus, aliud initium belli capere possi
XXXIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus ce
nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis def
deret, sed in omnes partes dispersa multitudo, ubi cuic
aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus imp d
spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consedei
Hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res dilig
tiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nulli
enim poterat, universis perterritis ac dispersis, pericul
accidere) sed in singulis militibus conservandis; quæ tan
ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam & p
dæ cupiditas multo longius evocabat; ac silvæ incertis
cultisque itineribus, confertos adire prohibebant. Si ne
tium confici, stirpemque hominum sceleratorum inter
vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant m
tes, si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta
tio & consuetudo exercitus R. postulabat; locus ipse
rat præsidio barbaris: neque ex occulto insidiandi,
dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At
ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provic
poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid
mitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardeba
quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar
finitimas civitates nuncios dimittit: omnes evocat spe p
dæ, ad diripiendos Eburones: ut potius in silvis Gallor
vita, quam legionariorum, periclitaretur: simul ut ma
multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nor
civitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter conve
XXXIV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebant
di

diesque appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris caussam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus. Transeuntes Rhenum navibus ratibusque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt; magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuaticam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Atuaticam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. XXXV. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquem extra munitionem egredi passus esset, VII die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pæne obsessionem appellabant; si quidem ex castris egredi non liceret: nullum ejusmodi casum expectans, quo, IX oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis, ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra, unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti, ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. XXXVI. Hoc ipso tempore & casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui

non haberent facultatem. Inopinantes nostri re nova pe turbantur, ac vix primum impetum cohors in statione si stinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, quem aditum reperire possent: ægre nostri portas tuentu reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. T tis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumult quærit: neque, quo signa ferantur, neque quam in parte quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pr nunciat: alius deleto exercitu atq; Imperatore, victores ba baros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religi nes fingunt: Cottæque & Titurii calamitatem, qui in e dem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali time omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut captivo audierant, nullum esse intus præsidium: perrui pere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortuna ex manibus dimittant. XXXVII. Erat æger in præsic relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæ rem duxerat, cujus mentionem superioribus prœliis fe mus; ac diem jam v cibo caruerat. Hic diffisus suæ, omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt i minere hostes atque in summo esse rem discrimine: ca arma à proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hu centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paullis prœlium una sustinent. Relinquit animus Sextium, g vibus acceptis vulneribus: ægre per manus tractus, ser tur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, t tum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque fensorum præbeant. XXXVIII. Interim, confecta frum tatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurri equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic v nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modo consi pti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum mil. cen rionesque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, ex ctant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbet Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desisti rediisse primo legiones credunt, quas longius discessisse captivis cognoverant. Postea, despecta paucitate, ex om bus partibus impetum faciunt. XXXIX. Calones in p ximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se signa manipulosque conjiciunt: eo magis timidos per rent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, c sent; quoniam tam propinqua sint castra: etsi pars ali circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidi Alii, ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant sum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo profectos docuimus. Itaque, inter se cohortati, duce Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios stes perrumpunt, incolumesque ad unum in castra perv

at omnes. Hos subsecuti calones, equitesque, eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris (percepto) neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussa virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars horum, virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars à barbaris circumventa, periit. XL. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit. XLI. Reversus ille, eventus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse judicavit: multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo, portisque castrorum barbaros avertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. XLII. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine jumentorum, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant; ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent, semperq; paullum ad summam fælicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis,

silvis, aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias giones, partesque peteret, non majore equitum præsid quam IV, quibus solis vitam suam committere audeb XLIII. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæs duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum ducit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de con ratione Senonum & Carnutum quæstionem habere insti it; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, gravi sententia pronunciata, more majorum supplicium sump Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum qua atque igni interdixisset, II legiones ad fines Trevi rum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus gendici in hibernis collocavit; frumentoque exercitui p viso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos pı fectus est.

LIBER VII.

I. QUieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam conventus agendos proficiscitur: ubi cognoscit P. Clodii cæde, de Senatusque consulto certior ctus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum t provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transal nam celeriter perferuntur. Addunt ipsi & affingunt rum ribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urba motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitu venire posse. Hac impulsi occasione, qui jam ante se pop R. imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes G liæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de A conis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse, demo strant: miserantur communem Galliæ fortunam: om bus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli ir tium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertate vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicur prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæs ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque le ones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; n que Imperator sine præsidio ad legiones pervenire poss Postremo in acie præstare interfici, quam non veterem be gloriam libertatemque, quam à majoribus acceperint, r cuperare. II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, nullum periculum communis salutis caussa recusare; pri cipesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & qu niam in præsentia obsidibus cavere inter se non possent, r res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, co

lat

tis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cæri-
oniæ continentur, ne facto initio belli à reliquis deseran-
r. Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab
nnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab con-
io disceditur. III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato
Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum
to signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi
ussa ibi constiterant, in iis se Fusium Cottam, honestum
uitem Romanum, qui rei frumentariæ, jussu Cæsaris,
æerat, interficiunt; bonaque eorum diripiunt. Celeriter
omnes Galliæ civitates fama perfertur. Nam, ubi ma-
r atque illustrior incidit res, clamore per agros regiones-
e significant: hunc alii deinceps excipiunt, & proximis
dunt, ut tunc accidit. Nam, quæ Genabi oriente Sole
sta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus
rvernorum audita sunt: quod spatium est millium pas-
um circiter CLX. IV. Simili ratione ibi Vercingetorix,
eltilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, cu-
s pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam
ussam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfe-
us, convocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito
is consilio, ad arma concurritur. Ab Gobanitione, pa-
uo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam for-
nam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia.
on, tamen desistit; atque in agris habet delectum egen-
um ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit
civitate, in suam sententiam perducit. Hortatur, ut
mmunis libertatis caussa, arma capiant: magnisque co-
is copiis, adversarios suos, à quibus paullo ante erat eje-
is, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit
oquoversus legationes: obtestatur, ut in fide maneant.
eleriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Tu-
nes, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui
ceanum attingunt, adjungit. Omnium consensu ad eum
fertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus iis ci-
atibus obsides imperat. Certum numerum militum ce-
iter ad se adduci jubet. Armorum quantum quæque ci-
tas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In
imis equitatui studet. Summæ diligentiæ summam im-
rii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes
git. Nam, majore commisso delicto, igni, atque omni-
is tormentis necat: leviore de caussa, auribus desectis, aut
gulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis do-
mento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. V. His
ppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum
mmæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rhute-
os mittit. Ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu
ituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt,
subsi-

ſubſidium rogatum, quo facilius hoſtium copias ſuſti
poſſint. Ædui de conſilio legatorum, quos Cæſar ad e
citum reliquerat, copias equitatus peditatuſque ſubſidio
turigibus mittunt : qui quum ad flumen Ligerim veniſſ
quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi mo
neque flumen tranſire auſi, domum revertunt : legati
noſtris renunciant, ſe Biturigum perfidiam veritos re
tiſſe : quibus id conſilii fuiſſe cognoverint, ut, ſi flumen t
ſiſſent, una ex parte ipſi, altera Arverni ſe circumſiſter
Id eâne de cauſſa, quam legatis pronunciarunt, an perf
adducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non videtur
certo eſſe ponendum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatin
cum Arvernis conjungunt. VI. His rebus in Italiam
ſari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urb
res commodiorem in ſtatum perveniſſe intelligeret, in T
ſalpinam Galliam profectus eſt. Eo quum veniſſet, ma
difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum perve
poſſet. Nam ſi legiones in provinciam accerſeret, ſe abſe
in itinere prœlio dimicaturas intelligebat : ſi ipſe ad e
citum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacat
derentur, ſuam ſalutem recte committi videbat. VII.
terim Lucterius Cadurcus in Ruthenos miſſus eam civ
tem Arvernis conciliat. Progreſſus in Nitiobriges, &
balos, ab utriſque obſides accipit ; & magna coacta m
in provinciam Narbonem verſus, eruptionem facere con
dit. Qua re nunciata, Cæſar omnibus conciliis antever
dum exiſtimavit, ut Narbonem proficiſceretur. Eo q
veniſſet, timentes confirmat ; præſidia in Ruthenis Pro
cialibus, Volcis Arecomicis, Toloſatibus circumque
bonem quæ loca erant hoſtibus finitima, conſtituit ;
tem copiarum ex provincia ſupplementumque, quod ex
lia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum co
gunt, convenire jubet. VIII. His rebus comparatis,
preſſo jam Lucterio & remoto, quod intrare intra præ
periculoſum putabat, in Helvios proficiſcitur. Etſi m
Cebenna, qui Arvernos ab Helviis diſcludit, duriſſimo t
pore anni, altiſſima nive iter impediebat: tamen diſc
nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, ſ
mo militum labore, ad fines Arvernorum pervenit. Qui
oppreſſis inopinantibus, quod ſe Cebenna, ut muro, m
tos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem homini unq
eo tempore anni ſemitæ patuerant ; equitibus imperat,
quam latiſſime poſſent, vagentur, & quam maximum
ſtibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nuncii
Vercingetorigem perferuntur : quem perterriti omnes
verni circumſiſtunt, atque obſecrant, ut ſuis fortunis
ſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur ; præſertim qu
videat omne ad ſe bellum tranſlatum. Quorum ille
c

ius permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos
sus. IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus,
d hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione
ceperat, per caussam supplementi, equitatusque co-
di, ab exercitu discedit : Brutum adolescentem iis
iis præficit : hunc monet, ut in omnes partes equites
m latissime pervagentur : daturum se operam, ne lon-
s triduo ab castris absit : his constitutis rebus, suis ino-
antibus, qua maximis potest itineribus Viennam perve-
. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante
bus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itine-
intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit ;
i II legiones hiemabant ; ut si quid etiam de sua salute
Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum
venisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum
um omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernis nunci-
posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituri-
exercitum reducit, atque inde profectus [Gergoviam]
iorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar
locaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit.
Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium ca-
ndum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco
iones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis,
ncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidi-
a videretur positum esse : sin maturius ex hibernis edu-
et, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret.
æstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam
ta contumelia accepta, omnium suorum voluntates ali-
are. Itaque cohortatus Æduos de supportando commea-
, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hor-
turque ut in fide maneant, atque hostium impetum
gno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, at-
e impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficis-
ur. XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellau-
dunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo
peditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit ; id-
e biduo circumvallavit. Tertio die missis ex oppido lega-
de deditione. arma proferri, jumenta produci, DC obsides
ri jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relin-
it. Ipse, ut quam primum iter faceret, Genabum Carnu-
m proficiscitur ; qui tunc primum, allato nuncio de op-
gnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum
i existimarent, præsidium Genabi tuendi caussa, quod
mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit ;
castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in
sterum oppugnationem differt ; quæque ad eam rem usui
nt militibus imperat ; &, quod oppidum Genabum pons
uminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido
pro-

profugerent; II legiones in armis excubare jubet. Gena-
benses paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egres-
si flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nun-
ciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, port
incensis, intromittit; atque, oppido potitur, perpaucis e
hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quo
pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam inter-
cluserant. Oppidum diripit, atque incendit, prædam mi-
litibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Bi-
turigum fines pervenit. XII. Vercingetorix, ubi de Cæ-
saris adventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obvi-
am Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum
in via Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex opp
do quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosce-
ret, suæque vitæ consuleret; ut celeritate reliquas res con-
ficeret, qua pleraque erat consecutus; arma proferri, equo
produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transdita
quum reliqua administrarentur, centurionibus & pauc
militibus intromissis, qui arma jumentaque conquireren
equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingeto-
rigis antecesserat: quem simulatque oppidani conspexerun
atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma ca-
pere, portas claudere, murum complere cœperunt. Cen-
turiones in oppido, quum ex significatione Gallorum no
aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districti
portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperun
XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prœlium-
que equestre committit. Laborantibus jam suis German
equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habe-
instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potue-
runt, atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad ag-
men receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani per-
territi, comprehensos eos, quorum opera plebem concit
tam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei d
diderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum A
varicum, quod erat maximum munitissimumque in finibu
Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est
quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in pot
statem redacturum confidebat. XIV. Vercingetorix, to
continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Noviodun
acceptis, suos ad concilium convocat: docet longe alia ra-
tione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum; om-
nibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & com-
meatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equita-
tu ipsi abundent; & quod anni tempore subleventur: pa-
bulum secari non posse: necessario dispersos hostes ex æd
ficiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri poss
Præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negliger
d.

a, vicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio (à bia) quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse deantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod uorum in finibus bellum geratur, earum opibus subleven- ir. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum riculo longius à castris progressuros: neque interesse, ip- sne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis llum geri non possit. Præterea, oppida incendi oportere, uæ non munitione, & loci natura, ab omni sint periculo ta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, u Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamque llendam. Hæc si gravia, aut acerba videantur, multo a gravius æstimari debere, liberos, conjuges in servitu- m abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. V. Omnium consensu hæc sententia probata, uno die am- ius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in liquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspi- ntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, ta- en hoc sibi solatii proponebant, quod se, prope explorata storia, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deli- ratur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituri- s, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & æsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere gerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod ope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, um habeat & perangustum aditum. Datur petentibus ia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, precibus ipsorum, & misericordia vulgi. Defensores nei oppido deliguntur. XVI. Vercingetorix minoribus æsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit udibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia pas- um XV. Ibi per certos exploratores in singula diei tem- ra, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid i vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes fru- ntationesque observabat, dispersósque, quum longius essario procederent, adoriebatur, magnoque incommo- afficiebat: etsi quantum ratione provideri poterat, ab stris occurrebatur, ut incertis temporibus, diversisque ineribus iretur. XVII. Castris ad eam partem oppidi itis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & palude aditum, supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, eas agere, turres duas constituere cœpit; nam circum- lare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios, ue Æduos, adhortari non destitit: quorum alteri, quod lo studio agebant, non multum adjuvabant: alteri non gnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, eriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa diffi-

K culta-

cultate rei frumentariæ affecto exercitu tenuitate Boiorum indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi R. majestate, & superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar quum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbiu inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret: universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures an nos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam acci perent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præ stare omnes perferre acerbitates, quam non civibus R. qu Genabi perfidia Gallorum interiissent, parentarent. Hæ eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, ut pe eos ad Cæsarem deferrentur. XVIII. Quum jam mur appropinquassent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Ver cingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius A varicum, atque ipsum cum equitatu, expeditisque, qui in ter equites prœliari consuessent, insidiarum caussa eo prof ctum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitr batur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio prof ctus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter p exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedime taque sua, in arctiores silvas abdiderunt, copias omnes, loco edito atque aperto, instruxerunt. Qua re nunciat Cæsar, celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit. XI Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnib fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, n latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Ga fiducia loci continebant, generatimque distributi in civit tes, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis ob nebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani p rumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superi re: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope quo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquit tem conditionis perspicerent, inani simulatione sese stentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, qu conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio int jecto, & signum prœlii exposcentes, edocet, quanto det mento, & quot virorum fortium morte necesse esset c stare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se i quitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua sal habeat cariorem. Sic milites consolatus eodem die redu in castra, reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi per nebant, administrare instituit. XX. Vercingetorix, qui ad suos rediisset, proditionis insimulatus, quod castra p

pius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit; Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint: qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Quod ut intelligatis, inquit, sincere à me pronunciari, audite Romanos milites: producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciaverat. Ii jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse, itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cujus opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis: quem turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, à me provisum est. XXI. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

Desunt.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujus-

que modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus s
lertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ a
quoque traduntur, aptissimum. Nam & laqueis falces
vertebant, quas quum destinaverant, tormentis intrors
reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scienti
quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus c
niculorum notum atque usitatum est. Totum autem m
rum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has c
riis intexerant: tum crebris diurnis nocturnisque erupti
nibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupat
in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudine
quantùm has quotidianus agger expresserat, commissis su
rum turrium malis, adæquabant: & apertos cuniculos pr
usta, & præacuta materia, & pice fervefacta, & maxi
ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinqu
prohibebant. XXIII. Muris autem omnibus Gallicis h
fere forma est: Trabes directæ perpetuæ in longitudine
paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in so
collocantur. Eæ revinciuntur introrsus; & multo agg
vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandib
in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis, & coagmentat
alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum s
vetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus int
missæ spatiis, singulæ, singulis saxis interjectis, arte con
neantur: sic deinceps omne opus contexitur, dum justa m
ri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietate
que opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, q
rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem, &
fensionem urbium, summam habet opportunitatem, qu
& ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ p
petuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus
vincta, neque perrumpi, neque distrahi potest. XXIV.
tot rebus impedita oppugnatione, milites quum toto te
pore luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur, tam
continenti labore omnia hæc superaverunt, & diebus x
aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX,
struxerunt, quum is murum hostium pæne contingeret,
Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohor
retur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteret
paullo ante III vigiliam est animadversum, fumare ag
rem, quem cuniculo hostes succenderant. Eodemque te
pore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroq
latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam m
teriam de muro in aggerem eminus jaciebant: picem a
reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebat
ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur aux
um, vix ratio iniri posset: tamen, quod instituto Cæsa
duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque p

titis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. XXV. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die concilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant; propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant: & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. XXVII. Postero die Cæsar promota turri, directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat; suosque languidius in opere versari jussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt. XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro, ac locis patentioribus cuneatim con-

ſtiterunt, hoc animo, ut, ſi qua ex parte obviam contra v
niretur, acie inſtructa, depugnarent. Ubi neminem in a
quum locum ſeſe demittere, ſed toto undique muro circun
fundi viderunt, veriti, ne omnino ſpes fugæ tolleretur, al
jectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu pet
verunt: parſque ibi, quum anguſto exitu portarum ſe ip
premerent, à militibus; pars jam egreſſa portis, ab equit
bus eſt interfecta: nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtudere
Sic & Genabenſi cæde, & labore operis incitati, non æta
confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. D
nique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, v
DCCC, qui primo clamore audito ſe ex oppido ejecerar
incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt: quos ille, m
ta jam nocte, ſilentio ſic ex fuga excepit (veritus, ne q
caſtris ex eorum concurſu, & miſericordia vulgi ſeditio
riretur) ut procul in via diſpoſitis familiaribus ſuis prin
pibuſque civitatum, diſparandos, deducendoſque ad ſu
curaret, quæ cuique civitati pars caſtrorum ab initio obv
nerat. XXIX. Poſtero die concilio convocato, conſolat
cohortatuſque eſt, ne ſe admodum animo demitterent ne
perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie vici
Romanos, ſed artificio quodam & ſcientia oppugnation
cujus rei fuerint ipſi imperiti: errare, ſi qui in bello om
ſecundos rerum eventus exſpectent: ſibi nunquam placui
Avaricum defendi, cujus rei teſtes ipſos haberet; ſed fact
imprudentia Biturigum, & nimia obſequentia reliquoru
uti hoc incommodum acciperetur: id tamen ſe celeri
majoribus commodis ſanaturum. Nam, quæ ab reliq
Gallis civitates diſſentirent, has ſua diligentia adjuncturu
atque unum conſilium totius Galliæ effecturum, cujus c
ſenſu ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere, idque
prope jam effectum habere. Interea æquum eſſe, ab
communis ſalutis cauſſa impetrari, ut caſtra munire in
tuerent, quo facilius hoſtium repentinos impetus ſuſtin
poſſent. XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, ma
me, quod ipſe animo non defecerat, tanto accepto inco
modo, neque ſe in occultum abdiderat, neque conſpect
multitudinis fugerat: pluſque animo providere & præſ
tire exiſtimabatur, quod re integra primo incendendum
varicum, poſt deſerendum cenſuerat. Itaque ut reliquor
imperatorum res adverſæ auctoritatem minuunt; ſic hu
ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies auge
tur: ſimul in ſpem veniebant, ejus affirmatione, de reliq
adjungendis civitatibus. Primumque eo tempore Galli
ſtra munire inſtituerunt; & ſic ſunt animo conſternati
mines inſueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, ſibi
tienda exiſtimarent. XXXI. Nec minus, quam eſt poll
tus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civit

djungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quoum quisque & oratione subdola, aut amicitia facillime cai posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos estiendosque curat. Simul ut deminutæ copiæ redintegraentur, imperat certum numerum militum civitatibus; uem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittaiosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, onquiri, & ad se mitti, jubet. His rebus celeriter id, quod ꜰvarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloiconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu notro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum umero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXII. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, xercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme onfecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum voaretur, & ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex aludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset: egati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut, naxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse n periculo rem: quod, quum singuli magistratus antiquius creari, atq; regiam potestatem annum obtinere consuesent, duo magistratum gerant, & se uterque eorum legius creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitaem, florentem & illustrem adolescentem; alterum Cotum ntiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ otentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus roximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem mnem esse in armis: divisum senatum, divisum populum suas cujusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur ontroversia, fore, uti pars cum civitatis parte confligat: ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.

XXIII. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrientosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta dissensionibus incommoda oriri consuêssent; ne tanta, & m conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset, mnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, desenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia Vercingetorige accerseret, huic rei prævertendum existinavit: & quod, legibus Æduorum, iis, qui summum maistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne uid de jure, aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse, Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos ter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. Quum rope omnis civitas eo convenisset, doceretur que, paucis lam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, atrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una

fa-

familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vet
rent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum mag
stratum deponere coegit; Convictolitanem, qui per sace
dotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset cre
tus, potestatem obtinere jussit. XXXIV. Hoc decreto i
terposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac disse
sionum obliviscerentur, atque omnibus omissis rebus, hu
bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, d
victa Gallia, exspectarent, equitatumque omnem, & ped
tum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis r
frumentariæ caussa disponeret; exercitum in duas partes d
visit: IV legiones in Senones, Parisiosque Labieno ducend
dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secu
dum flumen Elaver duxit. Equitatus partem illi attribu
partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, or
nibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elave
parte iter facere cœpit. XXXV. Quum uterque utriq
esset exercitus in conspectu, fereque è regione castris cast
poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto pon
Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari dif
cultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine imped
retur, quod non fere ante autumnum Elaver vado transi
soleat. Itaque ne id accideret, silvestri loco castris posit
è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix resci
dendos curaverat, postero die cum II legionibus in occul
restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis,
consueverat, misit, demptis [quartis] quibusque cohortib
uti numerus legionum constare videretur. Iis quam lo
gissime possent progredi jussis; quum jam ex diei tempo
conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublic
quarum pars inferior integra remanebat, pontem refice
cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque transduct
& loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocav
Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem d
micare cogeretur, magnis itineribus antecessit. XXXV
Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equ
strique prœlio eo die levi facto, perspecto urbis situ, qu
posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat,
expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendu
constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Verci
getorix, castris prope oppidum in monte positis, medioc
bus circum se intervallis, separatim singularum civitatu
copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occ
patis, qua despici poterat, horribilem speciem præbeba
principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium cap
endum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire j
bebat, seu quid communicandum, seu quid administrandu
videretur: neque ullum fere diem intermittebat, qu
equ

eſtri prœlio interjectis ſagittariis, quid in quoque eſſet
mi ac virtutis ſuorum, periclitaretur. Erat è regione
idi collis ſub ipſis radicibus montis egregie munitus, at-
ex omni parte circumciſus : quem ſi tenerent noſtri, &
æ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hoſtes
ebantur. Sed is locus præſidio ab iis non nimis firmo te-
atur : tamen ſilentio noctis Cæſar, ex caſtris egreſſus,
us quam ſubſidium ex oppido venire poſſet, dejecto præ-
o, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; foſſamque
plicem duodenum pedum à majoribus caſtris ad minora
duxit, ut tuto ab repentino hoſtium incurſu etiam ſin-
i commeare poſſent. XXXVII. Dum hæc ad Gergovi-
geruntur; Convictolitanis Æduus, cui magiſtratum ad-
icatum à Cæſare demonſtravimus, ſollicitatus ab Arver-
pecunia, cum quibuſdam adoleſcentibus colloquitur,
orum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, ampliſ-
a familia nati Adoleſcentes. Cum iis præmium commu-
at, hortaturque eos, ut ſe liberos & imperio natos me-
nerint : unam eſſe Æduorum civitatem, quæ certiſſimam
lliæ victoriam diſtineat : ejus auctoritate reliquas con-
eri ; qua tranſducta, locum conſiſtendi Romanis in Gal-
non fore : eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum,
tamen, ut juſtiſſimam apud eum cauſſam obtinuerit;
plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Æ-
de ſuo jure, & de legibus ad Cæſarem diſceptaturi,
m Romani ad Æduos veniant ? celeriter adoleſcentibus,
atione magiſtratus, & præmio deductis, quum ſe vel
ncipes ejus conſilii fore profiterentur, ratio perficiendi
erebatur ; quod civitatem temere ad ſuſcipiendum bel-
n adduci poſſe non confidebant. Placuit, ut Litavicus
em illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur,
ficeretur, atque ea ducenda curaret, fratreſque ejus ad
ſarem præcurrerent : reliqua, qua ratione agi placeat,
ſtituunt. XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum
lia paſſuum circiter xxx ab Gergovia abeſſet, convoca-
ſubito militibus, lacrimans : Quo proficiſcimur, inquit,
ites ? omnis noſter equitatus, nobilitas omnis interiit :
ncipes civitatis Eporedorix, & Virdumarus inſimula-
proditionis ab Romanis, indicta cauſſa, interfecti ſunt.
c ab iis cognoſcite, qui ex ipſa cæde fugerunt. Nam
, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis,
ore prohibeor, quæ geſta ſunt, pronunciare. Produ-
ntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet, atque ea-
n, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini expo-
nt : multos equites Æduorum interfectos, quod col-
uti cum Arvernis dicerentur : ipſos ſe inter multitu-
em militum occultaſſe, atque ex media cæde profugiſſe.
nclamant Ædui, & Litavicum obſecrant, ut ſibi conſu-
lat.

lat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non ne
sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis no
conjungere? an dubitamus, quin, nefario facinore adm
Romani jam ad nos interficiendos concurrant? proind
quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem,
indignissime interierunt; atque nos latrones interficiar
Ostendit cives Rom. qui ejus præsidii fiducia una e
Continuo magnum numerum frumenti, commeatusqu
ripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios
civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio de cæd
quitum, & principum, permovet: hortatur, ut simili
tione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. XXX
Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, & s
mæ domi potentiæ, & una Virdumarus, pari ætate &
tia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco tr
ditum ex humili loco ad summam dignitatem perdux
in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evo
His erat inter se de principatu contentio: & in illa m
stratuum controversia alter pro Convictolitane, alter
Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix,
nito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsa
defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adolescent
consiliis, ab amicitia populi R. deficere: quod futu
provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conj
erint, quorum salutem neque propinqui negligere, n
civitas levi momento æstimare posset. XL. Magna
ctus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æ
rum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dub
tione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex
stris educit. Nec fuit spatium tali tempore ad contra
da castra, quod res in celeritate posita esse videbatur.
Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio re
quit: fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, pa
ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites
necessario tempore itineris labore permoveantur; cupic
mis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æ
orum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum mor
atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam
terficiant. Eporedorigem, & Virdumarum, quos illi
terfectos existimabant, inter equites versari, suosque ap
lare, jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perspecta,
dui manus tendere, & deditionem significare, & proj
armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum
clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in
trema fortuna deserere patronos, Gergoviam profu
XLI. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis,
suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interf
re potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quie
d

…s, caſtra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere,
…tes à Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, expo-
…t: ſummis copiis caſtra oppugnata demonſtrant: quum
…ro integri defeſſis ſuccederent, noſtroſque aſſiduo labo-
…efatigarent, quibus, propter magnitudinem caſtrorum,
…etuo eſſet iiſdem in vallo permanendum: multitudine
…tarum, atque omnis generis telorum multos vulnera-
… ad hæc ſuſtinenda magno uſui fuiſſe tormenta: Fabi-
… diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere cæte-
… pluteoſque vallo addere, & ſe in poſterum diem ſimi-
… ad caſum parare. Iis rebus cognitis, Cæſar, ſummo
…io militum, ante ortum ſolis in caſtra pervenit. XLII.
…n hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis à
…vico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium
…nquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & te-
…itas, quæ maxime illi hominum generi eſt innata, ut
…m auditionem habeat pro re comperta. Bona civium
…nanorum diripiunt, cædes faciunt, in ſervitutem abſtra-
…t. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebem-
… ad furorem impellit, ut, facinore admiſſo, ad ſanita-
… reverti pudeat. M. Ariſtium tribunum mil. iter ad
…onem facientem, fide data ex oppido Cabillono edu-
…t: idem facere cogunt eos, qui negotiandi cauſſa ibi
…ſtiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus im-
…imentis exuunt; repugnantes diem noctemque obſident:
…ltis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad ar-
… concitant. XLIII. Interim, nuncio allato, omnes eo-
… milites in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ari-
…m: nihil publico factum conſilio demonſtrant: quæ-
…nem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque
… a publicant: legatos ad Cæſarem ſui purgandi gratia
…tunt. Hæc faciunt, recuperandorum ſuorum cauſſa:
… contaminati facinore, & capti compendio ex direptis
…is, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ
…erriti, conſilia clam de bello inire incipiunt, civitateſque
… quas legationibus ſollicitant. Quæ tametſi Cæſar in-
…igebat, tamen, quam mitiſſime poteſt, legatos appellat:
…il ſe, propter inſcientiam levitatemque vulgi, gravius
… civitate judicare, neque de ſua in Æduos benevolentia
…ninuere. Ipſe majorem Galliæ motum exſpectans, ne
… omnibus civitatibus circumſiſteretur, conſilia inibat,
…emadmodum à Gergovia diſcederet, ac rurſus omnem
…rcitum contraheret: ne profectio nata à timore defecti-
…is, ſimilis fugæ videretur. XLIV. Hæc cogitanti acci-
…re viſa eſt facultas bene rei gerendæ. Nam quum minora
… caſtra, operis perſpiciendi cauſſa, veniſſet, animadvertit
…llem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus,
…i ſuperioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat.
Ad-

Admiratus, quærit ex perfugis caussam, quorum mag
ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat ir
omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognove
dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed silvestre, &
gustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi: ve
menter huic illos loco timere, nec jam aliter sentire, ı
colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin
ne circumvallati, atque omni exitu & pabulatione interc
si viderentur. Ad hunc muniendum locum omnes à V
cingetorige evocatos. XLV. Hac re cognita, Cæsar mi
complures equitum turmas eo de media nocte: iis impe
ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarent
Prima luce magnum numerum impedimentorum ex cas
mulorumque produci, éque iis stramenta detrahi, mu
nesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, cc
bus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui la
ostentationis caussa vagarentur. Longo circuitu easd
omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido vi
bantur, ut erat à Gergovia despectus in castra: neque t
to spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legion
unam eodem jugo mittit, & paullum progressam inferi
loco constituit, silvisque occultat. Augetur Gallis su
cio, atque omnes illo munitionum copiæ transducunt
Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insigni
suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites,
ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in
nora transducit: legatisque, quos singulis legionibus p
fecerat, quid fieri vellet, ostendit. In primis monet,
contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ l
gius progrediantur. Quid iniquitas loci habeat incomn
di, proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasio
esse rem, non prœlii. His rebus expositis, signum dat, &
dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mit
XLVI. Oppidi murus ab planitie, atque initio adscen
recta regione, si nullus anfractus intercederet, ∞ C C
sus aberat. Quidquid huic circuitus ad molliendum
vum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio f
colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex gran
bus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum t
daret, præduxerant Galli; atque inferiore omni spatio
cuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum
pidi densissimis castris compleverant. Milites, signo da
celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi
nis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris
leritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in
bernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superi
corporis parte nudata, vulnerato equo vix se ex manit
prædantium militum eriperet. XLVII. Consecutus,

od animo propoſuerat, Cæſar receptui cani juſſit: legio-
que decimæ, qua cum erat concionatus, ſigna conſtitere.
reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono,
od ſatis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis mi-
um, legatiſque, ut erat à Cæſare præceptum, retineban-
. Sed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fuga, ſupe-
rumque temporum ſecundis prœliis, nihil adeo arduum
exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent: ne-
prius finem ſequendi fecerunt, quam muro oppidi por-
que appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis par-
us, orto clamore, qui longius aberant repentino tumul-
perterriti, quum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſe-
ex oppido ejecerunt. Matresfamilias de muro veſtem
entumque jactabant; & pectore nudo prominentes, paſ-
manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent: neu,
t Avarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infanti-
abſtinerent. Nonnullæ de muris per manus demiſſæ,
militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis
, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe A-
icenſibus præmiis, neque commiſſurum, ut prius quiſ-
m murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipulares,
ue ab iis ſublevatus, murum adſcendit: eos ipſe rurſus
gulos exceptans, in murum extulit. XLVIII. Interim
qui ad alteram partem oppidi, ut ſupra demonſtravi-
s, munitionis cauſſa, convenerant, primo exaudito cla-
re, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Ro-
nis teneri, præmiſſis equitibus, magno concurſu eo con-
derunt. Eorum ut quiſque primus venerat, ſub muro
ſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat.
rum quum magna multitudo conveniſſet, matresfami-
, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant,
s obteſtari, & more Gallico, paſſum capillum oſtenta-
liberoſque in conſpectum proferre cœperunt. Erat Ro-
nis nec loco, nec numero æqua contentio: ſimul & cur-
& ſpatio pugnæ defatigati, non facile recentes atque in-
os ſuſtinebant. XLIX. Cæſar, quum iniquo loco pug-
, hoſtiumque augeri copias videret, præmetuens ſuis,
T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſi-
reliquerat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter
ceret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium
ſtitueret: ut, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo
us libere hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paul-
ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat, e-
tum pugnæ exſpectabat. L. Quum acerrime cominus
naretur; hoſtes loco, & numero, noſtri virtute confi-
nt: ſubito ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos
ar ab dextra parte alio adſcenſu, manus diſtinendæ
a, miſerat. Ii ſimilitudine armorum vehementer no-

ﬅros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exert
animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſuevera
tamen id ipſum ſui fallendi cauſſa milites ab hoſtibus f.
ctum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centuri
quique una murum adſcenderant, circumventi atque inte
fecti, de muro præcipitantur. M. Petreius ejuſdem legi
nis centurio, quum portas exſcindere conatus eſſet, à mu
titudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulnerib
acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant; Qu
niam, inquit, me una vobiſcum ſervare non poſſum, v
ſtræ quidem certe ſaluti proſpiciam, quos cupiditate glor
adductus in periculum deduxi: vos, data facultate, vol
conſulite. Simul irrupit in medios hoſtes, duobuſque i
terfectis reliquos à porta paullum ſubmovit. Conantib
auxiliari ſuis, fruſtra, inquit, meæ vitæ ſubvenire conan
ni, quem jam ſanguis, vireſque deficiunt: proinde hi
abite, dum eſt facultas, voſque ad legionem recipite: :
pugnans poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit. I
Noſtri quum undique premerentur, XLVI centurionibus
miſſis, dejecti ſunt loco. Sed intolerantius Gallos inſequ
tes legio X tardavit, quæ pro ſubſidio paullo æquiore lo
conſtiterat. Hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperu
quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato
perant locum ſuperiorem. Legiones ubi primum plan
em attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiteru
Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones
duxit. Eo die milites ſunt paullo minus DCC deſider
LII. Poſtero die, Cæſar, concione advocata, temeritat
cupiditatemque militum reprehendit, quod ſibi ipſi judi
viſſent, quo procedendum, aut quid agendum videret
neque, ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent, neque à trib
mil. legatiſque retineri potuiſſent: expoſuit, quid iniqu
loci poſſet, quid ipſe ad Avaricum ſenſiſſet, quum ſine
ce & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam vic
riam dimiſiſſet, ne parvum modo detrimentum in cont
tione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere
rum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſt
rum munitiones, non altitudo montis, non murus op
tardare potuiſſet: tantopere licentiam, arrogantiam
reprehendere, quod plus ſe, quam imperatorem, de vi
ria atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: nec minu
in milite modeſtiam, & continentiam, quam virtutem,
que animi magnitudinem, deſiderare. LIII. Hac hal
concione, & ad extremum oratione confirmatis militil
ne ob hanc cauſſam animo permoverentur, neu, quod
quitas loci attuliſſet, id virtuti hoſtium tribuerent: eac
de profectione cogitans, quæ ante ſenſerat, legiones ex
ſtris eduxit: aciemque idoneo loco conſtituit. Quum V

ingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi
actio equestri prœlio atque eo secundo, in castra exercitum
eduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad
Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos
onfirmandos factum existimans, in Æduos castra movet,
e tum quidem insecutis hostibus, III die ad flumen Ela-
er pontem refecit, atque exercitum transduxit. LIV. Ibi
Virdumaro, atque Eporedorige Æduis appellatus, discit,
um omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos pro-
ctum: opus esse & ipsos præcedere ad confirmandam civi-
tem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar
erspectam habebat, atque horum discessu admaturari de-
ctionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non
nsuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timo-
s aliquam suspicionem. Discedentibus his, breviter suæ
Æduos merita exposuit, quos, & quam humiles accepis-
t: compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis
piis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contu-
elia extortis, quam in fortunam, quamque in amplitudi-
em deduxisset; ut non solum in pristinum statum redis-
nt, sed omnium temporum dignitatem & gratiam ante-
ssisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.
V. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Li-
ris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides
alliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque
ercitus impedimentorum magnam partem contulerat.
uc magnum numerum equorum hujus belli caussa in Ita-
atque Hispania coëmptorum miserat. Eo quum Epo-
dorix, Virdumarusque venissent, & de statu civitatis
gnovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod
oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolita-
m magistratum, magnamque partem senatus ad eum
nvenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & a-
icitia concilianda publice missos, non prætermittendum
ntum commodum existimaverunt. Itaque interfectis
ovioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris
ussa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti
nt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducen-
s curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse ju-
cabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumen-
quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum
mine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis re-
onibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Li-
ris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi ti-
oris caussa, ostentare cœperunt; si aut re frumentaria
omanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia ex-
llere possent: quam ad spem multum eos adjuvabat,
od Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri

 non

non posse videretur. LVI. Quibus rebus cognitis, Cæs
maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis ponti
periclitandum, ut prius, quam essent majores eo copiæ c
actæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in P
vinciam converteret, id ne tum quidem necessario faciu
dum existimabat, quum infamia atque indignitas rei,
oppositus mons Cebenna, viarumque difficultas imped
bat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis leg
nibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. Itaque a
modum magnis diurnis atque nocturnis itineribus con
ctis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit; v
doque per equites invento, pro rei necessitate, opportun
ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma lib
ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim flumi
refringeret, atq; hostibus primo adspectu perturbatis, inco
mem exercitum transduxit: frumentumque in agris, &
piam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Se
nes facere instituit. LVII. Dum hæc apud Cæsarem
runtur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia
nerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsid
cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppid
Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. Cu
adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civita
bus copiæ convenerunt. Summa imperii transditur Cam
logeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen prop
singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem e
catus. Is, quum animadvertisset, perpetuam esse palude
quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem loc
magnopere impediret, hic consedit; nostrosque trans
prohibere instituit. LVIII. Labienus primo vineas ag
cratibus atque aggere paludem explere, atque iter mun
conabatur. Postquam id difficilius confieri animadver
silentio è castris III vigilia egressus, eodem quo vene
itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum
insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam dixim
Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis,
que eo militibus impositis, & rei novitate perterritis op
danis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, s
contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem super
ribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, &
cundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hos
re cognita ab iis, qui à Metiosedo profugerant, Lute
am incendi. pontesque ejus oppidi rescindi jubent: i
profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, c
tra Labieni castra considunt. LIX. Jam Cæsar à Gergo
discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, &
cundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in c
loquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia f
m

menti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. Neq; jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. Tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat. LX. Itaque sub vesperum concilio convocato cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industriæque administrarent, naves, quas à Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari, jubet. V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit. V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat: conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves appelli jusserat. LXI. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atq; omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias tres in partes distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. LXII. Prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prœlii. Primo concursu, ab dextero cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat, quum

primi ordines hostium transfixi pilis concidissent; tame acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fug quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, a que eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victo riæ, quum VII legionis Tribunis esset nunciatum, quæ i sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legione ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempo quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectiq sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qu præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prœliu commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque cep runt, neque nostrorum militum victorum impetum sust nere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permisti, qu non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfec Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde, cu omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit. LXIII. Defectio Æduorum cognita, bellum augetur: legationes in omr partes circummittuntur. Quantum gratia, auctoritate, p cunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti o sides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio d bitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad veniat, rationesq; belli gerendi communicet. Re impetra contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur: &, re controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibra indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Mu titudinis suffragiis res permittitur. Ad unum omnes V cingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Rh mi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitia Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longi & ab Germanis premebantur; quæ fuit caussa, quare to abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dol Ædui ferunt se dejectos principatu, quæruntur fortu commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirur neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis parare audent. Inviti summæ spei adolescentes Eporedor & Virdumarus Vercingetorigi parent. LXIV. Ille impe reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit die huc omnes equites XV millia numero celeriter convenire bet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum cit, neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturu sed, quoniam abundet equitatu perfacile esse factu, f mentationibus pabulationibusque Romanos prohibere; quo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædifi que incendant; qua rei familiaris jactura, perpetuum i perium libertatemque se consequi videant. His constitu rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi Provin x millia peditum imperat. Huc addit equites DCCC:

ræficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobro-
bus jubet. Altera ex parte Gabalos, proximosque pagos
rvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurcosque ad
nes Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Hic
hilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges
llicitat, quorum mentes nondum à superiore bello rese-
disse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati au-
m imperium totius Provinciæ pollicetur. LXV. Ad hos
nnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum &
ginti, quæ ex ipsa coacta Provincia ab L. Cæsare legato
omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum fi-
timis prœlio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotau-
Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis in-
rfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobro-
s, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum
ra, & diligentia, suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes
uitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus
neribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari po-
rat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates,
as superioribus annis pacaverat, equitesque ab his accersit,
levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueve-
nt. Eorum adventu, quod minus idoneis equis uteban-
r, à tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis,
que evocatis, equos sumit, Germanisq; distribuit. LXVI.
terea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, e-
itesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt.
agno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos
r extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius sub-
ium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab
omanis trinis castris Vercingetorix consedit; convocatis-
e ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victo-
e demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Gallia-
e excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem
is esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum
ofici. Majoribus enim coactis copiis reversuros, neque
nem bellandi facturos: proinde, agmine impeditos adori-
tur, si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur,
r confici non posse: sin, id quod magis futurum confi-
t, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & usu re-
m necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam de e-
itibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra
men audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo
ajore faciant animo copias se omnes pro castris habitu-
m, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites
nctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto reci-
atur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum
beat, qui non bis per hostium agmen perequitasset.
XVII. Probata re, atque omnibus ad jusjurandum ada-
ctis,

ctis, postero die in tres partes distributo equitatu, du: acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agm iter impedire cœpit. Qua re nunciata, Cæsar suum quo equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. P natur una omnibus in partibus: consistit agmen: imp menta inter legiones recipiuntur: si qua in parte nostri borare, aut gravius premi videbantur, eo signa inferri C sar, aciemque converti jubebat: quæ res & hostes ad i quendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmal Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum na hostes loco depellunt: fugientes usque flumen, ubi Ver getorix cum pedestribus copiis consederat, persequunt compluresque interficiunt. Qua re animadversa, relic ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. Omni locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsar perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controversi cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Ca rillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis p fuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæs Ædui cum Sequanis bello contenderant. LXVIII. Fug omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro cas collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est pidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterque pedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæ impedimentis in proximum collem deductis, duabusque gionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tem est passum, circiter III millibus hostium ex novissimo mine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Persl cto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhoı tus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instit LXIX. Ipsum erat oppidum in colle summo admod edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videret Cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subl bant. Ante oppidum planities circiter millia passuum in longitudinem patebat. Reliquis ex omnibus partil colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fasti oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orient spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum comp verant; fossamque & maceriam sex in altitudinem pedı præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instit batur, circuitus II ∞ passuum tenebat. Castra opportu locis erant posita; ibique castella XXIII facta, in quibus terdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio i ret. Hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsic tenebantur. LXX. Opere instituto, fit equestre prœlii in ea planitie, quam intermissam collibus III millium p suum in longitudinem patere supra demonstravimus. Su

vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæ- Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio onum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam jecti se ipsi multitudine impediunt; atque angustiori- portis [relictis] coarctantur. Germani acrius usque ad nitiones sequuntur: fit magna cædes. Nonnulli, relictis is, fossam transire, & maceriam transcendere conantur. llum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, pro- veri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, lli perturbantur. Venire ad se confestim existimantes, arma conclamant. Nonnulli perterriti in oppidum ir- punt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nu- tur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Ger- ni sese recipiunt. LXXI. Vercingetorix, priusquam nitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, om- n à se equitatum noctu dimittere. Discedentibus man- , ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua llos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rati- m habeant, neu se de communi libertate optime meri- n in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores rint, millia hominum LXXX delecta secum interitura monstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. s datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, unda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum ne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non parue- constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis com- sa copia, viritim distribuit: frumentum parce, & paul- m metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido col- averat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Gal- exspectare, & bellum administrare parat. LXXII. ibus rebus cognitis ex perfugis & captivis, Cæsar hæc era munitionis instituit. Fossam pedum XX directis la- ibus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum ma labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea a pedibus CD reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum t necessario spatium complexus, nec facile totum opus litum corona cingeretur; ne de improviso, aut nocte ad nitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela nostros operi destinatos conjicere possent. Hoc inter- sso spatio, duas fossas, XV pedes latas, eadem altitudine, duxit; quarum interiorem campestribus, ac demissis is, aqua ex flumine derivata, complevit. Post eas ag- em, & vallum XII pedum exstruxit. Huic loricam, nasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad com- ssuras pluteorum, atque aggeris, qui adscensum hostium tar-

tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ [
LXXX inter se distarent. LXXIII. Erat uno tempo
materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri ne
deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progr
bantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, a
eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa v
nabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsa
tavit, quo minore numero militum munitiones defendi
sent. Itaque truncis arborum, aut admodum firmis r
abscisis, atque horum dolabratis, atque præacutis cac
nibus, perpetuæ fossæ quinos pedes altæ, ducebantur.
illi stipites demissi, & ab infimo revincti, ne revelli pos
ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti i
se, atque implicati, quo qui intraverant, se ipsi acutiss
vallis induebant; hos Cippos appellabant: ante hos,
quis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes triu
altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustior
summum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitu
ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut
amplius IV digitis ex terra eminerent. Simul confirm
& stabiliendi caussa singuli ab infimo solo pedes terra
culcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas ins
viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis oc
ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id e
militudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ
dem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodie
tur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis d
rebantur, quos Stimulos nominabant. LXXIV. His r
perfectis, regiones secutus, quam potuit, æquissimas pro
naturæ XIV millia passuum complexus pares ejusdem ge
munitiones diversas ab his contra exteriorem hostem
fecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat
discessu, munitionum præsidia circumfundi possent.
cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum
pabulum frumentumque habere omnes convectum ju
Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio princi
indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit
cingetorix, convocandos statuunt; sed certum nume
cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine
fusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frument
rationem habere possent. Imperant Æduis, atque co
clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Branno
bus, [Brannoviis] millia XXXV: parem numerum Ar
nis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis,
sub imperio Arvernorum esse consueverunt; Senonibus,
quanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnuti
XII millia; Bellovacis X: totidem Lemovicibus: oct
Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Sue
nib

s: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis,
inis, Nitiobrigibus quina millia: Aulercis Cenoma-
otidem: Atrebatibus IV millia: Bellocassis, Lexoviis,
rcis Eburonibus terna: Rauracis, & Boiis XXX. Uni-
s civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum
ietudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero
iosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismii, [Le-
ices,] Veneti, Unelli, sena. Ex his Bellovaci suum
erum non contulerunt; quod se suo nomine, atque ar-
o cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujus-
n imperio obtemperaturos. Rogati tamen à Comio,
ejus hospitio II millia miserunt. LXXVI. Hujus ope-
Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli, atque utili
rioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro qui-
meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura le-
ue reddiderat: atque ipsi Morinos attribuerat. Tan-
men universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindican-
& pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque benefi-
neque amicitiæ memoria moverentur, omnesque & a-
o, & opibus in id bellum incumberent; coactis equi-
IIX millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in
iorum finibus recensebantur, numerusque inibatur:
ecti constituebantur: Comio Atrebati, Virdumaro, &
redorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobrino
cingetorigis summa imperii transditur. Iis delecti ex
atibus tribuuntur, quorum consilio bellum administra-
r. Omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alesiam profi-
intur. Nec erat omnium quisquam, qui adspectum
o tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præ-
m ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugna-
r, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cerneren-
LXXVII. At iis, qui Alesiæ obsidebantur, præterita
qua suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni
nento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto,
xitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis
entiis, quarum pars deditionem; pars, dum vires sup-
erent, eruptionem censebant. Non prætereunda vide-
oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam
delitatem. Hic summo in Arvernis natus loco, & magnæ
itus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dictu-
sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine
ellant; neque hos habendos civium loco, neque ad con-
ium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui erup-
iem probant: quorum in consilio omnium vestrum con-
u pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi
ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non
e. Qui se ultro morti offerant, facilius repetiuntur,
m qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sen-

tentiam

tentiam probarem ; nam apud me multum dignitas pot
si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri vi
rem. Sed in consilio capiendo omnem Galliam respi
mus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Qu
hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinc
consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si pæn
ipsis cadaveribus prœlio decertare cogentur ? nolite hos
stro auxilio spoliare, qui vestræ salutis caussa suum per
lum neglexerint, nec stultitia ac temeritate vestra, aut
becillitate animi omnem Galliam prosternere, ac perpe
servituti addicere. An, quod ad diem non venerint, de
rum fide constantiaque dubitatis ? Quid ergo ? Roma
in illis ulterioribus munitionibus animine caussa quot
exerceri putatis ? Si illorum nunciis confirmari non p
stis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinc
re eorum adventum ; cujus rei timore exterriti, diem,
ctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est ?
cere, quod nostri majores nequaquam pari bello Cimb
rum Teutonumque fecerunt ; qui in oppida compulsi,
simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inut
ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se ho
bus transdiderunt. Cujus rei exemplum si non haberem
tamen libertatis caussa institui & posteris prodi pulche
mum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit ? de
pulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri fini
nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petieru
jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Rom
vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia
ducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognover
horum in agris civitatibusque considere, atque his æ
nam injungere servitutem ? neque enim unquam
conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinc
nationibus geruntur, ignoratis ; respicite finitimam Ga
am, quæ in provinciam redacta, jure & legibus commu
tis, securibus subjecta, perpetua premitur servit
LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetu
ne, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant ; at
omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententi
descendant : illo tamen potius utendum consilio, si res
gat, atque auxilia morentur, quam deditionis aut pacis s
eundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido rece
rant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, qui
ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnil
precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo ju
rent. Hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi p
hibebat. LXXIX. Interea Comius, & reliqui duces, q
bus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
Alesiam perveniunt, & colle exteriore occupato, non lon

D passibus à nostris munitionibus considunt. Postero equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum considunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat, & noverit; equitatum ex castris educi, & prœlium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent: ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur; & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. Quum à meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. Quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi, interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela con-

jiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, qu
bus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex par
premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus c
stellis deductos submittebant. LXXXII. Dum longius a
munitione aberant Galli, plus multitudine telorum pro
ciebant : postea quam propius successerunt, aut se ipsi st
mulis inopinantes induebant ; aut in scrobes delapsi tran
fodiebantur ; aut ex vallo, & turribus tranjecti pilis mur
libus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nu
la munitione perrupta, quum lux appeteret ; veriti, ne a
latere aperto ex superioribus castris eruptione circumven
rentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, qu
à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, pro
runt, priores fossas explent : diutius in iis rebus admin
strandis morati prius suos discessisse cognoverunt, qua
munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum
verterunt. LXXXIII. Bis magno cum detrimento repu
Galli, quid agant, consulunt. Locorum peritos adhibent.
his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscu
Erat à Septentrionibus collis, quem quia, propter mag
tudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant ; n
stri necessario pæne iniquo loco, & leniter declivi, cas
fecerunt. Hæc C. Antistius Rheginus, & C. Canin
Rebilus legati cum II legionibus obtinebant. Cogn
per exploratores regionibus, duces hostium LV millia
omni numero deligunt earum civitatum, quæ maxim
virtutis opinionem habebant : quid, quoque pacto, agi p
ceat, occulte inter se constituunt. Adeundi tempus defi
unt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Verga
launum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinqu
Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vig
egressus, prope confecto sub lucem itinere, post mont
se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere
sit. Quum jam meridies appropinquare videretur, ad
castra, quæ supra demonstravimus, contendit ; eodem
tempore equitatus ad campestres munitiones accedere,
reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. LXXX
Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus ex oppido
greditur, * è castris longurios, musculos, falces, reliq
que, quæ eruptionis caussa paraverat, profert. Pugna
uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. Q
minime visa pars firma esse, huc concurritur. Roma
rum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile p
ribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros va
clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod su
periculum in aliena vident virtute consistere. Omnia e
plerumque quæ absunt, vehementius hominum mentes p
turbant. LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, q
q

quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis invicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, & quæ in terram occultaverant Romani, contegit. Nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnaret. Id, nisi necessario, non faciat. Ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. Huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam, rescindunt. LXXXVII. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI, post cum aliis VII Fabium legatum. Postremo ipse, quum vehementius pugnatur, integros subsidio adducit. Restituto prœlio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. Cohortes IV ex proximo castello educit. Equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciundum existimet. Accelerat Cæsar, ut prœlio intersit. LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœliis uti consueverat, turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia, & devexa cernebantur, hostes committunt prœlium. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur. Cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga vertunt, fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemovicum occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. Signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur. Pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt.

Conſpicati ex oppido cædem, & fugam ſuorum, deſperat ſalute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, ha re audita, ex caſtris Gallorum fuga. Quod niſi crebri ſubſidiis, ac totius diei labore milites fuiſſent defeſſi, om nes hoſtium copiæ deleri potuiſſent. De media nocte mi ſus equitatus noviſſimum agmen conſequitur. Magnus nu merus capitur, atque interficitur : reliqui ex fuga in civ tates diſcedunt. LXXXIX. Poſtero die Vercingetori concilio convocato, id ſe, bellum ſuſcepiſſe non ſuarum ne ceſſitatum, ſed communis libertatis cauſſa demonſtrat ; quoniam ſit fortunæ cedendum, ad utramque rem ſe ill offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu vivu tranſdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legat Jubet arma tranſdi, principes produci. Ipſe in munitior pro caſtris conſedit. Eo principes producuntur. Verci getorix deditur. Arma projiciuntur. Reſervatis Ædui atque Arvernis, ſi per eos civitates recuperare poſſet, ex r liquis captivis toto exercitu capita ſingula prædæ nomin diſtribuit. XC. His rebus confectis, in Æduos proficiſc tur ; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis miſſi, qu imperaret, ſe facturos pollicentur. Imperat magnum n merum obſidum. Legiones in hiberna mittit. Captiv rum circiter xx millia Æduis, Arverniſque reddit. T. L bienum cum II legionibus, & equitatu in Sequanos pro ciſci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. Fabium, & L. Minucium Baſilum cum II legionibus Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellovacis calamit tem accipiant. C. Antiſtium Rheginum in Ambivaret T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhu nos cum ſingulis legionibus mittit ; Q. Tullium Cicer nem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Matiſcone in Æduis Ararim, rei frumentariæ cauſſa, collocat. Ipſe Bibrac hiemare conſtituit. His rebus Cæſaris litteris cogniti Romæ dierum xx ſupplicatio indicitur.

LIBE

LIBER VIII.

Scriptore

A. HIRTIO.

*Coactus aſſiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recuſa-
tio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ videretur depreca-
tionem habere, difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri Commenta-
s rerum geſtarum Galliæ non comparandos ſuperioribus atque inſequenti-
ejus ſcriptis, contexui: noviſſimeque imperfecta ab rebus geſtis Alexan-
æ conjeci, uſque ad exitum non quidem civilis diſſenſionis, cujus finem
lum videmus, ſed vitæ Cæſaris. Quos utinam qui legent, ſcire poſſent,
m invitus ſuſceperim ſcribendos, quo facilius caream ſtultitiæ atque ar-
antiæ crimine, qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat
m inter omnes, nihil tam operoſe ab aliis eſſe perfectum, quod non horum
antia Commentariorum ſuperetur; qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum
um ſcriptoribus deeſſet: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta,
præbita facultas ſcriptoribus videatur. Cujus tamen rei major noſtra,
m reliquorum, eſt admiratio. Cæteri enim quam bene atque emendate
etiam, quam facile atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem
Cæſare quum facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima
um ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit,
lexandrino, atque Africano bello intereſſem. Quæ bella quanquam ex
te nobis Cæſaris ſermone ſint nota: tamen aliter audimus ea, quæ
m novitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro teſtimonio
us dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſſas colligo,
um Cæſare conferar, hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quod me judicio
ſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.*

OMNI Gallia devicta, Cæſar quum à ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militeſque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli conſilia nunciabantur, conjurationeſque facere. Cujus rei veriſimilis cauſſa afferebatur, quod llis omnibus cognitum eſſet, neque ulla multitudine in um locum coacta reſiſti poſſe Romanis; nec, ſi diverſa

bella complures eodem tempore intulissent civitates, sati auxilii aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliqui possent se vindicare in libertatem. II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suu præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal. Januarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XI quam non longe à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit qui quum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent. III. Repentino adventu Cæsaris, accidit, quod imparatis disjectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. Qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. IV. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducentos sestertios, centurionibus II millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X & IIX dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV, & VI ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. Ita cum II legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolera

landæ hiemis cauſſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſ-
ſatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura
oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpen-
tis eo maxime tempore acerrimas tempeſtates quum ſubire
milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit,
atque in tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis cele-
riter ſtramentis, tentoriorum integendorum gratia, erant
ædificata, milites contegit. Equites tamen, & auxilia-
rios pedites in omnes partes mittit, quaſcumque petiſſe di-
cebantur hoſtes; nec fruſtra. Nam plerumque magna præ-
da potiti noſtri revertuntur. Oppreſſi Carnutes hiemis dif-
ficultate, terrore periculi, quum tectis expulſi nullo loco
diutius conſiſtere auderent, nec ſilvarum præſidio tempe-
statibus duriſſimis tegi poſſent; diſperſi, magna parte amiſ-
ſa ſuorum, diſſipantur in finitimas civitates. VI. Cæſar,
tempore anni difficillimo, quum ſatis haberet convenientes
manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quan-
tumque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus
æſtivorum nullum ſummum bellum poſſe conflari; C. Tre-
bonium cum II legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis
Genabi collocavit: ipſe, quum crebris legationibus Rhe-
morum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos
omnes Belgaſque præſtabant, finitimaſque in civitates, duce
Correo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum compa-
rare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine
in fines Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent
impreſſionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem,
ſed etiam ad ſalutem ſuam judicaret, nullam calamitatem
ſocios optime de repub. meritos accipere: legionem ex hi-
bernis evocat rurſus XI, litteras autem ad C. Fabium mit-
tit, ut in fines Sueſſionum legiones II, quas habebat, addu-
ceret; alteramque ex duabus à T. Labieno accerſit. Ita
quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio poſtula-
bat, perpetuo ſuo labore, invicem legionibus expeditionum
onus injungebat. VII. His copiis coactis, ad Bellovacos
proficiſcitur; caſtriſque in eorum finibus poſitis, equitum
turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex
quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Equites officio functi
renunciant paucos in ædificiis eſſe inventos; atque hos, non
qui agrorum incolendorum cauſſa remanſiſſent, (namque
eſſe undique diligenter demigratum) ſed qui ſpeculandi
gratia eſſent remiſſi. A quibus quum quæreret Cæſar, quo
loco multitudo eſſet Bellovacorum, quodque eſſet conſilium
eorum; inveniebat Bellovacos omnes, qui arma ferre poſ-
ſent, in unum locum conveniſſe, itemque Ambianos, Au-
lercos, Caletes, Velloca ſſes, Atrebates locum caſtris excel-
ſum, impedita circumdatum palude, delegiſſe: omnia im-
pedimenta in ulteriores ſilvas contuliſſe; complures eſſe
prin-

principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corr
obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi
intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Comiu
discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum
vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Const
tuisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, sur
ma plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum III leg
onibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne miseriore
duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cog
rentur: sin majores copias adduceret, in eo loco perman
quem delegissent. Pabulatione autem, quæ propter an
tempus quum exigua, tum disjecta esset, & frumentati
ne, & reliquo commeatu ex insidiis prohibere Roman
VIII. Quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, co
novisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena pr
dentiæ, longeque à temeritate barbarorum remota esse j
dicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celeri
hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in acie
Singularis enim virtutis veteranas legiones VII, IIX, &
habebat, summæ spei, delectæque juventutis XI, quæ oc
vo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquaru
nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinione
Itaque, concilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent de
tæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat.
forte hostes III legionum numero posset elicere ad di
candum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, I
IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impe
mentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in ex
ditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multi
dinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depopos
sent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in c
spectum hostium celerius opinione eorum exercitum ad
cit. IX. Quum legiones repente instructas velut in a
certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad C
sarem plena fiduciæ consilia perlata; sive certaminis p
culo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consi
copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedu
Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tant
multitudinem hostium, valle intermissa, magis in alti
dinem depressa, quam late patente, castra castris hosti
confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, coror
que pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam du
cem pedum quinum denum, lateribus directis, deprir
turres crebras excitari in altitudinem III tabulatorum p
tibus transjectis, constratisq; conjungi; quorum frontes
minea loricula munirentur, ut hostis à duplici propugna
rum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo
tior altitudine esset, hoc audacius longiusq; tela permitter
alt

r, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, pon- b incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque res, imposuit. X. Hujus munitionis duplex erat consi- n: namque & operum magnitudinem, & timorem su- sperabat fiduciam barbaris allaturum; & quum pabu- m, frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis is castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim, ro paucis utrinque procurrentibus inter bina castra pa- interjecta, contendebatur: quam tamen paludem non- quam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque sibant, acriusque hostes insequebantur, aut vicissim ho- eandem transgressi nostros longius submovebant. Ac- bat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum uireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores cir- venirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumen- m ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogita- es incitabat barbarorum: atque eo magis, quod Comi- quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda ram, cum equitibus venerat; qui tametsi numero non lius erant quingentis, tamen Germanorum adventu bar- inflabantur. XI. Cæsar, quum animadverteret hostem plures dies castris palude & loci natura munitis se tene- neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perni- , nec locum munitionibus claudi, nisi à majore exerci- osse; litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime t, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Bituri- hiemabat, accerseret, atq; ita cum III legionibus mag- ineribus ad se veniret: ipse equites invicem Rhemo- ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum ium numerum evocaverat, præsidio pabulatoribus mit- qui subitas hostium incursiones sustinerent. XII. Quod n quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minu- r, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci ta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis um nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; nque equites postero die mittunt, qui primum elice- nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. is mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi eris obvenerat. Namque ii, quum repente hostium es animadvertissent, ac numero superiores paucitatem mpsissent, cupidius insecuti à peditibus undique sunt ndati. Quo facto perturbati celerius, quam consue- fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, ipe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo ter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, e ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque in- citan-

citantur hoſtium animi ſecundo prœlio, principe & præſ
Rhemorum interfecto. Noſtri detrimento admonen
diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac mode
us cedentem inſequi hoſtem. XIII. Non inte mittuntu
terim quotidiana prœlia in conſpectu utrorumque ca
rum, quæ ad vada, tranſituſque fiebant paludis. Qua
tentione Germani, quos propterea Cæſar tranſduxerat
num, ut equitibus interpoſiti prœliarentur, quum conſ
tius univerſi paludem tranſiſſent, paucisque reſiſtentibu
terfectis, pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſe
perterriti non ſolum ii, qui aut cominus opprimebar
aut eminus vulnerabantur; ſed etiam qui longius ſubſ
ri conſueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem
fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, quam ſe aut i
ſtra ſuorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti lor
profugerent. Quorum periculo ſic omnes copiæ ſunt
turbatæ, ut vix judicari poſſet, utrum ſecundis, nimi
rebus inſolentiores, an adverſis, mediocribuſque timid
eſſent. XIV. Complurimis diebus iiſdem in caſtris
ſumptis, quum propius acceſſiſſe legiones & C. Trebon
legatum cognoviſſent; duces Bellovacorum veriti ſim
obſeſſionem Aleſiæ, noctu dimittunt eos, quos aut æ
aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque
qua impedimenta: quorum perturbatum, & conf
dum explicant agmen, (magna enim multitudo carr
etiam expeditos ſequi Gallos conſuevit) oppreſſi luce
armatorum pro ſuis inſtruunt caſtris, ne prius Romani
ſequi ſe inciperent, quam longius agmen impediment
ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neque reſiſtentes tanto
adſcenſu laceſſendos judicabat; neque non uſque eo leg
admovendas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo ba
militibus inſtantibus non poſſent: ita quum paludem
peditam à caſtris caſtra dividere, quæ tranſeundi diffic
celeritatem inſequendi tardare poſſet; atque id ju
quod trans paludem pæne ad hoſtium caſtra pertineret
diocri valle à caſtris eorum interciſum animadvert
pontibus palude conſtrata, legiones tranſducit, celerit
in ſummam planitiem jugi pervenit; quæ declivi faſ
duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus inſtr
ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco conſt
unde tormento miſſa tela in hoſtium cuneos conjici po
XV. Barbari confiſi loci natura, quum dimicare non
ſarent, ſi forte Romani ſubire collem conarentur, p
timque copias diſtributas dimittere non auderent, ne
perſi perturbarentur, in acie permanſerunt. Quorum
tinacia cognita, Cæſar xx cohortibus inſtructis caſtr
eo loco metatis, muniri jubet caſtra, abſolutis operibu
giones pro vallo inſtructas collocat; equites frænatis

stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt: Fasces, ubi consederant, (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promovit; & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis pabulationibus inferebant. XVII. Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero ∞, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmittit. Huic interponit præsidia levis armaturæ; ipse cum legionibus quam potest maximè appropinquat. XVIII. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circumdederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad prœliandum animo, atque armis parati, quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter impetum sustinent insidiatorum, neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus prœliis, quum prop-

propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ip-
rum detrimentum accipitur. XIX. Quum dispositis t-
mis invicem rari prœliarentur ; neque ab lateribus circu-
veniri suos paterentur, erumpunt cæteri, Coreo prœliai ,
ex silvis. Fit magna contentione diversum prœlium : qu
unum diutius pari Marte iniretur ; paullatim ex silvis -
structa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit -
dere equites : quibus celeriter subveniunt levis armatı
pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nost
rum interpositi, constanter prœliantur. Pugnatur aliqu -
diu pari contentione : deinde, ut ratio postulabat pro ,
qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fi
superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes a-
perant detrimentum. Accedunt propius interim legion :
crebrique eodem tempore & nostris, & hostibus nuncii -
feruntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua
cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime pr-
antur : ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam c-
municasse cum legionibus viderentur. Hostes concid
animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequ -
quam. Nam quibus difficultatibus locorum Romanos c
dere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen, proj -
sique, majore parte amissa, consternati, quo sors tule ,
confugiunt : partim silvis petitis, partim flumine ; qui
men in fuga à nostris acriter insequentibus conficiun .
Quum interim nulla calamitate victus Correus, exce
prœlio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad de-
onem potuit adduci, quin fortissime prœliando, complu
que vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se
conjicere. XX. Tali modo re gesta, recentibus prœlii -
stigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate
stimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum reli
ros, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus IIX
libus passuum dicebantur , tametsi flumine impedi
transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progr -
tur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex
paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum be-
cio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calam -
te, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis p -
tibus, quum adventare Romanos existimarent, con
repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut le
obsidesque ad Cæsarem mittantur. XXI. Hoc omn
probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Ger
nos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ca
è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos ; petuntque, u
pœna sit contentus [hostium] quam si sine dimicatione
ferre integris posset, pro sua clementia atque humani ,
nunquam profecto esset illaturus : afflictas opes equi
p-

prœlio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa milia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse. XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellovacos, cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore pœna, quam sibi ipsi contraxissent. XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant, imperata faciunt: excepto Comio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno, T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautionem faceret; C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, & ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset, centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit. Graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrinque gladii districti essent; non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Comius dicebatur, nunquam in conspectum cujusquam Romani venire. XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione XI sibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliæ; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat: neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat,

rat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Lab
enum ad se evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuer
in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civ
um Romanorum tuendas; ne quod simile incommodu
accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Te
gestinis accidisset; qui repentino latrocinio, atque impet
eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulando
que fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, a
que fugientem quum redigi posse in suam potestatem desp
rasset; proximum [suæ dignitati] esse ducebat, adeo fin
ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Am
biorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditu
propter tantas calamitates haberet in civitatem. XX
Quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, a
auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapi
vastasset; magno numero hominum interfecto, aut cap
Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quor
civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exer
tata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis di
rebat: neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, fa
bat. XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum m
nam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonu
litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in
micitia Romanorum permanserat; quum pars quædam
vitatis ejus defecisset, ad oppidum Limonum conten
Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cogno
ret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andi
Duracium clausum, Limonum oppugnari, neque infir
legiones hostibus committere auderet; castra munito l
posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium c
novisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra
manorum oppugnare instituit. Quum complures die
oppugnatione consumpsisset, &, magno suorum detrim
to, nullam partem munitionum convellere potuisset, ru
ad obsidendum Limonum redit. XXVII. Eodem tem
re C. Fabius legatus complures civitates in fidem reci
obsidibus firmat, litterisque C. Caninii certior fit, qu
Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficisc
ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adv
Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coa
esset & Romanum externum sustinere hostem, & respi
ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis rec
Nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Lige
quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, c
as transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum
nerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, ta
doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissim
credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant,
titu

turos. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, quitatumque tantum procedere ante agmen imperat legioum, quantum quum processisset, sine defatigatione equoum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites ostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, agna præda, multis interfectis, potiuntur. Itaque, re ene gesta, se recipiunt in castra. XXVIII. Insequente noe Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, que omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. ujus præceptis, ut res gereretur, Q. Attius Varus, præfeus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos rtatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim oneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. onsistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi ditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis cona nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. amque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum bsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupitate celerius per se conficiendi prœlii, fortissime contra dites prœliantur: hostesque nihil amplius copiarum acssurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitas nostri nacti occasionem videbantur. XXIX. Quum aquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus inuit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio, um repente confertæ legiones in conspectum hostium veint. Quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, ac perritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmi magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissi: conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clare sublato, cædentibus circumfusi, quantum equorum es ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius millibus i aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecet, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentom. XXX. Qua ex fuga, quum constaret Drapetem Senem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique ditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus nium civitatum accitis, receptis latronibus, impedinta & commeatus Romanorum interceperat) non amus hominum v millibus ex fuga collectis, provinciam ere, unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cese, quem in superiore commentario, prima defectione lliæ, facere in provinciam impetum voluisse, cognitum ; Caninius legatus, cum legionibus II ad eos persequen contendit, ne de timore aut detrimento provinciæ maginfamia, perditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, re quasque proficiscitur civitates, quarum eo prœlio qu cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. N enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores esse futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Du naco, possent concitari. Qua in re summa fœlicitas cele tasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. N. Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant ment nem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; cæteræ civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conju ctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ C nutum, adventu Fabii legionumque imperata sine m faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latita que solus extremas Galliæ regiones petere coactus XXXII. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones C niniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa perni persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare p se; nec jam liberam vagandi latrociniandiq; facultatem berent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Lu rius apud suos cives quondam, integris rebus, multum tuisset, semperque auctor novorum consiliorum magn apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxello num, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie n nitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanosque conjungit. XXXIII. Quo quum confestim C. Canin venisset, animadverteretque omnes oppidi partes præ tissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, ta armatis adscendere esset difficile; magna autem imp menta oppidanorum videret: quæ si clandestina fuga trahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, na excelsissimo loco castra fecit, à quibus paullatim, qu tum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu du instituit. XXXIV. Quod quum animadverterent opp ni, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti, similem ca obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lute qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret ratio frumenti esse habendam: constituunt omnium conse parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad impor dum frumentum proficisci. Eo consilio probato, prox nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex op Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati, e nibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria suble eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, poterant; magnum numerum frumenti comparant. N nunquam autem expeditionibus nocturnis castella no rum adoriuntur. Quam ob caussam C. Caninius toto pido munitiones circumdare moratur; ne aut opus

cl

ıum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma dispo-
ıt præsidia. XXXV. Magna copia frumenti comparata,
ınsidunt Drapes & Luterius non longius ab oppido x mil-
bus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum
ıpportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes
ıstris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius ag-
ıen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præ-
liis, hora noctis circiter x, silvestribus angustisque itine-
ribus frumentum importare in oppidum instituit. Quo-
m strepitum vigiles castrorum quum sensissent; explora-
resque missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius
leriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in
umentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repenti-
malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri
viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo
mero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis
ıterius, nec se recipit in castra. XXXVI. Re bene gesta,
ıninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Dra-
te esse in castris millibus non amplius x. Qua re ex com-
ıribus cognita, quum intelligeret, fugato duce altero,
rterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ fælicita-
esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra,
i de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed,
ım in experiundo periculum nullum videret, equitatum
ınem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes
castra hostium præmittit. Ipse legionem unam in trina
tra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Quum
pius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmi-
ıt, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consue-
lo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse de-
ıssa, at Germanos equites imprudentibus omnibus de im-
viso advolasse, & prœlium commisisse. Qua re cogni-
legionem armatam instructamque adducit. Ita, repen-
omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiun-
. Quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis
s, vehementissime prœliantur. Confestim omnes co-
tes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis,
captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prœ-
Drapes. XXXVII. Caninius fæliciſſime re gesta, sine
pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos rever-
ır. Externoque hoste deleto, cujus timore augere præ-
a, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat,
ra undique imperat administrari. Venit eodem cum
copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit
obsidendum. XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium
estorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit; ne
rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facul-
daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures

imperat: timentes omnium animos consolatione san;
Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitat
superiore Commentario, Cæsar exposuit initium belli e
ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, t
mere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liber
ret, principem sceleris ipsius, & concitatorem belli Gutu
vatum ad supplicium deposcit. Qui etsi ne civibus quide
suis se committebat; tamen celeriter omnium cura quæ
tus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium C
sar contra naturam suam, maximo militum concursu; c
omnia pericula & detrimenta belli à Guturvato accep
referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus sec
feriretur. XXXIX. Ibi crebris litteris Caninii fit certi
quæ de Drapete, & Luterio gesta essent, quoque in con
lio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem co
temnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiend
judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad
sistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve l
exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ
vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis not
esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinci
quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum
rerentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus
relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse c
omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium c
tendit. XL. Quum, contra exspectationem omnium, C
sar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus claus
animadverteret; neque ab oppugnatione recedi videret
conditione posse; magna autem copia frumenti abunc
oppidanos, ex perfugis cognovisset; aqua prohibere host
tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat,
pæne totum montem cingebat, in quo positum erat
ruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc aver
loci natura prohibebat. Sic etiam imis radicibus mo
ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, deri
posset. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptu
descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus
periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se reci
possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Ca
sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam
busdam locis contra facillimos descensus collocatis,
fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis po
multitudo aquatum unum in locum conveniebat. XI
Sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpebat al
parte, quæ fere pedum ccc intervallo fluminis circuitu v
bat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum opta
reliqui; Cæsar unus videret, non sine magno pericul
regione ejus vineas agere adversus montem, & agg
str

ruere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatio-
i. Oppidani enim loco superiore decurrentes sine periculo
œliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnera-
int, ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas pro-
ere, & labore atque operibus locorum vincere difficulta-
s. Eodem tempore tectos cuniculos, crates & vineas a-
unt ad caput fontis. Quod genus operis sine ullo pericu-
, & sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur
ger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X
bulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id e-
m nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis
stigium. Ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fon-
s aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non
ntum pecora, atque jumenta, sed etiam magna hominum
ultitudo siti consumebatur. XLII. Quo malo perterriti
ppidani cupas sevo, pice, scandulis complent, eas ardentes
opera provolvunt. Eodem tempore acerrime prœlian-
r, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo
terreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flam-
a exsistit. Quæcunque enim per locum præcipitem missa
ant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ip-
m, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam
riculoso genere prœlii, locoque iniquo premebantur, ta-
en omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gere-
tur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: mag-
sque utrinque clamor oriebatur: ita quam quisque pote-
t, maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus
et, telis hostium flammæque se offerebat. XLIII. Cæ-
, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus
pidi partibus cohortes montem adscendere, &, simulati-
e mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tol-
re. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur
locis reliquis, essent ignari, revocant ab impugnandis
eribus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine
œlii facto, celeriter opera flamma comprehensa partim
stinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter re-
sterent oppidani, & jam magna parte suorum siti amissa,
sententia permanerent; ad postremum cuniculis venæ
ntis intercisæ sunt, atque aversæ. Quo facto repente
ns perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis
esperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum
luntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se trans-
iderunt. XLIV. Cæsar quum suam lenitatem cognitam
mnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate natu-
e videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum su-
rum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures
bellare cœpissent; exemplo supplicii deterrendos reli-
uos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant,

ma-

manus præcidit. Vitam concessit, quo testatior esset pœ
improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio doc
sive indignatione, & dolore vinculorum, sive timore grav
oris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque i
interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse
prœlio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti A
verni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se co
mittebat, quod nusquam diutius sine periculo commorat
rus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicu
deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, an
cissimus populi R. sine dubitatione ulla vinctum ad Cæ
rem duxit. XLV. Labienus interim in Treviris equest
prœlium secundum facit: compluribusque Treviris inte
fectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxi
denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potest
tem, atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & ger
ris summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis
id tempus permanserat in armis. XLVI. Ea re cogni
Cæsar quum in omnibus partibus Galliæ bene res gest
videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devicta
& subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset,
per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II legi
nibus in eam partem est profectus, ubi extremum temp
consumeret æstivorum. Quam rem, sicut cætera, celeri
fæliciterque confecit: namque omnes Aquitaniæ civita
legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quib
rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem pro
ctus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV
giones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Treb
nio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis, II in Æduos mi
quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem scieba
II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem
gionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas
Lemovicum fines non longe ab Arvernis, ne qua pars G
liæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provin
moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisse
publicas controversias cognovisset; bene meritis præm
tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem hab
bat, quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ d
fectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provi
ciæ illius.) XLVII. His rebus confectis, ad legiones
Belgium se recipit, hibernavitque Nemetocennæ. Ibi co
noscit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo co
tendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, civita
que Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illa
vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper a
omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consil
belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, paren
Roman

omanis civitate, cum suis equitibus se, suosque latrociniis abat, infestisque itineribus commeatus complures, qui nportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.
XLVIII. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prœlia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se à cæteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, se ibi futurum, ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides acce-
pi

[...]IO, Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confe- quod ego non existimavi mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo, C. Marcello COSS. nullas habet Galliæ magnas res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, conjungendaque huic Commentario statui.

XLIX. CÆSAR, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut caussam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter, sine præsenti periculo susciperet. Itaque honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo,

do, nulla onera nova imponendo, defessam tot adv
prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in
continuit. L. Ipse, hibernis peractis, contra consueti
nem in Italiam quam maximis itineribus est profectus
municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii q
storis sui commendaret sacerdotii petitionem. Conte
bat enim [gratia] quum libenter pro homine sibi con
ctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem ;
acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qu
Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam
piebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Ital
attingeret, in itinere audierat, tamen non minus justan
bi caussam municipia & colonias adeundi existimavit
iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium si
Antonio præstitissent : simulque se & honorem suum i
quentis anni commendaret petitione ; propterea quod i
lenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. M
cellum COSS. creatos, qui omni honore & digni
Cæsarem exspoliarent : ereptum Ser. Galbæ consulat
quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod
conjunctus & familiaritate, & necessitudine legationis
LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus muni
& coloniis incredibili honore atque amore. Tum pri
enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil r
quebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, loco
que omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari p
Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. H
omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora tem
que occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi la
præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opule
res, cupiditas apud humiliores. LII. Quum omnes r
nes Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celer
ad exercitum Nemetocennam rediit ; legionibusque ex
nibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo prof
est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ
gatæ præfecit, quo majore commendatione concilia
ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faci
quantum satis esse ad mutationem locorum, propter
britatem existimabat. Ibi quanquam crebro audi
Labienum ab inimicis suis sollicitari ; certiorque fieba
agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctor
aliqua parte exercitus spoliaretur : tamen neque de Lal
credidit quidquam, neque contra senatus auctoritaten
aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis
tentiis patrum conscriptorum, caussam suam facile ob
ri. Nam C. Curio, tribunus pl. quum Cæsaris cau
dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat se
pollicitus ; si quem timor armorum Cæsaris læderet

oniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum
orem foro inferrent; discederet uterque ab armis, exer-
itusque dimitteret. Fore eo pacto liberam, & sui juris ci-
itatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per
enatus discessionem facere cœpit. Quod ne fieret, con-
s, amicique Pompeii intercesserunt, atque, ita rem mo-
ando, discesserunt. LIII. Magnum hoc testimonium
itus erat universi, conveniensque superiori facto. Nam
rcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dig-
tem, contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante
pus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque
is, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dig-
tem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in
omnia transiit. Quibus non frangebantur animi ini-
orum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores para-
necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare,
d ipsi constituissent. LIV. Fit deinde S. C. ut ad bel-
Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæ-
mitterentur. Neque obscure hæ duæ legiones uni Cæ-
detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam,
m ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provin-
Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar ta-
, quum de voluntate adversariorum nemini dubium
, Cn. Pompeio legionem remisit, & ex suo numero xv,
n in Gallia Citeriore habuerat, ex S. C. jubet transdi.
jus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsi-
ueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur: ipse ex-
um distribuit per hiberna: C. Trebonium cum legio-
s IV in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in
ios deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore
iam, si Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui,
um auctoritas summa esset, exercitibus continerentur.
Ipse in Italiam profectus est. Quo cum venisset, cog-
it per C. Marcellum consulem legiones II ab se remis-
quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn.
peio transditas, atque in Italia retentas esse. Hoc fa-
quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæ-
n pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse sta-
quoad sibi spes aliqua relinqueretur, jure potius di-
andi, quam belli gerendi.

C. Julii Cæsaris

COMMENTARIORU

DE BELLO CIVILI.

LIBER I.

I. LITTERIS [à Fabio C.]Cæsaris co
libus redditis, ægre ab iis impetr.
eſt, ſumma tribunorum pl. cont
one, ut in ſenatu recitarentur. Ut
ex litteris ad ſenatum referretur, i
trari non potuit. Referunt conſu
rep. (in civitate.) L. Lentulus c
ſenatui reique pub. ſe non defut
pollicetur, ſi audacter ac fortiter ſententias dicere ve
ſin Cæſarem reſpiciant atque ejus gratiam ſequantu
ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium c
rum, neque ſenatus auctoritati obtemperaturum: h
ſe quoque ad Cæſaris gratiam, atque amicitiam recep
In eandem ſententiam loquitur Scipio: Pompeio eſſe i
mo, reip. non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur: ſin cunctet
que agat lenius, nequidquam ejus auxilium, ſi poſtea
imploraturum. Hæc Scipionis oratio. quod ſenatus i
habebatur, Pompeiuſque aderat, ex ipſius ore Pompei
ti videbatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam, u
mo M. Marcellus ingreſſus in eam orationem, non
tere ante de rep. ad ſenatum referri, quam delectu
Italia habiti, & exercitus conſcripti eſſent; quo pra
tuto, & libere, ſenatus, quæ vellet, decernere auderet
M.

M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reservare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. Ii omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis à sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. Si non faciat, eum adversus remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. II. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur. Multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur urbs. Ad jus comitium Tribunos pl. C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum. Quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant, vi ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam à nonullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. III. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit, quos pro necessitudine pariturum cum Pompeio arbitratur: simul judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui potentium, qui in rep. judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, & quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. Simul infamia II legionum

permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat. IV. His de caussis aguntur omnia ruptim, atque turbate; neque docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur, nec tribunis pl. sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl. IIX denique mense suarum actionum respicere, ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo nisi pæne in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, nunquam ante discessum est, dent operam consules, Prætores, tribuni pl. quique pro consulibus sunt ad urbem, ne quid resp. detrimenti capiat. Hæc S. C. perscribuntur a. d. VII Id. Januarii: atque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis pl. gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni pl. seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. V. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat. Copias suas exponit; legiones habere sese paratas X: præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur: pecunia ut ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus. Marcellus verò passurum in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus trib. pl. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria; L. Domitio Gallia: Philippus, & Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur, paludatique, votis nuncupatis, exeant Consules: quod ante id tempus accideret nunquam. Ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis exiguntur; & è fanis tolluntur: omnia divina, & humana jura permiscentur. VI. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur, om-

te-

tporum injurias inimicorum in se commemorat; à qui- bs diductum & depravatum Pompeium queritur, invidia ue obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori, & digni- i semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in Rep. roductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio nis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus an- esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribuni- potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse : mpeium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, e ante habuerat, ademisse : quotiescunque sit decretum, ent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti cape- ; qua voce & quo S. C. populus R. ad arma sit voca- ; factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in se- ione populi, templis, locisque editioribus occupatis : (at- : hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque acchorum casibus docet) quarum rerum illo tempore il factum, ne cogitatum quidem ; nulla lex promulga- non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hor- r, cujus imperatoris ductu IX annis remp. fælicissime erint, plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem Gal- n Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem, nitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legio- XIII, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus caverat ; reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse eratoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere. . Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legi- proficiscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum confuge- , convenit : reliquas legiones ex hibernis evocat, & equi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit, cujus pater saris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus caussa venerat, habere se à Pompeio ad eum privati of- mandata demonstrat : velle Pompeium se Cæsari pur- m, ne ea, quæ reip. caussa egerit, in suam contumeli- vertat : semper se reip. commoda privatis necessitatibus uisse potiora : Cæsarem quoque pro sua dignitate debe- & studium & iracundiam suam reip. dimittere : neque graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, noceat. Pauca ejusdem generis addit cum excusatione npeii conjuncta. Eadem fere, atque eisdem de rebus tor Roscius agit cum Cæsare, sibique Pompeium com- norasse demonstrat. VIII. Quæ res etsi nihil ad levan- injurias pertinere videbantur ; tamen idoneos nactus ines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, pe- ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detule- , ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre ; si o labore magnas controversias tollere, atque omnem I- am metu liberare possent. Sibi semper Reip. primam se dignitatem, vitaque potiorem ; doluisse se, quod po-

puli R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis ext
queretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheret,
cujus absentis rationem haberi proximis comitiis popu
jussisset; tamen hanc honoris jacturam sui reip. caussa
quo animo tulisse. Quum litteras ad senatum miserit,
omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impet
visse. Tota Italia delectus haberi, retineri legiones II, q
ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem
in armis. Quonam hæc omnia, nisi ad suam pernici
pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum,
que omnia pati reip. caussa. Proficiscatur Pompeius in
as provincias; ipsi exercitus dimittant: discedant in It.
omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comi
atque omnis resp. Senatui populoque R. permittatur. H
quo facilius, certisque conditionibus fiant, & jurejura
sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur a
dere. Fore, uti per colloquia omnes controversiæ com
nantur. IX. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæ
Capuam pervenit, ibique consules, Pompeiumque inve
Postulata Cæsaris renunciat. Illi re deliberata respond
scriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quor
hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur, Ari
no excederet, exercitus dimitteret. Quæ si fecisset, P
peium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset
ta, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermi
ros Consules Pompeiumque delectus. X. Erat iniqua c
ditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in
vinciam reverteretur; ipsum & provincias, & legiones
nas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus h
re: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante q
diem iturus sit, definire: ut, si peracto Cæsaris consul
Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii re
one obstrictus videretur. Tempus vero colloquio non
re, neque accessurum polliceri, magnam pacis despera
nem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium
cohortibus v Arretium mittit: ipse Arimini cum II le
nibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pi
rum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.
Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem
hortibus v tenere, oppidum munire, omniumque esse
vinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum
cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit.
jus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Ther
cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itiner
eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omn
summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus co
tis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, coh
legionis XIII ex præsidiis deducit, Auximumque profic

: quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tene-
, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, ha-
bat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad
tium Varum frequentes conveniunt: docent sui judicii
non esse; neque se, neque reliquos municipes pati pos-
C. Cæsarem imperatorem bene de Rep. meritum, tantis
us gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habe-
ationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione
motus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex
pido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci
saris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque
elio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum do-
mi discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque una
n iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adduci-
, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii
ea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pu-
m dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum fa-
memorem fore pollicetur. XII. Quibus rebus Romam
nciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus
sul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pom-
o ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore æra-
ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jam jam-
adesse ejus equites, falso nunciabantur. Hunc Mar-
us collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn.
npeius pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones
ebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hibernorum
ssa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur.
il citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ
num sese confirmant, & colligunt, delectumque colono-
, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere institu-
, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in fo-
productos Lentulus libertati confirmat, atque iis e-
s attribuit, & se sequi jussit: quos postea, monitus à
, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum
iliares conventus Campaniæ, custodiæ caussa, distribu-
XIII. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Pice-
n percurrit: cunctæ earum regionum præfecturæ liben-
mis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus
us juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus
stituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati
iunt; quæque imperarit, sese cupidissime facturos pollı-
tur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Cæ-
m consequitur. Cum his II Asculum Picenum profi-
itur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus te-
at: qui Cæsaris adventu cognito profugit ex oppido,
ortesque secum abducere conatus, à magna parte mili-
n deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in
ullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum,

confirmandorum hominum caussa: à quo factus Vibul
certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo acci
ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas pot
contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis. In iis Ca
rino fugientem * Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, q
ibi in præsidio habuerat, excipit. Quibus coactis, XIII
ficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfin
magnis itineribus pervenit, Cæsaremque adesse cum le
nibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes
ba, ex Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus
gerat. XIV. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo,
sar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectum
institui jubet. Ipse unum diem ibi, rei frumentariæ ca
moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, co
tes V præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis i
rumpebant, qui erat ab oppido millia passuum cir
III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commiss
leriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum recepe
Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit,
taque murum castra posuit. XV. Re cognita, Dom
ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno pr
sito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent
sibi subveniat: Cæsarem duobus exercitibus, & loco
angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohi
Quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius XXX, magr
que numerum senatorum, atque equitum Romanoru
periculum esse venturum. Interim suos cohortatus tor
ta in muris disponit: certasque cuique partes ad cust
am urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis
sessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, &
rata parte centurionibus evocatisque. XVI. Interim
sari nunciatur Sulmonenses, quod oppidum à Corfinic
millium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellet
à Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno prohiberi
id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mitt
M. Antonium cum legionis IIX cohortibus V. Sulmone
simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt;
versique, & oppidani, & milites obviam gratulantes A
nio exierunt. Lucretius, & Attius de muro se dejece
Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem n
retur. Antonius cum cohortibus, & Attio, eodem
quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes
exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dir
XVII. Cæsar tribus primis diebus castra magnis ope
munire, & ex finitimis municipiis frumentum compor
reliquasque copias exspectare, instituit. Eo triduo
IIX ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delec
XXII, equitesque à rege Norico circiter CCC. Quorum

ntu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis ca-
s Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo,
ellisque circummunire instituit. Cujus operis maxi-
parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium
ertuntur. XVIII. Litteris perlectis, Domitius dissimu-
lis in concilio pronunciat Pompeium celeriter subsidio
turum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque
i ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcana
m paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fu-
capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione
consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque age-
quam superioribus diebus consuêsset, multumque cum
conciliandi caussa secreto, præter consuetudinem collo-
retur; concilia, conventusque hominum fugeret; res
tius tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim
ripserat, sese rem in summum periculum deducturum
esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se
oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas
set, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset,
idione, atque oppidi circummunitione fiebat. XIX. Di-
gato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, pri-
vespera secessionem faciunt: atque ita se per tribunos
. centurionesque, atque honestissimos sui generis collo-
ntur: obsideri se à Cæsare; opera, munitionesque pro-
sse perfectas: ducem suum Domitium, cujus spe atque
icia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium
ere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his pri-
Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ
nitissima videretur, occupant. Tantaque inter eos dis-
io exstitit, ut manum conserere, atque armis dimicare
arentur. Post paullo tamen, internunciis ultro citro-
missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognos-
t. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in
licum circumsistunt, & custodiunt; legatosque ex suo
nero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas ape-
ri, quæque imperaverit, facere, & L. Domitium vivum
jus potestatem transdere. XX. Quibus rebus cognitis,
sar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum
ido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne
aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis
iciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello
vis momentis magni casus intercederent; tamen veritus,
militum introitu, & nocturni temporis licentia oppi-
n diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in op-
um dimittit; portas, murosque asservari jubet. Ipse
operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non
cis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consue-
lo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant
inter

inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos
& præfectos circummittit; atque hortatur, non solum
eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum
cultos exitus asservent. Neque vero tam remisso, ac
guido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conq
verit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut aliu
aliam partem mente atque animo traheretur, quid
Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reli
accideret, qui quosque eventus exciperet. XXI. Qu
vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis
stodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat pote
Cæsarem convenire. Facta potestate, ex oppido mitti
neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quai
conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua
atque obsecrat, sibi ut parcat; veteremque amicitiam c
memorat; Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ e
maxima: quod per eum in collegium pontificum vene
quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat: quo
petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cujus or.
nem Cæsar interpellat: se non maleficii caussa ex provi
egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum defende
ut tribunos pl. ea re ex civitate expulsos, in suam dig
tem restitueret; ut se, & populum R. paucorum fact
oppressum in libertatem vindicaret. Cujus oratione
firmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, p
Quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis a
ampse solatio. Adeo esse perterritos nonnullos, ut su
tæ durius consulere cogantur. Facta potestate, disc
XXII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorum
liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad se pro
jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Le
lus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius V
quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, al
complures adolescentes, & magnus numerus equitum
manorum, & Decurionum, quos ex municipiis Dom
evocaverat. Hos omnes productos à contumeliis mili
conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod
parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos max
beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium se
es, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publi
deposuerat, allatum ad se ab Duumviris Corfinien
Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, q
in pecunia fuisse videatur: etsi eam pecuniam publ
esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. I
tes Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: a
eo die castra movet: justumque iter conficit, VII om
dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marru
rum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam perv

XXIII. I

XXIII. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfi-
in gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde
rndisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad
gi jubet. Servos pastores armat; atque his equos at-
iit. Ex iis circiter ccc equites conficit. L. Manlius
or Alba cum cohortibus VI profugit: Rutilus Lupus
or Tarracina cum III, quæ, procul equitatum Cæsaris
picatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, sig-
d Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item
uis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ
quites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex iti-
Cn. Magius Cremona præfectus fabrum Cn. Pompeii,
n Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad
mpus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brun-
m sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se
Pompeio colloqui: neque vero idem perfici longo iti-
spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si co-
de omnibus conditionibus disceptetur. XXIV. His
mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit, ve-
nis IV: reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque
inere compleverat. Domitianas enim cohortes proti-
à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyr-
hium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium
anere Brundisii cum cohortibus XX. Neque certum in-
ri poterat, obtinendine caussa Brundisii ibi remansisset,
facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ par-
regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque
traque parte bellum administrare posset, an inopia na-
ibi restitisset; veritusque, ne Italiam ille dimitten-
non existimaret, exitus, administrationesque Brundi-
portus impedire instituit: quorum operum hæc erat
. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem, at-
aggerem ab utraque parte littoris jaciebat, quod his
erat mare vadosum. Longius progressus, quum agger
re aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo-
is pedum XXX è regione molis collocabat. Has quater-
inchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus
erentur. His perfectis, collocatisque alias deinceps pa-
agnitudine rates jungebat: has terra, atque aggere con-
bat, ne aditus, atque incursus ad defendendum impedi-
r: à fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac plu-
rotegebat. In quarta quaque earum turres binorum
latorum excitabat, quo commodius ab impetu navium,
ndiisque defenderet. XXV. Contra hæc Pompeius na-
nagnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehende-
adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat,
ue multis tormentis, & omni genere telorum comple-
ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, at-
que

que opera disturbaret. Sic quotidie utrinque eminus
dis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc
Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas
existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Mag
quem ad Pompeium cum mandatis, miserat, ad se no
mitti; atque ea res sæpé tentata, etsi impetus ejus con
que tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseveran
putabat. Itaque Caninium Rebilum Legatum, fam
rem necessariumque Scribonii Libonis mittit ad eum c
quii caussa: mandat, ut Libonem de concilianda pace
tetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur,
stulat. Magnopere sese confidere demonstrat, si eju
sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab a
discedatur: cujus rei magnam partem laudis, atque ex
mationis ad Libonem perventuram, si illo auctore, a
agente. ab armis sit discessum. Libo à colloquio Ca
digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paullo post re
ciat, quod consules absint, sine illis de compositione
non posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliq
do dimittendam sibi judicabat, & [de] bello agen
XXVI. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta,
busque in ea re consumptis IX, naves à consulibus Dyr
chio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deport
rant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive ope
Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia exc
constituerat, adventu navium profectionem parare inc
& quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa
fectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit
cos plateasque inædificat, fossas transversas viis præd
atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. Hæc le
cratibus terraque inæquat. Aditus autem atque it
duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximi
fixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His pa
rebus, milites silentio naves conscendere jubet; exp
autem ex evocatis sagittariis funditoribusque, raros in
ro turribusque disponit. Hos certo signo revocare co
tuit, quum omnes milites naves conscendissent; atq
expedito loco actuaria navigia relinquit. XXVII. Br
sini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pon
contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque,
nita Pompeii profectione, concursantibus illis, atque
re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per qu
cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari jube
quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius su
ctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ caussa
locati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisqu
neribus ad naves decurrunt. Milites positis scalis m
ascendunt. Sed moniti à Brundisinis, ut vallum ca
fc

ſque caveant, ſubſiſtunt; & longo itinere ab iis cir-
ducti ad portum perveniunt, duaſque naves cum mili-
ts, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis lintribuſ-
deprehendunt; deprehenſas excipiunt. XXVIII. Cæ-
etſi ad ſpem conficiendi negotii maximè probabat co-
navibus mare tranſire, & Pompeium ſequi, prius
n ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei
moram, temporiſque longinquitatem timebat; quod
ibus coactis navibus, Pompeius præſentem facultatem
uendi ſuî ademerat. Relinquebatur, ut ex longinqui-
us regionibus Galliæ, Picenique, & à Freto naves eſſent
ectandæ. Sed id propter anni tempus, longum atque
editum videbatur. Interea veterem exercitum, duas
panias confirmari; quarum altera erat maximis benefi-
Pompeii devincta; auxilia, equitatum parari: Galli-
Italiamque tentari, ſe abſente, nolebat. Itaque in
entia Pompeii inſequendi rationem omittit: in Hiſpa-
proficiſci conſtituit: Duûmviris municipiorum om-
imperat, ut naves conquirant, Brundiſiumque dedu-
as curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Vale-
legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cum
nibus III: eundem, quum Siciliam recepiſſet, proti-
in Africam tranſducere exercitum jubet. XXIX. Sar-
am obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam
Tubero obtinere debebat. Caralitani, ſimul ad ſe
rium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, ſua
te ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod
em provinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in
cam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres re-
bat: novas civitatibus imperabat: hæc magno ſtudio
at: in Lucanis, Brutiiſque, per legatos ſuos civium
electus habebat: equitum peditumque certum nume-
à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne per-
, adventu Curionis cognito, queritur in concione ſeſe
ctum ac proditum à Cn. Pompeio; qui omnibus rebus
ratiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; & ab
eliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad
m apta ac parata confirmaſſet. Hæc in concione que-
ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardi-
Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perve-
t. Tubero, quum in Africam veniſſet, invenit in pro-
ia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut
demonſtravimus, amiſſis cohortibus protinus ex fuga
fricam pervenerat, atque eam ſua ſponte vacuam occu-
rat; delectuque habito, II legiones effecerat, homi-
& locorum notitia, & uſu ejus provinciæ, nactus adi-
d ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam
inciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navi-
bus

bus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque a
ctum valetudine filium exponere in terram patitur,
ſublatis anchoris excedere eo loco cogit. XXX. His re
confectis Cæſar, ut reliquum tempus à labore intermitt
tur, milites in proxima municipia deducit. Ipſe ad ur
proficiſcitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum com
morat: docet ſe nullum extraordinarium honorem app
ſe, ſed, exſpectato legitimo tempore (conſulatus) eo f
contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x
bunis pl. contradicentibus inimicis, Catone verò acer
repugnante, & priſtina conſuetudine dicendi mora d
extrahente, ut ſui ratio abſentis haberetur, ipſo co
Pompeio: qui ſi improbaſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin
baſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? patient
proponit ſuam, quum de exercitibus dimittendis ultro
ſtulaviſſet; in quo jacturam dignitatis, atque honoris
facturus eſſet. Acerbitatem inimicorum docet; qui, c
ab altero poſtularent, in ſe recuſarent, atque omnia pe
ſceri mallent, quam imperium exercituſque dimittere.
juriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitaten
inſolentiam in circumſcribendis Tribunis pl. conditio
ſe latas, & expetita colloquia, & denegata, commem
Pro quibus rebus orat ac poſtulat, Remp. ſuſcipiant, a
una ſecum adminiſtrent. Sin timore defugiant, illis ſe
ri non futurum, & per ſe Remp. adminiſtraturum. I
tos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere: neq
reformidare, quod in ſenatu paullo ante Pompeius dix
ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui
moremque eorum, qui mitterent, ſignificari: tenuis, a
infirmi hæc animi videri; ſe verò, ut opibus anteire ſt
rit, ſic juſtitia & æquitate velle ſuperare. XXXI. P
rem Senatus de mittendis legatis: ſed, qui mittere
non reperiebantur, maximeque timoris cauſſa pro ſe
que id munus legationis recuſabat. Pompeius enim c
dens ab urbe in Senatu dixerat, eodem ſe habiturum
qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fui
Sic triduum diſputationibus, excuſationibuſque extral
Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab ini
Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat, reliquaſque res quaſcu
agere inſtituerit, impediat. Cujus cognito conſilio, C
fruſtra diebus aliquot conſumptis, ne reliquum temp
mittat, infectis iis, quæ agere deſtinaverat, ab urbe pr
ſcitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit. XXXII.
quum veniſſet, cognoſcit miſſum in Hiſpaniam à Pon
Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio
tum dimiſerat: profectum item Domitium ad occupai
Maſſiliam navibus actuariis VII, quas Igilii & in Coſ
privatis coactas, ſervis, libertis, colonis ſuis complev

missos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescen-
; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne
a Cæsaris officia veterem suorum beneficiorum in eos
moriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massili-
es portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines,
in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massi-
n incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis
ionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexe-
t; armorum officinas in urbe instituerant: muros, clas-
portasque refecerant. XXXIII. Evocat ad se Cæsar
ssiliensium xv primos; cum his agit, ne initium inferen-
belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius au-
itatem sequi potius, quam unius hominis voluntati ob-
perare. Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes perti-
: arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum
ti referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunci-
: Intelligere se divisum esse populum R. in partes duas:
ıe sui judicii, neque suarum esse virium discernere, utra
justiorem habeat caussam: principes verò esse earum
ium Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos civita-
quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Hel-
um publice iis concesserit: alter bello victas Gallias at-
ıerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum be-
iis, parem se quoque voluntatem tribuere debere, &
rum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut porti-
recipere. XXXIV. Hæc dum inter eos aguntur, Domiti-
ıvibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi
icitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus
rio classem quoquoversus dimittunt: onerarias naves,
ubique possunt, deprehendunt, atque in portum dedu-
: earum clavis, aut materia, atque armamentis instru-
d reliquas armandas, reficiendasque utuntur; frumen-
od inventum est, in publicum conferunt: reliquas mer-
ommeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant.
ous injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam ad-
: turres, vineasque ad oppugnationem urbis agere, na-
ongas Arelate numero XII facere instituit. Quibus
tis armatisque diebus xxx, à qua die materia cæsa est,
ctisque Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebo-
legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. XXXV.
hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum
legionibus III, quas Narbone, circumque ea loca, hie-
di caussa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; cele-
que Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab
franio legato præsidiis tenebantur. Legiones reliquas,
longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat
ratum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit,
isque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missu in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, Varro legati Pompeii quorum unus III legionibus Hispa am citeriorem, alter à saltu Castulonensi, ad Anam, II leg nibus, tertius ab Ana, Vettonum agrum, Lusitaniamq, p numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut treius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Af nium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionil omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus con tutis, equites auxiliaque toti Lusitaniæ à Petreio, Celtibe Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pe nent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter treius per Vettones ad Afranium pervenit. Constitu communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius l opportunitatem, gerere. XXXVII. Erant, ut supra monstratum est, legiones Afranii III, Petreii II: pra rea scutati citerioris provinciæ, & cetratæ ulterioris Hi niæ cohortes circiter XXC, equitum utriusque provinciæ citer V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ on bus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia nu rum, quem ipse paraverat, nominatim, ex omnibus civ tibus, nobilissimo & fortissimo quoque evocato. Hinc timi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui liam provinciam attingunt. Audierat Pompeium per M ritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, co stimque esse venturum. Simul à tribunis mil. centuri busque mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distril Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore ani centurionum devinxit; & largitione redemit militum luntates. XXXVIII. Fabius finitimarum civitatum mos litteris, nunciisque tentabat. In Sicore flumine p effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flu fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem atque eadem de caussa Pompeiani exercitus duces facieb crebroque inter se equestribus prœliis contendebant. quum quotidiana consuetudine [congressæ] pabulato præsidio [proprio] legiones Fabianæ II flumen transiss impedimentaque & omnis equitatus sequeretur; su vi jumentorum, & aquæ magnitudine, pons est inter tus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo co [à Petreio, & Afranio] ex aggere atque cratibus, quæ mine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem o castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatu omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legion Cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus rat, necessaria re coactus locum capit superiorem, diver que aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu cir

niri posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore, id quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur : quarum adventu prœlium dirimitur, ac ducas uterque legiones reducit in castra. XXXIX. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus, hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortes reliquit, atque omnia impedimenta : & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit : & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prœlio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit : &, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat. Sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. Post hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. XL. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquievit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet : & quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit : singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda : fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet. Reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prœlio lacessunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum III, & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. III. Cæsar vallo castra communit : reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci jubet. XLI. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planitia circiter passuum CCC ; atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior : quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversari-

os confidebat. Hoc ſperans, legiones III ex caſtris educi aciéque in locis idoneis inſtructa, unius legionis anteſign nos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Qi re cognita, celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afr IIII cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locu mittuntur. Contenditur prœlio, &, quod prius in tum lum Afraniani venerant, noſtri repelluntur, atque, al ſummiſſis ſubſidiis, terga vertere, ſeque ad ſigna legionu recipere coguntur. XLII. Genus erat pugnæ militum ill rum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locu caperent, ordines ſuos non magnopere ſervarent, rari d perſique pugnarent; ſi premerentur, pedem referre, & lo excedere non turpe exiſtimarent, cum Luſitanis, reliquiſq barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti; quod fere ſ quibus quiſque in locis miles inveteraverit, uti multum rum regionum conſuetudine moveatur. Hæc tamen rat noſtros perturbat inſuctos hujus generis pugnæ. Circum enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis, arbitr bantur: ipſi autem ſuos ordines ſervare, neque ab ſig diſcedere, neque ſine gravi cauſſa eum locum, quem ce rant, dimitti cenſuerant oportere. Itaque, perturbatis an ſignanis, legio, quæ in eo cornu conſtiterat, locum non nuir, atque in proximum collem ſeſe recepit. XLIII. C ſar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem c ſuetudinemque acciderat, cohortatus ſuos, legionem IX ſ ſidio ducit: hoſtem inſolenter, atque acriter noſtros in quentem ſupprimit, rurſuſque terga vertere, ſeque ad pidum Ilerdam recipere, & ſub muro conſiſtere co Sed IX legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire accept detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes in locum i quum progrediuntur, & ſub montem, in quo erat oppid poſitum, ſuccedunt. Hinc ſe recipere quum vellent, rur illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. Præruptus lo erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudin patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent: neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites labor tibus uſui eſſe poſſent. Ab oppido autem declivis locus nui faſtigio vergebat, in longitudinem paſſuum circi CD: hac noſtris erat receptus; quod eo, incitati ſtud inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco & prop anguſtias iniquo, & quod ſub ipſis radicibus montis con terant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tan virtute, & patientia nitebantur, atque omnia vulnera ſu nebant. Augebantur illis copiæ; atque ex caſtris coho per oppidum crebro ſubmittebantur, ut integri defeſſis ſ cederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur; ut, ſumn ſis in eundem locum cohortibus, defeſſos reciperet. XL Hoc quum eſſet modo pugnatum continenter horis V,

ſtri

rique gravius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præter eum, centuriones IV, milites amplius CC. XLV. Sed hæc ejus diei refertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tam diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, V horis prœlium sustinuissent, quod montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiumque ibi posuerunt. XLVI. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur, neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in herbis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius

removerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi cauſ
progreſſi, hos levis armaturæ Luſitani, peritique earum r
gionum cetrati citerioris Hiſpaniæ conſectabantur, quib
erat proclive tranſnare flumen; quod conſuetudo eoru
omnium eſt, ut ſine utribus ad exercitum non eant.
exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Mu
tum erat frumentum proviſum & convectum ſuperiorib
temporibus: multum ex omni provincia comportabatu
magna copia pabuli ſuppetebat. Harum rerum omniu
facultates ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & lo
trans flumen integra, quo omnino Cæſar adire non poter
XLVII. Eæ permanſerunt aquæ dies complures. Cona
eſt Cæſar reficere pontes. Sed nec magnitudo fluminis p
mittebat; neque ad ripam diſpoſitæ cohortes adverſarior
perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tu
ipſius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum qu
ex totis ripis in unum atque anguſtum locum tela jacieb
tur: atque erat difficile, eodem tempore rapidiſſimo flui
ne opera perficere, & tela vitare. XLVIII. Nunciatur
franio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſar
ad flumen conſtitiſſe: venerant eo ſagittarii ex Ruthen
equites ex Gallia cum multis carris magniſque impedim
tis, ut fert Gallica conſuetudo. Erant præterea cujuſque
neris hominum millia circiter VI cum ſervis, liberiſque.
nullus ordo, nullum imperium certum, quum ſuo quiſ
conſilio uteretur, atque omnes ſine timore iter facerent,
ſuperiorum temporum atque itinerum licentia. Erant co
plures honeſti adoleſcentes, ſenatorum filii, & equeſtris
dinis: erant legationes civitatum; erant legati Cæſa
Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos c
omni equitatu, tribuſque legionibus Afranius de nocte
ficiſcitur, imprudenteſque antemiſſis equitibus aggredi
Celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, prœlium
committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, m
num hoſtium numerum pauci ſuſtinuere; ſed, ubi ſigna
gionum appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe
montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magn
attulit noſtris ad ſalutem momentum. Nacti enim ſpati
ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſa
tarii circiter CC, equites pauci; calonum, atque impedin
torum non magnus numerus. XLIX. His tamen omni
annona crevit: quæ fere res inopia non ſolum præſentis,
etiam futuri temporis timore ingraveſcere conſuevit. J
que ad denarios L. in ſingulos modios annona pervenerat
militum vires inopia frumenti diminuerat, atque inc
moda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna
rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinaverat; ut
ſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur;
ou

[o]mnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæ[sar] iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo [mi]nor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad [lo]nginquiores civitates dimittebat. Ipse præsentem inopi[a]m, quibus poterat subsidiis, tutabatur. L. Hæc Afranius, [P]etreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora [R]omam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat; ut [p]ene bellum confectum videretur. Quibus litteris, nunci[is]que Romam perlatis, magni domum concursus ad Afra[niu]m, magnæ gratulationes fiebant, multi ex Italia ad Cn. [Po]mpeium proficiscebantur: alii, ut principes talem nun[ciu]m attulisse: alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex [o]mnibus novissimi venisse viderentur. LI. Quum in his [an]gustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militi[bu]s, equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: [im]perat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis [eu]m superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ [pri]mum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum [cor]pus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. [Ha]s perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum à [cas]tris XXII; militesque his navibus flumen transportat; [con]tinentemque ripæ collem improviso occupat. Hunc ce[le]riter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit. Huc [leg]ionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem [in]situtum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti [ca]ussa processerant, tuto ad se recipit, & rem frumentariam [ex]pedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flu[mine] transjecit, qui inopinantes pabulatores, & sine ullo [dis]sipatos timore aggressi, quam maximum numerum ju[men]torum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque [ce]tratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribu[unt]; alii, ut prædæ subsidio sint; alii, ut venientibus resi[st]ant, atque eos propellant; unamque cohortem, quæ te[mer]e ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reli[qu]is circumveniunt, atque interficiunt; incolumesque [cu]m magna præda eodem ponte in castra revertuntur. LII. D[um] hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domi[tii] consilio naves longas expediunt, numero XVII, quarum [era]nt XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt; ut ip[sa m]ultitudine nostra classis terreatur: magnum numerum [sa]gittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra de[mo]nstratum est, imponunt; atque hos præmiis, pollicita[tio]nibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, [at]que has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, [com]plet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia [ad] nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ [ad i]nsulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. [Era]t multo inferior numero navium Brutus: sed delectos

ex

ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, ce
turiones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris d
poposcerant. Ii manus ferreas, atque harpagones para
rant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliqu
rumque telorum se instruxerant: ita, cognito hostium a
ventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensib
confligunt. Pugnatum utrinque est fortissime, atque ac
rime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, h
mines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ii m
do digressi à Massiliensibus recentem eorum pollicitation
animis continebant: pastoresque indomiti, spe liberta
excitati, sub oculis domini suam probare operam studeba
Ipsi Massilienses, & celeritate navium, & scientia guber
torum confisi nostros eludebant, impetusque eorum excip
bant: & quoad licebat latiore spatio, producta longius
cie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri s
gulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, c
tendebant: quum propius erat necessario ventum, ab sci
tia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanor
confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigib
minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente
onerariis navibus erant producti, neque dum etiam voca
lis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tar
tate navium impediebantur. Factæ enim subito ex hum
materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaq
dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singu
binis navibus objiciebant. Atque injecta manu ferrea,
retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hosti
naves transcendebant; & magno numero Albicorum &
storum interfecto, partem navium deprimunt; nonnu
cum hominibus capiunt, reliquas in portum compelli
Eo die naves Massiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, i
reunt IX. LIII. Hoc Cæsari ad Ilerdam nunciato, si
perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perter
virtute equitum, minus libere, minus audacter vagaban
alias non longo ab castris progressi spatio, ut celerem rec
tum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore
cuitu, custodias, stationesque equitum vitabant; aut,
quo accepto detrimento, aut procul equitatu viso,
medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant; postre
& plures intermittere dies, &, præter consuetudir
omnium, noctu constituerant pabulari. LIV. Inte
Oscenses & Calaguritani, qui erant cum Oscensi
contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata
cturos pollicentur. Hos Tarraconenses, & Jacetani, &
setani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flu
Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibu
se frumento juvent. Pollicentur, atque, omnibus undi
conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit eti
col

ors Illurgavonensis ad eum cognito civitatis consilio; & ga ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio um. Perfecto ponte, magnis v civitatibus ad amicitiam nctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de liis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam vedicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio scunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur LV. Quibus reperterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper no circuitu per pontem equitatus esset mittendus, naidoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem comes facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris aver-, vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, num in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne ino frumento, pabuloque intercluderentur, quod mul- Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsis locis dere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consiuffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis ribus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, cies victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ micitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obus. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspeant; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. inito consilio, toto flumine Ibero naves conquirere, & gesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Im, milliaque passuum à castris aberat xx. Ad eum n fluminis, navibus junctis pontem imperant fieri: lesque II flumen Sicorim transducunt: castraque munivallo pedum XII. LVI. Qua re per exploratores cogsummo labore militum Cæsar continuato diem noque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxeut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent n, atque auderent flumen transire; pedites vero tannodo humeris, ac summo pectore exstare; & quum dine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeun- non impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vareperiebatur. Jam vero eo magis illi maturandum iter mabant. Itaque II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ dio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum gionibus, quas superioribus diebus transduxerant, caconjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti etu agmen adversariorum male haberet, & carperet. enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo ore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites missi flumen transeunt; & quum de tertia vigilia Pe atque Afranius castra movissent, repente sese ad noum agmen ostendunt; & magna multitudine cir-

cum-

cumfusa, morari atque iter impedire incipiunt. LV
Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris e
conjuncta, cernebatur equitatus nostri prœlio novissimo
lorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere ex
mum agmen, atque interrumpi: alias inferri signa, &
versarum cohortium impetu nostros propelli, deinde ru
conversos insequi: totis vero castris milites circulari, &
lere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario lon
duci: centuriones, tribunosque militum adire, atque c
crare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, ne
riculo parceret: paratos esse, sese posse & audere ea tra
flumen, qua transductus esset equitatus. Quorum stu
& vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnit
nis flumini exercitum objicere, conandum tamen, atque
periendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omn
centuriis deligi jubet, quorum aut animus, aut vires v
bantur sustinere non posse. Hos cum legione una præ
castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit:
noque numero jumentorum in flumine supra atque i
constituto, transducit exercitum. Pauci ex his mili
vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac sublevai
interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, c
instruit; triplicemque aciem ducere incipit. Ac tar
fuit in militibus studium, ut, millium VI addito circ
magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos, q
tertia vigilia exissent, ante horam diei IX consequere
LVIII. Quos ubi Afranius procul [visos] cum Petreio
spexit, nova re perterritus, locis superioribus consistit.
emque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit; n
fessum prœlio objiciat. Rursus conantes progredi ins
tur & moratur. Illi necessario maturius, quam const
rant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque à
bus passuum V itinera difficilia, atque angusta excipie
Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent
saris: præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum it
prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum c
transducerent. Quod fuit illis conandum, atque omn
tione efficiendum: sed totius diei pugna, atque itiner
bore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar
que in proximo colle castra ponit. LIX. Media ci
nocte iis, qui adaquandi caussa longius à castris processe
ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces a
sariorum silentio copias castris educere. Quo cognito
num dari jubet, & vasa militari more conclamari. Il
audito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere
fligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in
gustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in
stris continent. Postero die Petreius cum paucis e

occulte ad exploranda loca proficiſcitur. Hoc idem fit
aſtris Cæſaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis,
loci naturam perſpiciat. Uterque idem ſuis renunciat,
illia paſſuum proxima intercedere itineris campeſtris:
excipere loca aſpera & montuoſa. Qui prior has angu-
occupaverit, ab hoc hoſtem prohiberi nihil eſſe nego-
LX. Diſputatur in concilio à Petreio, & Afranio, &
pus profectionis quæritur. Plerique cenſebant, ut noctu
facerent: poſſe prius ad anguſtias veniri, quam ſenti-
ur. Alii, quod pridie noctu conclamatum eſſet in ca-
Cæſaris, argumenti ſumebant loco, non poſſe clam
i, circumfundi nocte equitatum Cæſaris, atque omnia
, atque itinera obſideri: nocturnaque prœlia eſſe vi-
a, quod perterritus miles in civili diſſenſione timori
is, quam religioni conſulere conſueverit: at lucem
um per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam tri-
rum mil. & centurionum præſentiam afferre, quibus
s coërceri milites, & in officio contineri ſoleant. Quare
i ratione eſſe interdiu perrumpendum. Etſi aliquo ac-
detrimento; tamen, ſumma exercitus ſalva, locum,
n petant, capi poſſe. Hæc vicit in concilio ſententia;
rima luce poſtridie conſtituunt proficiſci. LXI. Cæ-
exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias ca-
educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exer-
n ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum, atque Octo-
n pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur.
erant tranſcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ:
multis locis prærupta, iter impediebant: ut arma per
is neceſſario tranſderentur, militeſque inermes, ſuble-
ue alii ab aliis magnam partem itineris conficerent.
unc laborem recuſabat nemo, quod eum omnium la-
m finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero interclu-
& frumento prohibere potuiſſent. Ac primo Afrani-
ilites, viſendi cauſſa, læti ex caſtris procurrebant,
imelioſiſque vocibus proſequebantur, neceſſarii victus
a coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. Erat e-
iter à propoſito diverſum; contrariamque in partem iri
batur. Duces vero eorum ſuum conſilium laudibus fe-
it, quod ſe caſtris tenuiſſent. Multumque eorum opi-
m adjuvabat, quod ſine jumentis, impedimentiſque
er profectos videbant: ut, non poſſe diutius inopiam
ere, confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen
extram conſpexerunt; jamque primos ſuperare regio-
caſtrorum animadverterunt: nemo erat adeo tardus,
ugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum, atque
rendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes
e, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque
erum itinere contendunt. LXII. Erat in celeritate

omne

omne poſitum certamen, utri prius anguſtias monteſque
cuparent : ſed exercitum Cæſaris viarum difficultates
dabant ; Afranii copias equitatus Cæſaris inſequens m
batur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario d
cta, ut, ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent,
periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, co
teſque in caſtris relictas ſervare non poſſent, quibus i
cluſis exercitu Cæſaris, auxilium ferri nulla ratione pot
Confecit prior iter Cæſar ; atque ex magnis rupibus na
planitiem, in hac contra hoſtem aciem inſtruit. Afra
quum ab equitatu noviſſimum agmen premeretur, &
ſe hoſtem videret, collem quendam nactus, ibi conſtitit.
eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui era
conſpectu omnium excelſiſſimus, mittit. Hunc magno
ſu concitatos jubet occupare eo conſilio, uti ipſe eodem
nibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Oc
ſam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati pete
conſpicatus equitatus Cæſaris, in cohortes impetum f
nec minimam partem temporis equitum vim cetrati ſuſ
re potuerunt ; omneſque ab his circumventi, in conſ
utriuſque exercitus interficiuntur. LXIII. Erat occaſi
ne gerendæ rei. Neque vero id Cæſarem fugiebat, t
ſub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum
nere non poſſe, præſertim circumdatum undique equi
quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idqu
omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant le
centuriones, tribunique mil. ne dubitaret prœlium com
tere : omnium eſſe militum paratiſſimos animos : Afr
nos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quo
non ſubveniſſent, quod de colle non decederent, quo
equitum incurſus ſuſtinerent ; collatiſque in unum l
ſignis, conferti neque ordines, neque ſigna ſervarent.
ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo
pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum eſſ
franio, nec ſine aqua permanere poſſet. LXIV. Cæſ
eam ſpem venerat, ſe ſine pugna & ſine vulnere ſuorum
conficere poſſe ; quod re frumentaria adverſarios inte
ſiſſet. Cur, etiam ſecundo prœlio, aliquos ex ſuis am
ret ? cur vulnerari pateretur optime meritos de ſe mil
cur denique fortunam periclitaretur ? præſertim quum
minus eſſet imperatoris conſilio ſuperare, quam gladio.
vebatur etiam miſericordia civium, quos interficiendo
debat ; quibus ſalvis atque incolumibus rem obtinere
bat. Hoc conſilium Cæſaris à pleriſque non probab
Milites vero palam inter ſe loquebantur ; quoniam tal
caſio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæſar
non eſſe pugnaturos. Ille in ſua ſententia perſevera
paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adverſarii

rat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra se referunt. Cæsar præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. LXV. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum; legionariasque interjiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsique, perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. LXVI. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; & quem plerisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit, atque vocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercerint: eorum se beneficio vivere: dein de imperatoris fide quærunt, rectene se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii, & Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi caussa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur. Compluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua & parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium legatum, agebat. Erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat, consiliumque ejus à cunctis probabatur. LXVII. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut quicunque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam: cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consue-

verat, improviso ad vallum advolat; colloquia milit interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehen interficit. Reliqui coëunt inter se; & repentino peric exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque distringu atque ita se à cetratis, equitibusque defendunt, castror propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defendun LXVIII. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipi circuit; militesque appellat; neu se, neu Pompeium ab tem Imperatorem suum adversariis ad supplicium transd obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Post ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, que prodituros, neque sibi separatim à reliquis consil capturos. Princeps in hæc verba jurat. Ipse idem ju randum adigit Afranium. Subsequuntur tribuni milit centurionesque. Centuriatim producti milites idem rant; edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris producatur. Productos palam in prætorio interficiunt. plerosque ii quos receperant, celant, noctuque per val emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in plicio, nova religio jurisjurandi spem præsentis deditioni stulit, mentesque militum convertit, & rem ad pristi belli rationem redegit. LXIX. Cæsar, qui milites ac sariorum in castra per tempus colloquii venerant, sur diligentia conquiri, & remitti jubet. Sed ex numero bunorum militum, centurionumque nonnulli sua volui apud eum remanserunt: quos ille postea magno hc habuit. Centuriones in ampliores ordines, equites R nos in Tribunitium restituit honorem. LXX. Prem tur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre: frumen piam legionarii nonnullam habebant, quod dierum ab Ilerda frumentum jussi erant efferre. Cetrati, au resque nullam, quorum erant & facultates ad parandu iguæ, & corpora insueta ad onera portanda. Itaque m eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. I erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus citius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paullulum menti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explica confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio p rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato silio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præ qui novissimum agmen carperet, atque impediret, ips legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, extremi cum equitibus prœliarentur. LXXI. Ger rat hoc pugnæ: expeditæ cohortes novissimum a claudebant: pluriesque in locis campestribus sub bant. Si mons erat adscendendus, facile ipsa loci ra periculum repellebat: quod ex locis superioribus

cesserant, suos adscendentes protegebant. Quum val-
aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesse-
, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex lo-
uperiore in adversos tela conjiciebant. Tum magno
in periculo res; tum inquirebant, ut, quum ejusmodi
locis appropinquatum, legionum signa consistere jube-
, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summo-
repente incitato cursu sese in valles universi demittere,
e ita transgressi rursus in locis superioribus consistere.
n tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum
erum habebant magnum, ut eos, superioribus perterri-
rœliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tue-
ur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab
tatu Cæsaris exciperetur. LXXII. Tali dum pugna-
modo, lente, ac paullatim proceditur, crebroque ut
auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit: Millia enim
ressi IV, vehementiusque peragitati ab equitatu mon-
excelsum capiunt: ibique una à fronte contra hostem
a muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæ-
castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos
es pabulandi caussa animadvertere; sese subito proripi-
ora circiter VI ejusdem diei; & spem nacti moræ dis-
nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re ani-
versa, Cæsar eductis legionibus subsequitur; præsidio
dimentis, paucas cohortes relinquit: hora X subsequi
iatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus
otidianum itineris officium revertitur. Pugnatur a-
ad novissimum agmen, adeo ut pæne terga convertant:
luresque milites, etiam nonnulli centuriones interfici-
. Instabat agmen Cæsaris, atque universum immin-
LXXIII. Tum vero neque ad explorandum idoneum
castris, neque ad progrediendum data facultate, con-
t necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco
ponunt. Sed iisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt
nstratæ, prœlio non lacessit, & eo die tabernacula sta-
assus non est; quo paratiores essent ad insequendum
s. sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi animad-
vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, ca-
e castris convertunt. Hoc idem postero die à prima
aciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed quan-
opere processerant & castra protulerant, tanto abe-
b aqua longius; & præsenti malo aliis malis remedia
tur. Prima nocte aquandi caussa nemo egreditur ex
. Proximo die præsidio in castris relicto universas
uam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. H s
pplices male haberi Cæsar & necessariam subire dedi-
n, quam prœlio decertare, malebat. Conatur tamen
llo fossaque circumvenire; ut quam maxime repenti-

nas eorum eruptiones demoretur : quo necessario descens
ros existimabat. Ibi & inopia pabuli adducti, & quo
sent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta inter
jubent. LXXIV. In his operibus consiliisque biduum cc
sumitur. Tertio die magna jam pars operis Cæsaris proc
ferat. Illi impediendæ rei caussa, hora circiter IIX sig
dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruu
Cæsar ab opere legiones revocat equitatum omnem conve
re jubet ; aciem instruit. Contra opinionem enim militu
famamque omnium, videri prœlium diffugisse, magni
detrimentum afferebat. Sed eisdem de caussis, quæ si
cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur ; atc
hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam c
jectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juv
poterat. Non enim amplius pedum millibus II ab cas
castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Te
vacabat ad incursum atque impetum militum relicta.
prœlium committeretur, propinquitas castrorum celei
superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa const
erat signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacess
LXXV. Acies erat Afraniana duplex, legio V, & III
subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris
plex : sed primam aciem quaternæ cohortes ex V legione
nebant. Has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totid
suæ cujusque legionis, subsequebantur. Sagittarii, fu
toresque media continebantur acie. Equitatus latera ci
bat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum v
batur ; Cæsar, ut nisi coactus, prœlium non committe
ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen
aciesque ad solis occasum continentur. Inde utrique in
stra discedunt. Postero die munitiones institutas C
parat perficere. Illi vadum fluminis Sicoris tentare, si t
sire possent. Qua re animadversa, Cæsar Germanos
armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, cre
que in ripis custodias disponit. LXXVI. Tandem, o
bus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retenti
mentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium
tunt ; &, id si fieri possit, semoto à militibus loco.
id à Cæsare negatum, &, palam si colloqui vellent, co
sum est ; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Ve
in eum locum, quem Cæsar deligit. Audiente utroqu
ercitu, loquitur Afranius : Non esse aut ipsi, aut mili
succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum
Pompeium conservare voluerint : sed satis jam fecisse
cio, satisque supplicii tulisse perpessos omnium rerum
piam : nunc vero, pæne ut fœminas circummunitos, p
beri aqua ; prohiberi ingressu : neque corpore dolorem
que animo ignominiam ferre posse : itaq; se victos confi

o.re atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinqua-
tı, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.
Hæc quam potest demississime atque subjectissime exponit.
LXVII. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has par-
tes vel quærimoniæ, vel miserationis, minus convenisse.
Reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui
iam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere
noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; ex-
ercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interfectis,
quos in sua potestate habuit, conservarit, & texerit: illius
denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace ege-
rit; qua in re omnium suorum vitæ consulendum puta-
rint. Sic omnium ordinum partes in misericordia consti-
tisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloquii,
neque induciarum jura servasse; & homines imperitos, &
per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidis-
se igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia
atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, & id cu-
pidissime petant, quod paullo ante contempserint: neque
nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportu-
nitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos
exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle
dimitti: neque enim VI legiones alia de caussa missas in
Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tan-
tasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris
peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad u-
sum provinciæ provisum, quæ, propter diuturnitatem pa-
cis, nullum auxilium desiderârit. Omnia hæc jampridem
contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut
idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellico-
sissimas provincias absens tot annos obtineat: & in se jura
magistratuum commutari, ne ex prætura & consulatu, ut
semper, sed per paucos probati & electi in provincias mit-
tantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod supe-
rioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur:
in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper im-
peratoribus, ut rebus fæliciter gestis aut cum honore ali-
quo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exerci-
tumque dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patien-
ter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abdu-
ctum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non
sit, sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proin-
de, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque
dimitterent. Si id sit factum, nociturum se nemini. Hanc
unam, atque extremam pacis esse conditionem. LXXVIII.
Id vero militibus fuit pergratum, & jucundum, ut ex ipsa
significatione potuit cognosci, ut, qui aliquid victi incom-
modi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent.

Nam quum de loco & tempore ejus rei controversia infe: retur, & voce & manibus universi ex vallo, ubi constit rant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neq omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud ter pus differretur. Paucis quum esset in utramque parte verbis disputatum, res huc deducitur; ut ii, qui habea domicilium aut possessiones in Hispania, statim; reliqui Varum flumen dimittantur. Ne quid eis noceretur, ne quis invitus sacramento dicere cogeretur à Cæsare, caveti LXXIX. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum niatur, se frumentum daturum, pollicetur. Addit etia ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint pe milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, qua facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolv Quascunque postea controversias inter se milites habuera sua sponte ad Cæsarem intus adierunt. Petreius, atque franius, quum stipendium ab legionibus, pæne seditione cta, flagitaretur, cujus illi diem nondum venisse dicere Cæsar ut cognosceret, postulant eoque utrique, quod s suit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo duo dimissa, II legiones suas antecedere, reliquas subse jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: ei negotio Q. Fusium Kalenum legatum præfecit. Hoc e præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factu atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

LIBER II.

I. DUm hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius le tus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus e duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, nav busque; altera ad partem, qua est aditus (ex Gallia at Hispania ad id mare, quod adigit) ad ostium Rhod Massilia enim fere ex III oppidi partibus mari alluitur. liqua quarta est, quæ aditum habet à terra. Hujus quo spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & v altissima munita longam & difficilem habet oppugna nem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam mentorum atque hominum multitudinem ex omni pro cia vocat; vimina materiamque comportari jubet. bus comparatis rebus, aggerem in altitudinem ped LXXX exstruit. II. Sed tanti erant antiquitus in op omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multit tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus neæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspid

fixi, atque hi maximis baliſtis miſſi per IV ordines crati- (in terra) defigebantur. Itaque pedalibus lignis con- ctis inter ſe porticus integebatur: atque hac agger inter nus proferebatur. Antecedebat teſtudo pedum LX æ- ndi loci cauſſa (facta; item) ex fortiſſimis lignis, invo- u omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi ent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atque ium, multitudo tormentorum omnem adminiſtratio- i tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant oppido, igneſque aggeri & turribus inferebantur, quæ le noſtri repellebant milites; magniſque ultro illatis de- ientis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejicie- t. III. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſ- avium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio ilienſibuſque ſubſidio miſſus, freto Siciliæ, impruden- tque inopinante Curione provehitur: appulſiſque Meſ- im navibus, atque inde, propter repentinum terrorem cipum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam ucit. Hac adjuncta ad reliquas naves, curſum Maſſili- verſus perficit; præmiſſaque clam navicula, Domitium ilienſeſque de ſuo adventu certiores facit; eoſque mag- ere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis iliis, confligant. IV. Maſſilienſes poſt ſuperius incom- lum veteres ad eundem numerum ex navalibus pro- as naves refecerant, ſummaque induſtria armaverant; gum gubernatorumque magna copia [ſuppetebat] piſ- riaſque adjecerant, atque contexerant, ut eſſent ab ictu um remiges tuti: has ſagittariis, tormentiſque comple- nt. Tali modo inſtructa claſſe, omnium ſeniorum, umfamiliæ, virginum precibus, & fletu excitati, ut mo tempore civitati ſubvenirent, non minore animo iducia, quam ante dimicaverant, naves conſcendunt. imuni enim fit vitio naturæ, ut inviſis, latitantibus at- ncognitis rebus magis confidamus, vehementiuſque ex- amur, ut tum accidit. Adventus enim L. Naſidii ma ſpe & voluntate civitatem compleverat. Nacti eum ventum ex portu exeunt, & Tauroenta, quod eſt llum Maſſilienſium, ad Naſidium perveniunt; ibique s expediunt: rurſuſque ſe ad confligendum animo con- ant; & conſilia communicant. Dextra pars Maſſilien- attribuitur, ſiniſtra Naſidio. V. Eodem Brutus con- it, aucto navium numero. Nam ad eas quæ factæ fue- Arelate per Cæſarem, captivæ Maſſilienſium acceſſe- VI. Has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus s inſtruxerat. Itaque ſuos cohortatus, quos integros raviſſent, ut victos contemnerent, plenus ſpei bonæ at- animi adverſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris Trebonii, atque omnibus ſuperioribus locis proſpicere

in

in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanser, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxorib, publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenerent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque e quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant; ut quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi ququam reliqui fore viderent: si superavissent vel domest opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent. VI. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ pau ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut null aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, qui in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se r quorum civium fatum antecedere existimarent, quibus u capta eadem esset belli fortuna patienda. Deductisque stris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobil ti navium locus dabatur; &, si quando nostri faculta nacti ferreis injectis manibus navem religaverant, undi suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti bicis cominus pugnando deficiebant: neque multum c bant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus ma vis eminus missa telorum multa nostris de improviso im dentibus atque impeditis vulnera inferebant; conspic que naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex insigni f agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaver sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter s citatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex con su laborarent; altera verò, præfracto rostro, tota coll fieret. Qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex B classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, ce terque ambas deprimunt. VII. Sed Nasidianæ naves n usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. Non e has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque e numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium se v sunt depressæ, IV captæ, I cum Nasidianis profu quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reli una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gr quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo cognoscendum effudit; ac, re cognita, tantus luctus exc ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. M lienses tamen nihilo secius ad defensionem urbis rel apparare cœperunt. VIII. Est animadversum ab legi

qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris
tium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si
castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecis-
: quam primo ad repentinos incursus humilem, par-
que fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major
resserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & pro-
endum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquover-
pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea ve-
ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibi-
lertia inventum est magno esse usui posse, si hæc esset
ltitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.
turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam
arietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema pa-
um structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis
ium inhæresceret. Hanc insuper contignationem, quan-
tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo ad-
xerunt: supraque eum locum duo tigna transversa
erunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspen-
nt eam contignationem, quæ turri tegumento esset fu-
,supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt,
ue axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores
ie eminentiores, quam extremi parietes erant, effece-
t; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent ad defen-
dos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem
etes exstruerentur: eamque contabulationem summam
ribus, lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium
re posset: centonesque insuper injecerunt; ne aut tela
nentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex
pultis latericium discuterent. Storeas autem ex funi-
anchorariis tres in longitudinem parietum turris latas
pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes
gebant, eminentibus trabibus circum turrem præpen-
es religaverunt. Quod unum genus tegumenti aliis
erant experti nullo telo neque tormento transjici pos-
Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque
ita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera ab-
erunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex
ignatione prima suspendere ac tollere cœperunt; ubi,
tum storearum demissio patiebatur, tantum elevabant.
a hæc tegumenta abditi atque muniti parietes lateribus
ruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum
locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulati-
videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateri-
exstruebant, exque ea contignatione rursus summam
abulationem, storeasque elevabant. Ita tuto, ac sine
vulnere ac periculo VI tabulata exstruxerunt: fene-
sque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda
ruendo reliquerunt. IX. Ubi ex ea turri, quæ circum-
essent

essent opera tueri se posse confisi sunt; musculum ped
LX longum ex materia bipedali, quem à turri lateritia
hostium turrem, murumque perducerent, facere instit
runt: cujus musculi hæc erat forma. Duæ primum t
bes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV colloc
tur; inque eis columnellæ pedum in altitudinem V defigi
tur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, i
tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur:
super tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque
ligant. Ad extremum musculi tectum, trabesque ext
mas, quadratas tegulas IV patentes digitos defigunt; q
lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita
stigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in cap
olis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne,
ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. Supra late
coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres dil
re posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus c
rumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne
ctum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inc
nantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subjec
ad turrim hostium admovent; ut ædificio jungatur.
Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxi
possunt, vectibus promovent præcipitataque muro in m
culum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet;
quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vide
mutant consilium: cupas tæda ac pice refertas incendu
easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ lab
tur, delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ad opere
moventur. Interim sub musculo milites vectibus infi
saxa turris hostium, quibus fundamenta continebant
convellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris telis, t
mentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus s
moventur. Non datur libera muri defendendi facul
Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri s
ductis, repentina ruina pars ejus turris concidit; pars r
qua consequens procumbebat. XI. Tum hostes turris
pentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deor
ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum in
lis sese porta foras universi proripiunt: ad legatos atc
exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re obla
omnis administratio belli consistit: militesque aversi à pr
lio ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi ho
ad legatos, exercitumque pervenerunt, universi se ad pe
projiciunt: orant, ut adventus Cæsaris exspectetur; c
tam suam urbem videre, opera perfecta turrem subruta
itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram po
quo minus quum venisset, si imperata non facerent, ad r
tum è vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris c
cidisl

i ſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in ur-
n irrumperent, urbemque delerent. Hæc atque ejuſdem
eris complura, ut ab hominibus doctis, magna cum mi-
cordia fletuque pronunciantur. XII. Quibus rebus
moti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione
ſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quo-
n genere miſericordiâ facto, adventus Cæſaris exſpecta-
Nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum.
re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt.
ſar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat,
er vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius per-
i milites, & defectionis odio, & contemptione ſui, &
ino labore, omnes puberes interficerent; quod ſe factu-
minabantur: ægreque tunc ſunt retenti, quin oppidum
mperent: graviterque eam rem tulerunt, quod ſtetiſſe
Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.
I. At hoſtes ſine fide tempus atque occaſionem fraudis
oli quærunt. Interjectiſque aliquot diebus, noſtris lan-
tibus, atque animo remiſſis, ſubito, meridiano tempo-
quum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis o-
bus quieti ſe dediſſet; arma vero omnia repoſita, con-
que eſſent; portis ſe foras erumpunt; ſecundo magno-
vento ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit ven-
uti uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris tormen-
e flammam conciperent, & prius hæc omnia conſume-
ur, quam, quemadmodum accidiſſet, animadverti poſ-
Noſtri repentina fortuna permoti arma, quæ poſſunt,
iunt. Alii ex caſtris ſeſe incitant. Fit in hoſtes impe-
ſed è muro, ſagittis, tormentiſque fugientes perſequi
ibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt; ibique muſcu-
turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum
ſium labor, hoſtium perfidia, & vi tempeſtatis, pun-
temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Maſſilienſes
ero die, eandem nacti tempeſtatem; majori cum fidu-
ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnave-
; multumque ignem intulerunt. Sed ut ſuperioris
poris contentionem noſtri omnem remiſerant; ita prox-
diei caſu admoniti omnia ad defenſionem paraverant.
ue multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum re-
runt. XIV. Trebonius ea, quæ ſunt amiſſa, multo
ore ſtudio militum adminiſtrare & reficere inſtituit.
n ubi tantos ſuos labores & apparatus male cecidiſſe vi-
int; induciiſque per ſcelus violatis, ſuam virtutem irri-
perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari
et, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe late-
in finibus Maſſilienſium exciſis, & convectis: aggerem
generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris,
m pedum craſſitudine, atque eorum murorum contig-
natio-

nationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque
congestus ex materia fuerat agger. Ubi autem spatium i
muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur,
interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ fi
mento esse possint. Et quicquid est contignatum, crat
consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto r
dextera ac sinistra muro tectus; adversus, plutei objectu
peri quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. C
riter res administratur: diuturni laboris detrimentu
lertia & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ,
bus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquu
XV. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque
cio refici non posse sperassent, paucorum dierum ope
labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni
esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo a
militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque e
plo sentiant totam urbem, qua sit aditus. ab terra, r
turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi i
munitionibus locus non esset; quum pæne inædifica
muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela i
conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibu
magna speravissent, spatio propinquitatis interire; pa
conditione è muro ac turribus bellandi data, virtute s
stris adæquare non posse intelligunt: ad easdem dedi
conditiones recurrunt. XVI. M. Varro in ulteriore H
nia initio cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ,
dens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquel
Præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri c
ctum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem
Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset off
legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vire
quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. Hæc
bus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem r
bat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam dis
cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse co
ctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque
ctatione, & consentire omnem citeriorem Provinciam
que postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei fru
tariæ accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius
nius perscribebat; se quoque ad motum fortunæ m
cœpit. Delectum habuit tota provincia; legionibus
pletis II, cohortes circiter XXX alarias addidit; fru
magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item
Afranio Petreioque mitteret. Naves longas X Gad
ut facerent, imperavit; complures præterea Hispali f
das curavit: pecuniam omnem omniaque ornamen
Fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo vi
tes, præsidii caussa, ex provincia misit: Cajumque

rum, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hæreditatis caussa venerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia privata & publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit adversa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse. Hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos eos provinciæ sibi ad Remp. administrandam H. S. CXC, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat; & judicia in privatos reddebat; provinciam omnem in sua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum II legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret. Provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. XVII. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno p. ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur: edictumque præmittit, ad quam diem magistratus, principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliasque in muris turribusque disposuit. Cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eo casu venissent tuendi oppidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præclusit. XVIII. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet, ne itinere, aut transjectu intercluderetur. Tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntate provinciæ progresso ei paullo longius litteræ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem, insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio,

nio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Ga
dibus. Si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc ti
more adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cogni
tis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appella
batur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, sig
na sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, &
porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eju
conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad s
quisque hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus pe
territus Varro, quum itinere converso, sese Italicam ver
turum promisisset, certior à suis factus est, præclusas es
portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsare
mittit, paratum se esse legionem, cui jusserit, transdere. I
le ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huc transdi jube
Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem veni
relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod pe
eum est pecuniæ, transdit; &, quod ubique habeat fr
menti, ac navium, ostendit. XIX. Cæsar, habita conci
ne Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus R
manis, quod oppidum in sua potestate studuissent haber
Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod
matus adversariorum infregissent, seseque in libertatem v
dicassent; tribunis mil. centurionibusque, qui eo præsi
caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirm
sent; pecunias, quas erant in publicum Varroni cives R
mani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liber
locutos hanc pœnam tulisse cognoverat, tributis quibusd
publicis privatisque præmiis: reliquos in posterum b
spe complet; biduumque Cordubæ commoratus Ga
proficiscitur; pecunias monumentaque, quæ ex Fano H
culis collata erant in privatam domum, referri in templ
jubet: provinciæ Q. Cassium præficit. Huic IV legic
attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque G
tani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis die
pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legati
Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privat
ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Ta
cone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massil
pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, seque Dictato
dictum à M. Lepido prætore cognoscit. XX. Massilie
omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam in
am adducti, bis prœlio navali superati, crebris erupti
bus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina
clusione, & mutatione victus, (panico enim vetere, a
hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad hujusmodi
sus antiquitus paratum in publicum contulerant) de
turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provincia
& exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem v

e cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, & fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit: cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. XXI. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, II legiones ex ..., quas à Cæsare acceperat, & D equites transportabat; biduoque & noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodum [æstate] stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum ... longis navibus ad Clupeam præstolans, (quas naves Uticæ ... prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus ... illi caussa curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum littus trireme constrata, ... in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor navibus quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam ... relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit & ... ad Curionem cum classe redit. XXII. Curio Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille. Sed in hoc itinere est fons, quo mare succedit. Longe lateque is locus restagnat: quem siquis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad por-

tam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura l
ci : una ex parte ipso oppido Utica, altera theatro, qu
est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis,
ditu ad castra difficili & angusto. Simul animadver
multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ rep
tini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. H
equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco præ
Eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numi
ex oppido, peditesque CD mittuntur à Varo; quos aux
caussa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. H
& paternum hospitium cum Pompeio, & simultas c
Curione intercedebant; quod tribunus pl. legem prom
gaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurr
equites inter se. Neque vero primum impetum nostror
Numidæ ferre potuerunt : sed interfectis circiter CXX,
liqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim adve
longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus
bet, quæ stabant ad Uticam numero circiter CC; se in
stium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Co
liana vela direxisset. Qua pronunciatione facta, temp
puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt,
quo imperatum est, transeunt. Quæ res omnium rer
copia complevit exercitum. XXIII. His rebus gestis,
rio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exe
tus conclamatione Imperator appellatur. Postero die l
cam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. N
dum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunci
magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uti
venire, eodemque tempore vis magna pulveris cerneba
& vestigio temporis primum agmen erat in conspectu.
vitate rei Curio permotus præmittit equites, qui prin
impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab o
deductis legionibus aciem instruit. Equites commit
prœlium : & prius, quam plane legiones explicari & c
stere possent, tota auxilia regis impedita, ac perturl
quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fuga
conjiciunt : equitatuque omni fere incolumi, quod s
littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum
merum interficiunt. XXIV. Proxima nocte centuri
Marsi II ex castris Curionis cum manipularibus suis
ad Attium Varum perfugiunt. Ii, seu vere, quam ha
rant, opinionem perferunt, sive etiam auribus Vari s
unt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &
sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant,
dem certe totius exercitus animos alienos esse à Curi
maxime opus esse in conspectum exercitum venire, & c
quendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varu
stero die mane legiones ex castris educit. Facit idem

n: atque una valle non magna interjecta, suas uterque co-
pis instruit. XXV. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est.
Hic demissus à Cæsare in Africam venerat: legionesque eas
transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar: adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines, manipulique constarent. Hanc
nactus appellationis caussam Quinctilius circumire aciem
Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primi sacramenti quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent,
qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, à quibus contumelia perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab
sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare
deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias
reducit. XXVI. At in castris Curionis magnus omnium
incessit timor. Nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat; &
ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. Civile bellum: Genus hominum: quod liceret libere
facere, & sequi, quod vellet. Legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo) qua offerrentur municipia etiam adversis partibus conjuncta. Neque enim ex Marsis,
Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contubernii commilitonesque nonnulli graviores sermones militum
vulgo durius accipiebant. Nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur. XXVII. Quibus
de caussis concilio convocato, de summa rerum deliberare
incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis,
castraque Vari oppugnanda censerent; quod hujusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur. Postremo præstare dicebant, per virtutem in pugna
belli fortunam experiri, quam desertos, & circumventos à
suis gravissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum, ut
majore spatio temporis interjecto militum mentes sanarentur; simul si quid gravius accidisset, magna multitudine
navium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur.
Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos
turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco
dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia & opere
& natura loci munitissima castra expugnari confidimus?

aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento
oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & fælici
rerum gestarum, exercitus benevolentiam imperatorib
& res adversæ odia concilient. Castrorum autem muta
quid habet nisi turpem fugam & desperationem omniu
& alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspi
oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese ti
ri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia de
nuat. Quod si jam, inquit, hæc explorata habemus, q
de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego
omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: qu
to hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirm
præstat? An non uti corporis vulnera, ita exercitus inc
moda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? A
tiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo m
rem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. N
que hujusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, qu
rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti
animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque t
timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experiend
bitror: magnaque ex parte jam me una vobiscum de re
dicium facturum confido. XXVIII. Dimisso conc
concionem advocat militum, commemorat, quo sit eo
usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem
liæ beneficio, atque auctoritate eorum suam fecerit.
enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps mu
pia sunt secuta, neque sine caussa & Cæsar amicissim
vobis, & illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim
lo prœlio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Itali
cessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, prov
amque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atq
taliam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Ad
qui vos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim e
lis optatius, quàm uno tempore & nos circumvenire, &
nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de v
sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis o
debere judicant? in eorum potestatem veniatis, qui s
vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas
faris non audistis? duos pulsos exercitus? duos supe
duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL,
bus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. An qu
columes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos
tem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam
fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia
cipere debeatis? Desertos enim se, ac proditos à vobi
cunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne
ro L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne
tremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi

vobis salutem fuga petivit? non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? quum projectis fascibus & deposito imperio, privatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra exspectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætercam? An pœnitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prœlio superaverim? quod ex portu, sinuque adversariorum CC naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, [an] Italiæ fugam, [an] Hispaniarum deditionem, [an] Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. XXIX. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prœlium committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. XXX. Erat vallis inter duas acies ut supra demonstratum est, non ita magno, ac difficili, & arduo adscensu. Hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœlium committeret. Simul à sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, quum sese in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui una procurrerant;

currerant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque
terficiebantur ab noſtris. Hac tota Vari converſa a
ſuos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus legatus
ſaris, quem Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quod magr
habere uſum in re militari ſciebat, perterritum, inquit,
ſtem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opport
tate ! Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milite
quæ pridie ſibi confirmaſſent, ſequi ſeſe jubet, & præcı
ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adſce
niſi ſublevati à ſuis primi non facile eniterentur : ſed
occupatus animus Attianorum militum timore, & fuga
cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabat; omneſque
ſe ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque p
quam telum adjici poſſet, aut noſtri propius accedeı
omnis Vari acies terga vertit, ſeque in caſtra recepit. X
Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordini
de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſ
tus, magna voce Varum nomine appellans requirebat;
unus eſſe ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac d
videretur. Ubi ille ſæpius appellatus adſpexit, ac reſtitit
quis eſſet, aut quid vellet, quæſivit, humerum aper
gladio appetit; paullumque abfuit, quin Varum inter
rer. Quod ille periculum, ſublato ad ejus conatum ſc
vitavit. Fabius à proximis militibus circumventus int
citur, ac fugientium multitudine ac turba portæ caſtro
occupantur: atque iter impeditur; pluresque in eo
ſine vulnere, quam in prœlio aut fuga, intereunt. N
multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur; ac
nulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt.
quum loci natura, tum munitio caſtrorum aditum pı
bebat : quod ad prœlium egreſſi Curionis milites iis r
indigebant, quæ ad oppugnationem caſtrorum erant
Itaque Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omn
præter Fabium incolumibus; ex numero adverſario
circiter DC interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes di
ſu Curionis, multique præterea, per ſimulationem vı
rum, ex caſtris in oppidum, propter timorem, ſeſe re
unt. Qua re animadverſa, Varus, & terrore exercitus
nito, buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabern
lis relictis de tertia vigilia ſilentio exercitum in oppidun
ducit. XXXII. Poſtero die Curio Uticam obſidere
vallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multi
inſolens belli, diuturnitate otii; Uticenſes pro quibuſ
Cæſaris in ſe beneficiis illi amiciſſimi; conventus, q
variis generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus pr
magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantu
cum P. Attio agebant, ne ſua pertinacia omnium fort
perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præı

rege Juba venerunt; qui illum cum magnis copiis adesse
rent, & de custodia ac defensione urbis hortarentur;
res eorum perterritos animos confirmavit. XXXIII.
ntiabantur hæc eadem Curioni, sed aliquandiu fides fie-
on poterat. Tantam habebat suarum rerum fiduciam.
que Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntiis
itteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus
l contra se Regem nisurum existimabat. Sed ubi certis
oribus comperit, minus v & xx millibus [longe] ab
a ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in ca-
Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, ca-
munire, materiam conferre cœpit, statimque in Sicili-
misit, uti II legiones, reliquusque equitatus ad se mit-
ur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, na-
, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ
alis copia: cujus magna vis jam ex proximis erat sali-
co congesta. Non materia multitudine arborum, non
nentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat:
ue suorum omnium consensu Curio reliquas copias ex-
are, & bellum ducere parabat. XXXIV. His consti-
rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam
danis audit, Jubam revocatum finitimo bello, & con-
erfiis Leptitanorum restitisse in regno; Saburam ejus
ectum cum mediocribus copiis missum Uticæ appropin-
e. His auctoribus temere credens consilium commu-
& prœlio rem committere constituit. Multum ad
rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo ani-
superioris temporis proventus, fiducia rei bene geren-
His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad
a hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præe-
Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus
s insequebatur, & VI millium passuum intervallo à
ra consederat. Equites missi nocte iter conficiunt. Im-
entes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numi-
nim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus pas-
consederant. Hos oppressos somno, & dispersos adorti
num eorum numerum interficiunt. Multi perterriti
ugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur,
ivosque ad eum reducunt. XXXV. Curio cum omni-
copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v castris præsi-
relictis. Progressus millia passuum VI equites conve-
rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris
agradam præsit. Respondent, Saburam. Reliqua, stu-
tineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque
ciens signa: Videtisne, inquit, milites, captivorum o-
nem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas
copias missas, quæ paucis equitibus pares non esse potue-
. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam
de

de præmiis vestris, & de referenda gratia cogitare ir
mus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, p
tim quum eorum exiguus numerus cum tanta multi
Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis in
commemorabantur; ut de suis homines laudibus li
prædicant. Multa præterea spolia præferebantur,
homines equitesque producebantur: Ut, quidquid ir
deret temporis, hoc omne victoriam morari videretu
spei Curionis militum studia non deerant. Equites
jubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fug
territos adoriri posset. At illi itinere totius noctis c
subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant
hæc quidem res Curionem ab spe morabatur. XXX
ba certior factus à Sabura de nocturno prœlio II milli
panorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ
circum se habere consueverat, & peditum eam parte
maxime confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum r
copiis, elephantisque XL lentius subsequitur; susp
præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura
as equitum peditumque instruit: atque his imperat,
mulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referar
se, quum opus esset, signum prœlii daturum: &,
rem postulare cognovisset, imperaturum. XXXVII
rio ad superiorem spem addita præsentis temporis opi
hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus i
pum deducit. Quibus ex locis quum longius esset pr
sus, confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio
sistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, &
ire ordines atque hortari incipit. Sed peditatu du
procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit.
deest negotio Curio; suosque hortatur, ut spem omn
virtute reponant. Nec militibus quidem ut defessis
que equitibus, ut paucis, & labore confectis, studi
pugnandum, virtusque deerat. Sed ii erant numero
reliqui in itinere substiterant. Hi quamcunque in p
impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed
longius fugientes prosequi, nec vehementius equos in
poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu ci
ire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Quu
hortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritat
petum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines
recipientes circumibant; & ab acie excludebant. S
que in loco manere, ordinesque servare, neque procu
& casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ,
missis ab rege auxiliis, crebro augebantur. Nostros
lassitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperai
que acie excedere, neque in locum tutum referri pote
quod tota acies equitatu hostium circumdata tenet

ſua ſalute deſperantes, ut extremo vitæ tempore ho-
s facere conſueverunt, aut ſuam mortem miſerabantur,
arentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo for-
ſervare potuiſſet. Plena erant omnia timoris, & lu-
XXXVIII. Curio, ubi perterritis omnibus, neque
tationes ſuas, neque preces audiri intelligit, unam, ut
ſeris rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, pro-
s colles capere univerſos, atque eo inferri ſigna jubet.
quoque præoccupat miſſus à Sabura equitatus. Tum
ad ſummam deſperationem noſtri perveniunt: & par-
fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri
mbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfe-
quitum, cum paucis equitibus circumſiſtens, ut fuga
m petat, atque in caſtra contendat: & ſe ab eo non
ſurum pollicetur. At Curio, nunquam amiſſo exer-
quem à Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in
onſpectum reverſurum, confirmat; atque ita prœli-
terficitur. Equites perpauci ex prœlio ſe recipiunt.
, quos ad noviſſimum agmen, equorum reficiendorum
, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus
l animadverſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt.
es ad unum omnes interficiuntur. XXXIX. His re-
gnitis, M. Rufus quæſtor in caſtris relictus à Curio-
hortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant, atque
rant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur:
triſque imperat navium, ut primo veſpere omnes ſca-
ad littus appulſas habeant. Sed tantus fuit omnium
, ut alii adeſſe copias Jubæ dicerent, alii cum legioni-
ſtare Varum, jamque ſe pulverem venientum cernere;
m rerum nihil omnino acciderat; alii claſſem hoſti-
leriter advolaturam ſuſpicarentur. Itaque perterritis
bus, ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erant, pro-
properabant: Horum fuga navium onerariarum ma-
s incitabat, pauci lenunculi ad officium, imperium-
nveniebant. Sed tanta erat completis littoribus con-
; qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent;
ltitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui
norem propius adire tardarentur. XL. Quibus rebus
t, ut pauci milites, patreſque familiæ, qui aut gratia,
iſericordia valerent, aut naves adnare poſſent, recepti
iliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ, miſſis
rum noctu legatorum numero centurionibus, ſeſe ei
erunt. Quorum cohortes militum Juba poſtero die
ppidum conſpicatus, ſuam eſſe prædicans prædam,
am partem eorum interfici juſſit: paucos electos in
m remiſit. Cum Varus ſuam fidem ab eo lædi que-
r, neque reſiſtere auderet; ipſe equo in oppidum ve-
proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in nu-
mero

mero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, pa
diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit, atque impera
diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis
cepit.

LIBER III.

I. DIctatore habente comitia Cæsare, consules crean
[Julius] Cæsar, & P. Servilius. Is enim erat
nus, quo per leges ei consulem fieri liceret.
rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior,
que creditæ pecuniæ solverentur: constituit, ut arbitri
rentur: per eos fierent æstimationes possessionum, &
rum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque
creditoribus transderentur. Hoc & ad timorem nova
tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella
civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum t
dam existimationem, esse aptissimum existimavit. I
prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum fer
bus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis t
poribus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius h
rat, quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sent
am ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integ
restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant. Si
opera in bello uti vellet; perinde æstimans, ac si usus
quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim hos
judicio populi debere restitui, quam suo beneficio v
receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arro
in præripiendo populi beneficio videretur. II. His r
& feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis xı
tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab urbe proficisc
Brundisiumque pervenit. Eo legiones xıı, equitatum
nem venire jusserat. Sed tantum navium reperit, ut a
ste xx millia legionariorum militum, & DC equites t
portare possent. Hoc unum [inopia navium] C
ri ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ c
ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Ga
tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania mag
numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apulia
cumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ, & Hisp
regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.
Pompeius annuum spatium ad comparandas copias na
quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat,
nam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Ath
Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Æg
classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandar

ray

verat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusq; omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum IX; V ex Italia, quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis consederant; II ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II: sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus III millia numero habebat: funditorum cohortes VI: mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute: D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii caussa apud Regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: DCCC, quos ex servis suis, pastorumque suorum coëgerat: CCC Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant; horum alter una venerat, alter filium miserat: CC ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna omnia Pompeius tribuit, missi erant: in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei caussa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat. IV. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria

& ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibu
Imperaret, quod vellet; quodcumque imperavisset, se a
quo animo esse facturos; pridie Non. Jan. naves solvit, ir
positis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. P
stridie terram attigit Cerauniorum, saxa inter & alia lo
periculosa quietam nactus stationem: & portus omnes
mens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum l
cum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad una
incolumibus, milites exposuit. V. Erat Orici Lucret
Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XII
quibus jussu D. Lælii præerant: M. Bibulus cum navil
CX Corcyræ: sed neque ii sibi confisi ex portu prod
sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præfi
duxisset, in quibus erant constratæ IIII. Bibulus, im
ditis navibus, dispersisque remigibus satis mature occur
quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de
adventu fama omnino in eas regiones perferretur. VI.
positis militibus, naves eadem nocte Brundisium à Cæ
remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusque transpor
possent. Huic officio præpositus erat Fusius Kalenus l
tus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhib
Sed serius à terra provectæ naves, neque usæ nocturna
ra, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ
tior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti
starum navium occurrere posse, inanibus occurrit; &
ctus circiter XXX in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracu
rupit, omnesque incendit: eodemque igne nautas, d
nosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquo
terrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad
portum stationes, littoraque omnia longe lateque clas
occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gr
sima hieme in navibus excubabat, neque ullum lab
aut munus despiciens, neque subsidium exspectans,
Cæsaris complexum venire posset. VII. Sed post d
sum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis,
habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis
matis, reliquisque barbaris, Issam à Cæsaris amicitia
tit: conventum Salonas quum neque pollicitationibu
que denunciatione periculi permovere posset, oppidu
pugnare instituit. Est autem oppidum & loci natu
colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis
ctis turribus, iis sese munierunt: &, quum essent ir
ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebri
fecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt
vosque omnes puberes liberaverunt: & præsectis om
mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum c
sententia, Octavius quinis castris oppidum circumded
que uno tempore obsidione & oppugnationibus eos pr

cepit. Illi omnia perpeti parati, maxime à re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. VIII. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrinque incommoda accepta; quæ pro disciplina & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in Italia, atque Hispania civium Romanorum C atque XXX: se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à senatu, & à populo peti debere: interea & reip. & sibi placere oportere, si uterque in concione statim jurasset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. Id quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum. IX. Vibullius expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium

fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequa
de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato
nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem ju
mentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem om
nibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore
Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apollon
am, Dyrrhachiumque habebat: sed re nova perturb
tus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne C
sar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille expositis n
litibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum ven
set, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, pr
sidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clau
oppidum defendere, Græcos murum adscendere, atque
ma capere jubet. Illi autem quum se contra imperium
puli R. pugnaturos esse negarent; oppidani autem
sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omni
auxiliis, portas aperuit; & se, atque oppidum Cæsari
dit, incolumisque ab eo conservatus est. X. Recepto Ca
Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscit
Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aqu
comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab
polloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos se negare,
que portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sui
turos, contra atque omnis Italia populusque R. judicavi
Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloni
ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt.
sequuntur Bullidenses, Amantiani, & reliquæ finitima
vitates, totaque Epirus; & legatis ad Cæsarem missis,
imperaret facturos pollicentur. XI. At Pompeius, co
tis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ,
rhachio timens, diurnis eo, nocturnisque itineribus,
tendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, ta
terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem
conjunxerat, neque iter intermiserat, ut pæne omnes i
piro finitimisque regionibus signa relinquerent; comp
arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed, q
prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque n
ri jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps L
nus procedit; juratque, se eum non deserturum, eun
que casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribu
Hoc idem reliqui jurant legati. Hos tribuni mil. cent
nesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat.
sar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem prop
di facit; castraque ad flumen Apsum ponit in finibus
loniatium; ut vigiliis castellisque benemeritæ civitat
tæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legio
adventum exspectare, & sub pellibus hiemare const
Hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apsum
ca

stris, eo copias omnes auxiliaque conduxit. XII. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum navium [facultatem] habebat, naves solvit; paullumque à portu progressus, literas à Cæsare accipit: quibus est certior factus, portus littoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magnoque casu totius exercitus salus constitit. XIII. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Præsidiis enim dispositis, omnia littora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas erat. Erat res in magna difficultate: summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita, ligna, atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant; neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat: velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod afferebant, videbatur, & Cæsarem id summe sciebant cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. XIV. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut compo-

neretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem ejus rei nullam habere; propterea quod de consilii sententi summam belli, rerumque omnium Pompeio permiserint sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, a que illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: inter manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter a teri noceret. Huc addit pauca de caussa, & de copiis, au iliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum C sar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, sa caussæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Po peium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reci rent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad i ducias pertineret, sic belli rationem esse divisam; ut illi cl se naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua terra eos prohiberet: &, si hoc sibi remitti vellent, remitter ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque retenturum; nihilominus tamen agi posse de compositio ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedim ti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque peri lum præstare, eorum se totam rem ad Pompeium rejice unum instare de induciis, vehementissimeque contend Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atque ino vitandæ caussa omnem orationem instituisse, neque ull spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogita nem belli sese recepit. XV. Bibulus multos dies terra hibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implici quum neque curari posset, neque susceptum officium des re vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo neminem unum summa imperii redit, sed separatim si quisque classem ad arbitrium suum administrabat. X Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus saris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libon L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de m mis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris a instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interp vit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, au ta, aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris haber debor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Ital ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perf Ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfue Conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per c quia de pace agere. XVII. Inter bina castra Pompeii Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebr inter se colloquia milites habebant: neque ullum int telum per pactiones colloquentium transjiciebatur. M P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & c magna voce pronunciaret, liceretne civibus ad cives de

latos mittere? Quod etiam fugitivis ab ſaltu Pyrenæo, p;donibuſque licuiſſet; præſertim, ut id agerent, ne cives cn civibus armis decertarent. Multa ſuppliciter locutus, ude ſua atque omnium ſalute debebat, ſilentioque ab utriſq; militibus auditus, reſponſum eſt ab altera parte, A. Vrronem profiteri ſe altera die ad colloquium venturum; a ue una etiam utrinque admodum tuto legati venire, &, qe vellent, exponere poſſent: certumque ei rei tempus cſtituitur. Quo quum eſſet poſtero die ventum; magna uinque multitudo convenit; magnaque erat ejus rei exſpectio: atque omnium intenti animi ad pacem eſſe videbantı. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit; ſummiſſa oraione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Corum mediam orationem interrumpunt undique ſubito te immiſſa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. Vulnantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Ptius, L. Tiburtius centuriones, militeſque nonnulli. Tm Labienus, Deſinite ergo de compoſitione loqui: nam is, niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt. XVIII. em temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, cauſſa ditorum ſuſcepta, initio magiſtratus tribunal ſuum juxta C. Trebonii prætoris urbani ſellam collocavit; &, ſi qs appellaſſet de æſtimatione, & de ſolutionibus, quæ per aitrum fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat, fore auxilipollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate jus dindum exiſtimabat, ut reperiri non poſſet, à quibus inin appellandi naſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſa& calamitatem aut propriam ſuam, aut temporum queı & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris animi: integras vero tenere poſſeſſiones, qui ſe debere antur, cujus animi, aut cujus impudentiæ eſt? Itaque, hoc poſtularet, reperiebatur nemo. Atque ipſis, ad quo commodum pertinebat, durior inventus eſt Cœlius. b hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpem cauſvideretur, legem promulgavit, *** ut ſexies ſeni dies ſiſuris creditæ pecuniæ ſolvantur. XIX. Quum reſiſteServilius conſul, reliquique magiſtratus; & minus opie ſua efficeret; ad hominum excitanda ſtudia, ſublata re lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habinum annuas conductoribus donavit; alteram tabula novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium p. & nonnullis vulneratis eum de tribunali deturbavit: uibus rebus Servilius Conſul ad Senatum retulit: Senaue Cœlium ab Rep. removendum cenſuit. Hoc decreum Conſul Senatu prohibuit, & concionari conantem ſtris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus paſe proficiſci ad Cæſarem ſimulavit, clam nunciis ad

Milo-

Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine e
damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod magnis m
neribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi c
junxit; atque eum in Turinum ad sollicitandos pastc
præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret, unoque temp
signa ejus militaria, atque arma Capuæ essent comprehe
familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret;
tefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum verit
quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco hab
dum existimabat, consilio destitit; atque eo itinere sese
vertit. XX. Interim Milo, dimissis circum municipia
teris, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pomp
quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex
alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos qu
proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Co
in agro Turino oppugnare cœpit. Eo quum à Q. Pe
prætore cum legione * * lapide ictus esset ex muro, per
& Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, perv
Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicita
equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præ
caussa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est inte
ctus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupati
magistratuum & temporum sollicitam Italiam habeb
celerem & facilem exitum habuerunt. XXI. Libo pr
ctus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brun
um venit, insulamque, quæ contra Brundisinum portum
occupavit, quod præstare unum locum arbitrabatur,
necessarius nostris erat egressus, quam omnium littor
portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu
ves onerarias quasdam nactus incendit; & unam frum
onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit
noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsid
equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, u
Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subc
& refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohil
rum. XXII. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui v
ti militum confisus scaphas navium magnarum circite
cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos in
fuit; atque eas in littore pluribus locis separatim dispo
navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curav
per caussam exercendorum remigum ad fauces portus
dire jussit. Has quum audacius progressas Libo vid
sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit.
quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterai
portum refugerunt; illi studio incitati incautius seque
tur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ sca
signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impe
nam ex his quadriremem cum remigibus defensoribu

sis cœperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. Qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. XXIII. Multi jam menses transierant; & hiems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. Quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brundisium ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent; si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent. Hæc à Custodiis classium loca maxime vacabant; quod se longius portibus committere non auderent. XXIV. Illi, adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fufio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque prætervehuntur; qui cum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit: & quum jam nostris remissiore vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia III passuum, eo naves introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leviusque tempestatis, quam classis periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili fælicitate Auster, qui biduum flaverat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Atque tempore commutato tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam constratæ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa

in-

interficeretur, pars à nostris distraheretur : quos om
conservatos Cæsar domum remisit. XXV. Nostræ na
II tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ig
rarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in
choris constiterunt. Has scaphis, minoribusque navi
compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lisso p
erat, expugnare parabat : simul de deditione eorum a
bat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum alı
navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat;
tera ex veterana paullo minus ducentis se complever.
Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii i
nimi firmitudine. Tirones enim multitudine navium
territi, & salo nauseaque confecti, jurejurando accepto,
hil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt : qui om
ad eum perducti contra religionem jurisjurandi in
conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legi
milites, item conflictati & tempestatis & sentinæ vitiis,
ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt;
tractandis conditionibus, & simulatione deditionis, ex
cto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nav
ejicere cogunt : ipsi idoneum locum nacti reliquam nc
partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab
tacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asse
bant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio se
sunt, se defenderunt : & nonnullis eorum interfectis, i
lumes ad nostros sese receperunt. XXVI. Quo facto,
ventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, q
oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque
raverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit.
tacilius sibi timens oppido fugit, & ad Pompeium pe
nit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat sum
veteranorum III legionum, uniusque tironum, & equi
DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reli
milites equitesque transportandos : pontones, quod est
nus navium Gallicarum, Lissi reliquit; hoc consilio, u
forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo transjec
exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam
sar ad insequendum facultatem haberet : nunciosque ad
celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisse
quid militum transvexisset. XXVII. Hæc eodem fere t
pore Cæsar, atque Pompeius cognoscunt. Nam præte
ctas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant : ipsi
secundum eas terra direxerant : sed quo essent eæ del
primis diebus ignorabant : cognitaque re, diversa sibi a
consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Ant
conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se o
neret, &, si imprudentes, ex insidiis adoriri posset.
demque die uterque eorum ex castris stativis à flumine

o exercitum educunt: Pompeius clam, & noctu, Cæsar
jam, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter e-
a longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pom-
peis, quia expedito itinere flumen ei transeundum non
er, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque,
ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus
b copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ig-
neque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus.
Hc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille
nis ad Cæsarem nunciis unum diem sese castris tenuit.
Aero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito
Popeius, ne duobus circumclauderetur exercitibus, ex eo
o discedit: omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrha-
horum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.
XVIII. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam
ia montem Amanum acceptis sese Imperatorem appella-
vet. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas impera-
vit pecunias: item à publicanis suæ provinciæ debitam
anii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni
nuam præceperat; equitesque toti provinciæ imperave-
a Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se re-
ics, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfece-
ra, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equi-
eque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac
ire Parthici belli in provinciam quum venisset, ac non-
næ militum voces audirentur, sese, contra hostem si du-
centur, ituros; contra civem & consulem arma non la-
us; deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes
hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & con-
firandorum militum caussa, diripiendas iis civitates de-
i Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia
xebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam ex-
o tabantur. In capita singula servorum ac liberorum tri-
um imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum,
n tes, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur:
us modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad co-
e las pecunias videbatur. Non solùm urbibus, sed pæne
i, castellisque singulis cum imperio præficiebantur. Qui
o m quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir,
& vis optimus habebatur. Erat plena lictorum & im-
pe orum provincia, differta præfectis atque exactoribus:
qu præter imperatas pecunias, suo etiam privato com-
m lio serviebant. Dictitabant enim, se domo patriaque
ex ulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præ-
sc ptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc
r issimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere con-
suevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prola-
t ionem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum

pro-

provinciæ eo biennio multiplicatum est. Nec minu
eam caussam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in si
los conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ imp
bantur: mutuasque illas ex S. C. exigi dictitabant: pu
canis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal
mutuum. Præterea Ephesi à Fano Dianæ depositas a
quitus pecunias Scipio tolli jubebat, cæterasque ejus
statuas. Quum in Fanum ventum esset, adhibitis com
ribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litter
redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus
sarem; properaret ad se cum exercitu venire, omni
posthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat
mittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit: pauci
post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ
tem attulit. XXIX. Cæsar, Antonii exercitu conjun
deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ c
posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque proce
dum existimabat; &, quum ad eum legati venissen
Thessalia, Ætoliaque, qui præsidio misso pollicere
earum gentium civitates imperata facturas, L. Cas
Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur, x
atque equitibus CC in Thessaliam, C. Calvisium Sabi
cum cohortibus V, paucisque equitibus in Ætoliam n
Maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re
mentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domi
Calvinum cum legionibus II, XI, & XII, & equitibu
in Macedoniam proficisci jubet. Cujus provinciæ a
parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps
rum regionum missus legatus, omnium suorum exce
studium profitebatur. XXX. Ex his Calvisius, prim
ventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate,
sidiis adversariorum Calydone, & Naupacto rejectis,
Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum leg
pervenit. Hic quum essent factiones duæ, varia volu
civitatum utebatur. Egesaretus veteris homo pote
Pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobil
adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juv.
XXXI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam
nit: & quum ad eum frequentes civitatum legationes
venire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cu
gionibus magna & opinione & fama omnium. Nam
rumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco
cedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domit
& quum ab eo millia passuum XX abfuisset, subito
Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc
celeriter fecit, ut simul adesse, & venire nunciaretur.
quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen
Haemonem, quod Macedoniam à Thessalia dividit.

chortibus IIX præsidio impedimentis legionum reliquit, cstellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus Igis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessalm esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cgnito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionesse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessalm cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter fere cœpit. At Scipionem properantem sequi litteræ sunt esecutæ à M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, n se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipion tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio itque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilm ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere aeum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Doitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecurfs Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domiti Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. XXXII. Spio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod itr eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio diprima luce exercitum vado transducit, & castris positis, ocero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Dnitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin rducis legionibus prœlio decertaret. Sed quum esset inepina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scionis aciem suam subjecit. Ille à vallo non discedere peeveravit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus stactum, ne prœlio contenderetur; & maxime, quod ridifficilibus ripis castris Scipionis subjectus progressus orrorum impediebat. Quorum studium, alacritatemque ouandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut poe die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum amnia castris se continere, qui magna exspectatione venisettemere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne ollamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem aem, ex qua venerat, redit: ibique prope flumen edito aara loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu nlias equitum collocavit: quo in loco superioribus fere ieus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidiana onetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset; ito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter orm impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque orrediit, atque ultro universi in hostes impetum fecer Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam ncis, nostri duobus amissis, in castra se receperunt. XIII. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad am elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ edum castra movere; vasisque militari more conclaai, progressus millia passuum III, loco idoneo & oculomnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio

ad ſequendum paratus equitatum magnamque partem le\
armaturæ ad explorandum iter Domitii, & cognoſcendu
præmiſit. Qui quum eſſent progreſſi, primæque turmæ i
ſidias intraviſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpicione,
ſuos ſe recipere cœperunt; quique hos ſequebantur, ce
rem eorum receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri cogı
tis hoſtium inſidiis, ne fruſtra reliquos expectarent, dı
nacti hoſtium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimi
præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmaru
aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxeru
XXXIV. Deductis oræ maritimæ præſidiis Cæſar, ut ſu
demonſtratum eſt, III cohortes Orici, oppidi tuendi ca
ſa, reliquit; iiſque cuſtodiam navium longarum tranſ
dit, quas ex Italia tranſduxerat. Huic officio oppido
præerat Acilius legatus. Is naves noſtras in interiorem p
tem poſt oppidum reduxit, & ad terram deligavit, fa
buſque portus navem onerariam ſubmerſam objecit, & l
ic alteram conjunxit; ſuper qua turrim effectam ad ipſ
introitum portus oppoſuit, & militibus complevit, tu
damque ad omnes repentinos caſus tranſdidit. Quibus c
nitis rebus Cn. Pomp. filius, qui claſſi Ægyptiæ præe
ad Oricum venit; ſubmerſamque navim remulco, mu
que contendens funibus abduxit: atque alteram nav
quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggre
navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex ſuper
pugnans loco, integroſque ſemper defatigatis ſummitt
& reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis, & claſſe mo
oppidi tentans, ut adverſariorum manus diduceret, lab
& multitudine telorum noſtros vicit: dejectiſque defe
ribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerunt, etiam na
expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem
nuit naturalem objectam, quæ pæne inſulam contra o
dum effecerat: IV biremes ſubjectis ſcutulis impulſa
ctibus in interiorem partem tranſduxit. Ita ex utr
parte naves longas aggreſſus, quæ erant deligatæ ad ter
atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit.
confecto negotio, D. Lælium ab Aſiatica claſſe abduc
reliquit, qui commeatus Bullide, atque Amantia impo
in oppidum prohibebat; ipſe Liſſum profectus naves
rarias XXX, à M. Antonio relictas, intra portum aggre
omnes incendit: Liſſum expugnare conatus, defendent
civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibu
quos præſidii cauſſa miſerat Cæſar, triduum moratus,
cis in oppugnatione amiſſis, re infecta, inde diſc
XXXV. Cæſar poſtquam Pompeium ad Aſparagium
cognovit, eodem cum exercitu profectus, & expugnat
itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præſid
habebat, III die in Macedoniam ad Pompeium perv
juxtaque eum caſtra poſuit; & poſtridie, eductis om

piis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fe-
t. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in
stra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit.
aque postero die omnibus copiis, magno circuitu difficili
gustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans
mpeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo interclu-
posse, quod omnem commeatum, totiusque belli appa-
tum is eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo
norans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere
ofectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum
scessisse existimabat: postea per exploratores certior fa-
us postero die castra movit; breviore itinere se occurrere
posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militesque
hortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte
ctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum
mum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi ca-
a posuit. XXXVI. Pompeius interclusus Dyrrhachio,
propositum tenere non potuit, secundo usus consilio,
to loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus
diocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra
munit. Eo partem navium longarum convenire, fru-
ntum, commeatumque ab Asia, atque omnibus regioni-
, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius
um ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus
erans, quod tanta diligentia omnia littora à Pompeia-
tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sici-
Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum
frumentariæ caussa L. Canuleium legatum misit.
Q dque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea
tituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus de-
sit. Item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis,
d esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum,
n ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montu-
ac plerumque utuntur frumento importato; tum
Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus præ-
oco Parthinos habuerat; frumentumque omne conqui-
n, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites
portaverat. XXXVII. Quibus rebus cognitis, Cæsar
lium capit ex loci natura. Erant enim circum castra
peii permulti editi atque asperi colles. Hos primum
diis tenuit; castellaque ibi communit. Inde, ut loci
que natura ferebat, ex castello in castellum perducta
itione, circumvallare Pompeium instituit, hæc spe-
, quod angusta re frumentaria utebatur; quod Pom-
multitudine equitum valebat, quo minore periculo
que frumentum, commeatumque exercitui supportare
: simul ut pabulatione Pompeium prohiberet, equita-
ue ejus ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio; ut

auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes n
videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum p
crebuisset illum à Cæsare obsideri, neque audere prœlio
micare. XXXVIII. Pompeius neque à mari, Dyrrhach
que discedere volebat; quod omnem apparatum belli, te
arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exerci
navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohib
poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore f
tuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extrem
rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet,
quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque
pias, quam maxime posset, distineret. Idque accidit. (
stellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu a
plexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant inter e
locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. At
ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perdu
ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumpe
Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timeba
ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant:
quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circum
nire, possent. Sed illi operibus vincebant, quod &
mero militum præstabant, & interiore spatio mino
circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari cap
da, etsi prohibere Pompeius totis copiis & dimicare
constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque r
tebat, quorum magnum habebat numerum; multiqu
nostris vulnerabantur: magnusque incesserat timor sa
tarum; atque omnes fere milites aut ex coactis, au
centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecer
quibus tela vitarent. XXXIX. In occupandis præs
magna vi uterque utebatur: Cæsar, ut quam angustis
Pompeium contineret; Pompeius, ut quamplurimos co
quam maximo circuitu occuparet. Crebraque ob eam c
sam prœlia fiebant. In his quum legio Cæsaris IX pr
dium quoddam occupavisset, & munire cœpisset;
loco propinquum & contrarium collem Pompeius occ
vit, nostrosque opere prohibere cœpit: & quum un
parte prope æquum aditum haberet, primum sagitt
funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ m.
multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones
pediebat. Neque erat facile nostris uno tempore pro
nare, & munire. Cæsar, quum suos omnibus partibus
nerari videret, recipere se statuit, & loco excedere.
per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, n
regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum
linquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud
Pompeius dixisse. Non recusare se, quin nullius usus
perator existimaretur, si sine maximo detrimento legi

Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulu contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit, omque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci jussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere & instare cœperunt; cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur majusque detrimentum caperetur, à medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tubæ signum dari, atque in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis IX subito constipati pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique objecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, omnino suorum amissis, quietissime se receperunt; paulloque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. XL. Erat nova & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque præstarent. Caussa autem obsidionis hæc ferè esse consuevit, ut frumento hostes prohiberentur. At contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. Ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus

erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in col
quiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos
ciebant, ut spem eorum minuerent. XLI. Jamque frum
ta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sust
tabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant: c
broque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebant
prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeiu
manibus dimissuros. Frequenter etiam ex perfugis cogno
bant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta i
risse; uti autem ipsos valetudine non bona, quum angu
is loci, & odore tetro, & multitudine cadaverum, & q
tidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa i
pia [affectos:] omnia enim flumina, atque omnes ri
qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut ma
operibus obstruxerat. Atque ut erant loca montuosa
ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram dim
præsepserat, terramque aggesserat; ut aquam continer
Itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, &
teos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quoti
na opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præ
is aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant.
Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque aquæ c
utebatur; tum commeatus omni genere præter frumen
abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus,
joremque spem maturitate frumentorum proponi videb
XLII. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi r
nes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex igni
noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio
versi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant
se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri,
docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facer
alio excubarent.

Desunt.

XLIII. Interim certior factus P. Sylla, quem disceden
stris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legi
bus II: cujus adventu facile sunt repulsi Pompeiani.
que vero conspectum, aut impetum nostrorum tuler
primisque dejectis, reliqui se verterunt, & loco cesser
Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Syll
vocavit. At plerique existimant, si acrius insequi vo
set, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium re
hendendum non videtur. Aliæ enim sunt legati partes
que Imperatoris. Alter [omnia] agere ad præscripti
alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sy
Cæsare castris relictis, liberatis suis, hoc fuit contentus
que prœlio decertare voluit; quæ res tamen fortasse
quem reciperet casum, ne imperatorias sibi partes sum
videretur. Pompeianis magnam res ad receptum diffic

ta afferebat. Nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant. Si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur, neque multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. Ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumve missum adjici non posset. Hoc consedit loco, atque eum communit; omnesque ibi copias continuit. XLIV. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus caussa, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit. Altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. XLV. Ita uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt militaria relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt prœliis desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et, quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta Cæsari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de Rep. donatum millibus ducentis [æris] ab octavis ordinibus ad primipilum se transducere pronunciavit. Ejus enim opera castellum conservatum esse magna ex parte constabat: cohortemque [postea] duplici stipendio, frumento, * ut speciariis, militaribusque donis amplissime donavit. XLVI. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum XV effectis operibus vineis eam partem castrorum obtexit; & V intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. XLVII. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eo Fusium Kalenum misit, & Q. Sabinum & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat; Isthmum præmunire constituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Kalenus Del-

phos,

phos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatu
recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitat
circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare st
debat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. XLVI
Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æqui
in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet;
pæne castris Pompeii legiones subjiceret; tantumque à v
lo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentu
ve adjici posset. Pompeius autem, ut famam & opinion
hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat,
tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus
ercitus, telis ex vallo adjectis, protegi posset. XLIX. H
quum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, S
pionemque in Macedoniam venisse constaret; non obli
pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum
que illius familiarem; quem ab illo transditum initio,
commendatum in suorum necessariorum numero habere
stituerat. Huic dat litteras, mandataque ad eum: quor
hæc erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil adl
arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus
voluisset: quod sua mandata perferre non opportuno te
pore ad Pompeium vererentur: Scipionem ea auctorit
esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed
am ex magna parte compellere, atque errantem regere
set; præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter au
ritatem, vires quoque ad coërcendum haberet: quod si fe
set, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imp
uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata C
dius refert: ac primis diebus, ut videbatur, libenter au
tus, reliquis ad colloquium non admittitur; castigato
pione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus;
fectaque re, sese ad Cæsarem recepit. L. Cæsar, quo f
lius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contine
& pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angu
demonstravimus, magnis operibus præmunivit; castella
his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu
novit; paucis intermissis diebus, rursum eum navibus a
intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, a
ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum rac
bus contusis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuer
intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur C
cyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spa
pabulum supportare; quoque erat ejus rei minor co
hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum toler
Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omni
in locis, herbæque defectæ, sed etiam fructus ex arbor
deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi alic
Pompeius de eruptione existimavit. LI. Erant apud
sa

m ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscil-
& Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate
is annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum
a Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque e-
usus. His domi ob has caussas amplissimos magistratus
daverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos
verat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmia-
rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesque ex egen-
s effecerat. Hi propter virtutem non solum apud Cæ-
n in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habe-
ur. Sed freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara ar-
ntia, despiciebant suos, stipendiumque equitum frau-
nt. & prædam omnem domum avertebant. Quibus
ebus permoti universi Cæsarem adierunt, palamque de
m injuriis sunt questi; & ad cætera addiderunt falsum
is equitum numerum deferri, quorum stipendium a-
erent. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse
imans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit
m: illos secreto castigavit, quod quæstui equites habe-
: monuitque ut ex sua amicitia omnia exspectarent, &
ræteritis suis officiis [reliqua spectarent.] Magnam ta-
hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes
lit. Idque ita esse quum ex aliorum objectationibus,
etiam ex domestico judicio, atque animi conscientia
ligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se non libe-
sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere à no-
& novam tentare fortunam, novasque experiri amiciti-
nstituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis,
us tantum facinus committere audebant, primum co-
sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere, ut
a, bello confecto, cognitum est; ut cum munere ali-
perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id
ilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur,
n maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac sa-
tere, & fraudata restituere vellent, multis coëmptis e-
ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii
icipes habebant. Quos Pompeius, quod erant honesto
nati, & instructi liberaliter, magnoque comitatu, &
is jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in
re apud Cæsarem fuerant, quodque novum, & præter
uetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit,
e ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut
s à Cæsare ad Pompeium transierat; quum pæne quo-
à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo verò in E-
atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum
ium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis om-
s rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat,
quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur,
tem-

temporibusſque rerum, & ſpatiis locorum, & cuſtodia
varia diligentia animadverſa, prout cujuſque eorum
negotiis præerant, aut natura aut ſtudium ferebat, h
Pompeium omnia detulerunt. LII. Quibus illi cogni
ruptioniſque jam ante capto conſilio, ut demonſtratum
tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque agg
comportare jubet. His paratis rebus, magnum num
levis armaturæ & ſagittariorum, aggeremque omnem
in ſcaphas, & naves actuarias imponit; & de media
cohortes LX ex maximis caſtris præſidiiſque deducta
eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad
longiſſimeque à maximis caſtris Cæſaris aberant. E
naves, quas demonſtravimus, aggere, & levis arma
militibus completas, quaſque ad Dyrrhachium naves l
habebat, mittit; & quid à quoque fieri velit, præcipit
eas munitiones Cæſar Lentulum Marcellinum quæſt
cum legione IX poſitum habebat. Huic, quod valet
minus commoda utebatur, Fulvium Poſtumium adjut
ſummiſerat. LIII. Erat eo loco foſſa pedum XV, & v
contra hoſtem in altitudinem pedum X: tantundemqu
valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermiſſo
tio pedum DC, alter converſus in contrariam partem
vallus, humiliore paullo munitione. Hoc enim ſupe
bus diebus timens Cæſar, ne navibus noſtri circumver
tur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, ſi ancipiti
lio dimicaretur, poſſet reſiſti. Sed operum magnitud
continens omnium dierum labor, quod millia paſſuu
circuitu XIIX munitiones erat complexus, perficiend
tium non dabat. Itaque contra mare tranſverſum val
qui has duas munitiones contingeret, nondum perfe
Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges p
gas; magnumque noſtris attulit incommodum. Nam
ad mare noſtræ cohortes IX legionis excubuerant, acce
ſubito prima luce Pompeiani [exercitus:] novuſque e
adventus exſtitit: ſimulque navibus circumvecti milit
anteriorem vallum tela jaciebant: foſſæque aggere com
bantur; & legionarii, interioris munitionis defenſores,
lis admotis, tormentiſque cujuſque generis, teliſque t
bant; magnaque multitudine ſagittariorum ab utr
parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapid
quod unum noſtris erat telum, viminea tegumenta g
impoſita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus
ſtri premerentur, atque ægre reſiſterent; animadver
eſt vitium munitionis, quod ſupra demonſtratum eſt;
que inter duos vallos, qua perfectum opus non erat,
mare navibus expoſiti in averſos noſtros impetum fecer
atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coëger
LIV. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes ſu

ostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugien-
nspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt,
e ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcum-
addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium
rem & periculum augebat. Hominum enim multitu-
receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vul-
essset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur, conspi-
equites nostros, Hanc ego, inquit, & vivus multos
nnos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem
Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod
in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dede-
mittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc casu
la conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus
fectis, præter principem priorem. LV. Jamque Pom-
i magna cæde nostrorum castris Marcellini appropin-
ant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus.
I. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidio-
ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco
iore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compres-
ostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent.
e multo post Cæsar, significatione per castella fumo
, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis qui-
m cohortibus ex præsidiis, eodem venit. Qui cognito de-
ento, quum animadvertisset Pompeium extra munitio-
gressum; castra secundum mare, ut libere pabulari pos-
ec minus aditum navibus habere, commutata ratione
quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium
re jussit. LVI. Qua perfecta munitione, animadversum
speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod in-
egionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra
Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum
legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere,
lemonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit.
silvam quandam contingebant, neque longius a mari
us CD aberant: post mutato consilio quibusdam de
s, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit:
sque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occu-
at; & quod eo loco plures erat legiones habiturus,
o interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita
ra castra inclusa majoribus castelli atque arcis locum
ebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitio-
ad flumen perduxerat, circiter passus CD, quo libe-
ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque,
to consilio quibusdam de caussis, quas commemorari
e non est, eo loco excesserat. Ita complures dies man-
t castra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eo
legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. Hoc
visum ex superioribus quibusdam castellis confirma-
verant.

verant. Is locus aberat à novis Pompeii castris cir
passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere
se, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in
re cohortes II, quæ speciem munitionis præberent; ipi
verso itinere, quam potuit occultissime, reliquas coh
numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis ar
centurionibus, diminutoque militum numero ad legic
Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque
prima opinio fefellit. Nam & pervenit prius, quam Pon
us sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorum
næ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggı
Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus porti
tius. Hic paullisper est pugnatum; quum irrumpere n
conarentur, illi castra defenderent; fortissime T. Pulcion
jus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravi
è loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt
cisoque eritio, primo in majora castra, post etiam i
stellum, quod erat inclusum majoribus castris, irrupe
&, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi re
nantes interfecerunt. LVII. Sed fortuna, quæ pluri
potest quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello.
vis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut
accidit. Munitionem, quam pertingere à castris ad flı
supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohorte
norantia loci sunt secutæ, quum portam quærerent, ca
rumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod c
esset animadversum conjunctam esse flumini; protinı
munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omn
noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pon
us, hac longa satis interjecta mora, & re nunciata, v l
nem ab opere deductam subsidio suis duxit: eode
tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinqu
& acies instructa à nostris, qui castra occupaverant, c
batur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana
legio celeris spe subsidii confirmata, ab Decumana port
sistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faci
Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggere
scendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat.
trum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equ
animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex
qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne i
gustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas p
pitabant: primisque oppressis, reliqui per horum coı
salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornı
lites, quum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere
nerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum
& intus hostem haberent, eodem, quo venerant, rec
consulebant: omniaque erant tumultus, timoris,

p

na; adeo ut, quum Cæsar signa fugientium manu pre-
deret, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem
sum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent,
ue quisquam omnino consisteret. LVIII. His tantis
is hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur
rcitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod hæc
ter spem acciderant, ejus, qui paullo ante ex castris fu-
tes suos conspexerat, munitionibus appropinquare ali-
ndiu non audebat; equitesque ejus, angustiis portisque
æsaris militibus occupatis, ad insequendum tardaban-
Ita parvæ res magnum in utramque partem momen-
habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen per-
tæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam & expe-
m Cæsaris victoriam interpellaverunt. Eadem res, ce-
ate insequentium tardata, nostris salutem attulit. LIX.
bus his unius diei prœliis Cæsar desideravit milites
CCCLX, & notos equites R. * Felginatem Tuticanum
um, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A.
vium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos mil.
enturiones XXX. Sed horum omnium pars magna in
s, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suorum
re ac fuga sine ullo vulnere interiit, signaque sunt mi-
ia XXXII amissa. Pompeius eo prœlio Imperator est
llatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salu-
passus est. Sed neque in litteris, quas scribere est soli-
neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labie-
quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi ju-
, omnes productos ostentationis, ut videbatur, caussa,
major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans,
agna verborum contumelia interrogans, solerentne ve-
i milites fugere, in omnium conspectu interficit. LX.
rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit,
n de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi vide-
r. Non illi paucitatem nostrorum militum, non ini-
tem loci, atque angustias, præoccupatis castris, & an-
m terrorem intra extraque munitiones, non abscissum
as partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre
posset, caussæ fuisse cogitabant. Non ad hæc adde-
, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum;
e ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse de-
entum, quam ab hoste accepissent. Non denique com-
es belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe caussæ
lsæ suspicionis vel terroris repentini, vel objectæ reli-
s, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa du-
el tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed proin-
c si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum
t accidere, per orbem terrarum, fama ac litteris victo-
ejus diei concelebrabant. LXI. Cæsar à superioribus

consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli ration
existimavit. Itaque uno tempore, præsidiis omnibus de
ctis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum loc
exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque
ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent, neve his rebus
rerentur, multisque secundis prœliis unum adversum, &
mediocre opponerent: habendam fortunæ gratiam, q
Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispar
bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitat
mis ducibus, pacavissent: quod finitimas frumentaria
provincias in potestatem redegissent: denique recordari
bere, qua facilitate inter medias hostium classes, opp
non solum portubus, sed etiam littoribus, omnes inc
mes essent transportati: si non omnia caderent secunda,
tunam esse industria sublevandam: quod esset accep
detrimenti, ejus juri potius, quàm suæ culpæ debere tri
locum se tum ad dimicandum dedisse: potitum esse h
um castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed sive
rum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna
tam jam præsentemque victoriam interpellassent, dan
omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute s
retur. Quod si esset factum, detrimentum in bonum
teret, uti ad Gergoviam accidisset: atque ii, qui ant
micare timuissent, ultro se prœlio offerrent. Hac h
concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac
movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incon
do dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut r
aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; &
quisq; etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, sir
omnes arderent cupiditate pugnandi: quum superioris
ordinis nonnulli oratione permoti manendum eo loc
rem prœlio committendam existimarent. Contra ea C
neque satis militibus pert rritis confidebat, spatiumqu
terponendum ad recreandos animos putabat; relicti
munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. I
Itaque nulla interposita mora, sauciorum modo, & a
rum habita ratione, impedimenta omnia silentio prim
cte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ant
confectum vetuit. His una legio missa præsidio est.
explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, rel
de IV vigilia compluribus portis eductas eodem itinere
misit; parvoque spatio intermisso, ut & militare in
tum servaretur, & quam serissime ejus profectio cogno
tur, conclamari jussit; statimque egressus, & novissi
agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum di
Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram
ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itiner
peditos & perterritos deprehendere posset, exercitum

ſis eduxit, equitatumque præmiſit ad noviſſimum agmen
dnorandum: neque conſequi potuit; quod multum ex-
pito itinere anteceſſerat Cæſar. Sed quum ventum eſſet
ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, conſecutus
equitatus noviſſimos prœlio detinebat. Huic ſuos Cæſar e-
quites oppoſuit; expeditoſque anteſignanos admiſcuit DC,
qui tantum profecere, ut equeſtri prœlio commiſſo, pelle-
rent omnes, compluresque interficerent, ipſi incolumes ſe
ad agmen reciperent. LXIII. Confecto juſto itinere ejuſ-
di, quod propoſuerat Cæſar, tranſductoque exercitu flu-
men Genuſum, veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium
conſedit, militeſque omnes intra vallum continuit, equita-
tumque per cauſſam pabulandi emiſſum confeſtim Decuma-
na porta in caſtra ſe recipere juſſit. Simili ratione Pompei-
us confecto ejuſdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad
Aſparagium conſedit, ejuſque milites, quod ab opere, inte-
gris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique
cauſa longius progrediebantur; alii, quod ſubito conſilium
profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & ſar-
cinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate ſu-
periorum caſtrorum, depoſitis in contubernio armis, val-
lum relinquebant. Quibus ad ſequendum impeditis, Cæſar
quod fore providerat, meridiano fere tempore, ſigno profe-
ctionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itine-
re, VIII millibus paſſuum ex eo loco procedit: quod facere
Pompeius diſceſſu militum non potuit. LXIV. Poſtero
die Cæſar, ſimiliter præmiſſis prima nocte impedimentis,
de quarta vigilia ipſe egreditur; ut, ſi qua impoſita eſſet dimi-
candi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret.
Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum
est, ut altiſſimis fluminibus, atque impeditiſſimis itineribus
nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi
diei mora illata, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſ-
cepto, quum ſe magnis itineribus extenderet, & progreſſos
conſequi cuperet, IV die finem ſequendi fecit, atque aliud
ſibi conſilium capiendum exiſtimavit. LXV. Cæſari ad
ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſocios
confirmandos, præſidium urbibus relinquendum, neceſſe
erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tri-
buit, quantum erat properanti neceſſe: timenſque Domitio,
ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celerita-
te & ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſili-
um his rationibus explicabat; ut, ſi Pompeius eodem con-
tenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas
Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abſtra-
ctum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret: ſi in
Italiam tranſiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Il-
lyricum Italiæ ſubſidio proficiſceretur: Sin Apolloniam,

U 2 Ori-

Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora exclu
conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis a
lium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis, ad Cn.
mitium Cæsar scripsit; ecquid fieri vellet, ostendit: pr
dioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici reli
quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum
que Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoqu
Cæsaris consilio conjectura judicans ad Scipionem prope
dum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut sub
um Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraque d
dere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exsp
ret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. L
his de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis
auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne occasioni tem
deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere avert
Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam exped
habebat. Accessit etiam improviso aliud incommo
quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis c
collata habuisset, rei frumentariæ caussa ab eo discess
& Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ
fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio vider
Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompei
teris per omnes provincias civitatesque dimissis, de pr
ad Dyrrhachium facto elatius inflatiusque multo, quan
erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem
ne omnibus copiis amissis. Hæc itinera infesta reddide
hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Q
accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad
mitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter
ficere possent. Sed Allobroges Roscilli, atque Ægi fra
res, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, co
cati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua co
tudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria
cuncta, ut erant acta exposuerunt, & Cæsaris profectio
& adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitiu
tior factus vix IV horarum spatio antecedens hostium
ficio periculum vitavit: & ad Æginium, quod est obje
oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. L
Conjuncto exercitu Cæsar Gomphos pervenit; quo
oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro:
gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos
rat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiu
ab eo militum petierat. Sed eo fama jam præcucur
quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod
tis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, prætor T
liæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet,
socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris mu
dinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, port

pecludit, & ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari jussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: simul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam IX oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, & Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi, famamque antecederet. LXVIII. Metropolitæ, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt. Sed postea casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. LXIX. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis egit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. Alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: cum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, præstaret,

quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem dec
tus videretur: reliqui, in labore pari ac periculo, ne ur
omnes antecederet, recusarent. Jam de sacerdotio Cæsa
Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis cont
tionibus ad gravissimas verborum contumelias palam desc
derunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; I
mitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret; Sci
affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afra
um proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeiu
quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in c
silio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari
judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque
cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent,
Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuiss
neque operam in re militari præstitissent. Unam fore tal
lam qui liberandos omni periculo censerent; alteram,
capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent.
stremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pe
niæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus
tionibus superare possent; sed quemadmodum uti vict
deberent, cogitabant. LXX. Re frumentaria præpar
confirmatisque militibus, & satis longo spatio tempor
Dyrrhachinis prœliis intermisso, quum satis perspect
militum animum habere videretur; tentandum Cæsar
stimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ac
micandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit
ciemque instruxit, primum suis locis, paulloque à ca
Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progred
tur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjic
Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercit
Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstı
mus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus
inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis el
milites ad pernicitatem armis inter equites prœliari jub
qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis
liorum perciperent. His erat rebus effectum ut equites
pertioribus etiam locis VII millium Pompeianorum ii
sum, quum adesset usus, sustinere auderent, neque ma
pere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam
eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque u
Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompe
supra docuimus, cum quibusdam interfecit. LXXI. F
peius, quia castra in colle habebat, ad infimas ra
montis aciem instruebat; semper ut videbatur, spec
si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ra
ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc
commodissimam belli rationem judicavit, uti castr
eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc

ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. Confestimque expeditas copias educit. LXXII. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id quum essent plerique admirati, Scio, me inquit, pœne incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & pœne sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompeii, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui prœliis. Neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit: quod accidere tot prœliis fuit necesse. Multos Autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ; & pleræque sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrachinis interiit. Hæc quum dixisset, juravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magna spe & lætitia

titia omnium discessum est. Ac jam animo victoriam p
cipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperator
hil frustra confirmari videbatur. LXXIII. Cæsar, qu
Pompeii castris appropinquâsset, ad hunc modum ac
ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro corn
giones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex S
quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo
ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legion
Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum coh
bus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus
dextro cornu erant collocatæ. Has firmissimas se ha
Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam
nuaque interjecerat: numeroque cohortes CX expleve
Hæc erant millia XLV. Evocatorum circiter duæ, qua
beneficiariis superiorum exercituum ad eum convener
quæ tota acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII cas
propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum
nu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. Quan
caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque
nes in sinistro cornu objecerat. LXXIV. Cæsar, supe
institutum servans, x legionem in dextro cornu, IX in
stro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis v
menter attenuata: & huic sic adjunxit VIII, ut pæn
nam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio
jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. (
summa erat ∞ XXII. Cohortes II castris præsidio relic
rat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, m
acie C. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompe
consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstr
mus timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu
cumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes
traxit; atque ex his quartam instituit, equitatuique op
suit; &, quid fieri vellet, ostendit: monuitque ejus
victoriam in earum cohortium virtute constare; simul
tiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo c
curreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum datur
LXXV. Exercitum quum militari more ad pugnam coh
taretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædica
in primis commemoravit, testibus se militibus uti po
quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in co
quiis quæ per A. Clodium cum Scipione egisset: qui
modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cont
disset: neque se unquam abuti militum sanguine, ne
Remp. alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita
ratione, exposcentibus militibus & studio pugnæ arde
bus tuba signum dedit. Erat Crastinus evocatus in ex
citu Cæsaris qui superiore anno apud eum primum pil
in legione x duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo

Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuiſtis ; & ro Imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. Unum prœlium ſupereſt : quo confecto, & ille ſuam dignita-, & nos noſtram libertatem recuperabimus. Simul re-iens Cæſarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, aut ivo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixiſ- primus ex dextro cornu procurrit : atque eum milites ti circiter CXX voluntarii ejuſdem centuriæ ſunt proſe-. LXXVI. Inter duas acies tantum erat relictum ſpa- ut ſatis eſſet ad concurſum utriuſque exercitus. Sed peius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, e ſe loco moverent ; aciemque ejus diſtrahi paterentur. ue admonitu C. Triarii feciſſe dicebatur, ut primus ex-ſus viſque militum infringeretur ; acieſque diſtendere-; atque ſuis ordinibus diſpoſitis diſperſos adorirentur : us quoque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, m ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent : ſimul fore, ut, du-ato curſu, Cæſaris milites exanimarentur, & laſſitudi-onficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum ompeio videtur : propterea quod eſt quædam animi in-tio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ dio pugnæ incenditur. Hanc non reprimere, ſed augere peratores debent. Neque fruſtra antiquitus inſtitutum ut ſigna undique concinerent, clamoremque univerſi erent : quibus rebus & hoſtes terreri ; & ſuos incitari timaverunt. Sed noſtri milites, dato ſigno, quum in-is pilis procucurriſſent, atque animadvertiſſent non con-i à Pompeianis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exer-i ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad medium fere ium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinqua- ; parvoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus reno- curſu, pila miſerunt, celeriterque, ut erat præceptum æſare, gladios ſtrinxerunt. Neque vero Pompeiani rei defuerunt. Nam & tela miſſa exceperunt, & im-m legionum tulerunt, & ordines conſervaverunt ; pi-ue miſſis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites iſtro Pompeii cornu, ut erat imperatum, univerſi pro-rrerunt : omniſque multitudo ſagittariorum ſe profu- quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paul- loco motus ceſſit : equiteſque Pompeiani hoc acrius in-e, & ſe turmatim explicare, aciemque noſtram à latere rto circuire cœperunt. Quod ubi Cæſar animadvertit, aciei, quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum it. Illi celeriter procucurrerunt ; infeſtiſque ſignis tan-i in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum ne- conſiſteret, omneſque converſi non ſolum loco excede-, ſed protinus incitati, fuga montes altiſſimos peterent. bus ſummotis, omnes ſagittarii, funditoreſque deſtituti

iner-

inermes, ſine præſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu
hortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum ac reſi
tibus in acie Pompeianis, circumierunt, eoſque à tergo
adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ qu
fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere ju
Ita, quum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent,
autem à tergo adorirentur, ſuſtinere Pompeiani non po
runt, atque univerſi terga verterunt. Neque vero Cæſa
fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatun
IV acie collocatæ eſſent, initium victoriæ oriretur, ut
in hortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim
mum equitatus eſt pulſus: ab iiſdem facta cædes ſagit
orum atque funditorum: ab iiſdem acies Pompeiana à
ſtra parte erat circumventa, atque initium fugæ fact
LXXVII. Sed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum
dit, atque eam partem, cui maxime confidebat, pert
tam animadvertit, aliis diffiſus acie exceſſit, protinuſqu
in caſtra equo contulit, & iis centurionibus, quos in ſta
ne ad prætoriam portam poſuerat, clare, ut milites exa
rent, Tueamini, inquit, caſtra, & defendite diligenter
quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, &
ſtrorum præſidia confirmo. Hæc quum dixiſſet, ſe in p
torium contulit, ſummæ rei diffidens, & tamen even
exſpectans. Cæſar, Pompeianis ex fuga intra vallum c
pulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere æſtim
milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur,
ſtraque oppugnarent: qui, etſi magno æſtu fatigati, (
ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem labo
animo parati imperio paruerunt. Caſtra à cohorti
quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtrie defendeban
multo etiam acrius à Thracibus, barbariſque auxiliis. N
qui acie refugerant milites, & animo perterriti & laſſitu
ne confecti, miſſis plerique armis, ſigniſque militari
magis de reliqua fuga, quam de caſtrorum defenſione c
tabant. Neque vero diutius, qui in vallo conſtiterant, m
titudinem telorum ſuſtinere potuerunt; ſed confecti vu
ribus locum reliquerunt; protinuſque omnes, ducibus
centurionibus, tribuniſque mil. in altiſſimos montes,
ad caſtra pertinebant, confugerunt. LXXVIII. In caſ
Pompeii videre licuit triclinia ſtrata, magnum argenti p
dus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtr
L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protect
dera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & vic
riæ fiduciam deſignarent; ut facile æſtimari poſſet, n
eos de eventu ejus diei timuiſſe, qui non neceſſarias conq
rerent voluptates, atque ii miſerrimo ac patientiſſimo ex
citui Cæſaris luxuriam objiciebant, cui ſemper omnia
neceſſarium uſum defuiſſent. LXXIX. Pompeius ja
qui

um intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoris, Decumana porta se ex castris ejecit; protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit; sed eadem celeritate paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto, pæne proditus videretur. LXXX. Cæsar castris potitus à militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi [juris ejus] Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV secum legiones duxit: commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere jussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit. LXXXI. In eo prœlio non amplius CC milites desideravit; sed centuriones fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur; sed in deditionem venerunt amplius millia XXIV. Namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, Syllæ dediderunt. Multi præterea in finitimas civitates refu-

refugerunt. Signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem relata CLXXX, & Aquilæ IX. L. Domitius ex castri montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecis ab equitibus est interfectus. LXXXII. Eodem tempoı Lælius cum classe ad Brundisium venit: eademque r. ne, qua factum à Libone antea demonstravimus, insı objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vati qui Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis elicui ves Lælianas; atque ex his longius productam unam c queremem, & minores duas, in angustiis portus cœpı temque per equites dispositos aqua prohibere classiario: stituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ac vigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioqu quam suis supportabat; neque à proposito deterrebatuı que ante prœlium in Thessalia factum cognitum, aut i minia amissarum navium, aut necessariarum rerum in ex portu insulaque expelli potuit. LXXXIII. Iisdem temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœni & Cilicum in Siciliam venit: & quum esset Cæsaris c divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulp prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponiu Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus ad vit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: pe batumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordiı certis, magno vento & secundo completas onerarias ı tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt a cendia, in Pomponianam classem immisit, atque omne ves incendit XXXV, in quibus erant XX constratæ: ta que eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præ Messanæ, vix oppidum defenderetur: & nisi eo ipso te re nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essei lati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteı Sed opportunissime nunciis allatis oppidum fuit defen Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est & bonem: applicatisque nostris ad terram navibus, pı eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. S dum nactus ventum, onerarias naves circiter XL præ tas ad incendium immisit. Et flamma ob utroque c comprehensa, naves sunt combustæ V. Quumque magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex v bus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex nu ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte ı conscenderunt, & à terra solverunt; impetuque fac Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum alte rat Cassius, cœperunt. Sed Cassius exceptus scapha git. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque to post de prœlio facto in Thessalia cognitum est; ut Pompeianis fides fieret. Nam ante id tempus fingi à

e amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cogni-
ti ex iis locis Cassius cum classe discessit. LXXXIV. Cæ-
sa omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium
estimavit, quascunque in partes ex fuga se recepisset, ne
rsus copias comparare alias, & bellum renovare posset:
& quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie pro-
gediebatur; legionemque unam minoribus itineribus sub-
ii jussit. Erat Edictum Pompeii nomine Amphipoli
propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, ci-
vque R. jurandi caussa convenirent. Sed utrum averten-
dæ suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quam diu-
me longioris fugæ consilium occultaret, an novis dele-
ctus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur,
æstimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte con-
t; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia
necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu,
o loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Bi-
m tempestate retentus, navibusque aliis additis actuari-
n Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognos-
consensu omnium Antiochensium, civiumque Romano-
qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse exclu-
li sui caussa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fu-
finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam
ent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futu-
. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fu-
& P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rho-
ui quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in in-
n venissent, oppido ac portu recepti non erant: missis-
ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra volun-
suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu
ad civitates perferebatur. LXXXV. Quibus cognitis
, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecu-
ocietatis sublata, & à quibusdam privatis sumpta, &
magno pondere ad militarem usum in naves imposito,
usque millium hominum armatis, partim quos ex fa-
s societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëge-
quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existima-
Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer
, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum;
paucis ante mensibus per suos propinquos atque ami-
gno expulerat: castraque Cleopatræ non longo spatio
us castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro
tio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque
opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi
, confecto legationis officio, liberius cum militibus
colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium
peio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In
rant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus

exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transdu
erat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri re
querat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui prop
ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adc
cti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu reg
Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive
specta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex am
inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liber
ter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. I
clam consilio inito, Achillam præfectum regium singu
hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad
terficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter i
appellatus, & quadam notitia Septimii productus, qu
bello prædonum apud eum ordinem duxerat, navicul
parvulam conscendit cum paucis suis; & ibi ab Achilla
Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditu
rege, & in custodia necatur. LXXXVI. Cæsar, quum
Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse to
re pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejusque rei causa, se
tores omnes ex provincia vocasse, ut iis testibus in sum
pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris p
fugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Ca
auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mir
væ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium
cundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod a
ipsam Minervam collocatum erat, & ante ad simulacr
Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque con
tisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exe
tus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in m
armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaïde acci
Pergami in occultis, ac remotis templi, quo, præter sa
dotes, adire fas non est, quæ Græci Ἄδυτα appellant, ty
pana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ,
Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in t
inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse oste
batur. LXXXVII. Cæsar paucos dies in Asia mora
quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum
Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, r
quasque ejus loci opportunitates, cum legionibus, u
quam ex Thessalia se sequi jusserat, & altera quam
Achaia à Fusio legato evocaverat, equitibusque DCCC
navibus longis Rhodiis x, & Asiaticis paucis, Alexandr
pervenit. In his erant legionibus hominum III
lia CC. Reliqui vulneribus ex prœliis, & labore,
magnitudine itineris confecti, consequi non potuer
Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum infirmis aux
proficisci non dubitaverat, atque omnem sibi locum tut
fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cog
cit; atque ibi primum è navi egrediens clamorem milit

au

idit, quos rex in oppido præsidii caussa reliquerat; & incursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. LXXXVIII. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, a que sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. LXXXIX. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam caussam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. XC. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: Regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius, quam audiret, aut, cujus rei caussa missi

essent, cognosceret, corripi, ac interfici jussit. Quorum
ter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso subla
alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potes
haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen a
suos auctoritatem habere existimans, & ut potius priv
paucorum & latronum consilio, quam regio susceptum
lum videretur. XCI. Erant cum Achilla copiæ, ut neq;
mero, neq; genere hominum, neq; usu rei militaris cont
nendæ viderentur. Millia enim xx in armis habebat.
constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consueti
nem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ venerant, & noi
disciplinamque populi R. dedidicerant, uxoresque duxer
ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant
lecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque
vinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, c
tis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omn
nostris certus erat Alexandriæ receptus; certaque vitæ
ditio, ut dato nomine militum essent numero: quoru
quis à domino comprehenderetur, concursu militum eri
batur, qui vim suorum, quod in simili culpa versaban
ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos
mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipe
augendi caussa, regis domum obsidere; regno expellere
os, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus
stituto consueverant. Erant præterea equitum millia
qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. Hi
lemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios
interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc u
rei militaris habebant. XCII. His copiis fidens Achi
paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat A
andriam: præterea oppidi partem, quam Cæsar cum n
tibus tenebat. Primo impetu domum ejus irrumpere c
tus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus, impet
ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad
tum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem.
mul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur
magna multitudine naves longas occupare hostes conal
tur, quarum erant auxilio L missæ ad Pompeium; q
prœlio in Thessalia facto, domum redierant. Illæ tr
mes omnes, & quinqueremes erant aptæ instructæque
nibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erant.
præsidii caussa Alexandriæ esse consueverant, constr
omnes: quas si occupassent, classe Cæsari erepta, port
ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, a
liisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est conten
ne actum, quanta agi debuit, quum illi celerem in ea re
ctoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem
tinuit Cæsar; omnesque eas naves, & reliquas, quæ er

navalibus, incendit; quod tam late tueri tam parva ma-
non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites
posuit. XCIII. Pharus est in insula turris, magna alti-
tudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula
accepit. Hæc insula objecta Alexandriæ portum efficit:
se à superioribus regionibus in longitudinem passuum
DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere, & ponte
cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Æ-
gyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique
naves imprudentia, aut tempestate paullulum suo cursu de-
cesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis
autem invitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse,
propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum
veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque
expositis, Pharum apprehendit; atque ibi præsidium posu-
it. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxi-
liaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim
circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evo-
cavit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo
prælio discederetur, & neutri pellerentur (id efficiebant an-
gustiæ loci); paucisque utrinque interfectis, Cæsar loca
maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tra-
ctu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi
causa initio erat inductus, & Theatrum conjunctum do-
mui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad por-
tum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus
auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare
invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis va-
cuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia
transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeri-
ter est inter eos de principatu controversia orta, quæ res a-
pud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis sibi
quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes
geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni
in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hor-
tareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, in-
dicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus.
Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

 A. HIR-

A. HIRTII COMMENTARIORU[M] DE BELLO ALEXANDRIN[O]

LIBER UNUS.

I. BELLO, Alexandrino conflato, C[æsar] Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaque [om]nem classem accersit, ex Creta sag[itta]rios, equites ab rege Nabathæo Malco evocat; tormenta undique [con]quiri & frumentum mitti, auxili[a] adduci jubet. Interim muniti[ones] quotidie operibus augentur; atque [om]nes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, te[stu]dinibus, atque musculis aptantur: ex ædificiis autem foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, q[uan]tumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loc[i], tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere [tuta] est Alexandria; quod sine contignatione ac materia ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tect[a]que sunt rudere, aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, [ut] quam angustissimam partem oppidi palus à meridie int[erje]cta efficiebat, hanc operibus, vineisque agendis à reliqua [par]te urbis excluderet; illud sperans, primum, ut, quum in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imp[erio] administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, a[tque] ex altera oppidi parte auxilium ferri posset: in primis v[ero] ut aqua, pabuloque abundaret; quarum alterius rei cop[iam] exiguam, alterius nullam omnino facultatem habe[bat]; quod utrumque palus large præbere poterat. II. N[eque] vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, [aut] mora, inferebatur. Nam in omnes partes, per quas [fines] Ægyptii, regnumque pertinet, legatos, conquisitore[sque] delectus habendi caussa miserant; magnumque nume[rum]

appidum telorum, atque tormentorum convexerant, & nimerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in ie maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos aterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores jum quotidianum, stipendiumque præbebant. Hac nltitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebatur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis loci habebant; ut, quacunque regione pugnaretur, integris vibus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus vi atque angiportis triplicem vallum obduxerant. Erat nem quadrato exstructus saxo; nec minus XL pedes altidinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, i altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerat; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque [objectis.] dectis plateis in quamcunque erat visum portem movent. Urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant: unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant. Atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, populum Rom. paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis neque morte Pompeii quidquam profectum, nec minus Cæsar apud se commoraretur; quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus, propter tempus recipere transmarina auxilia non posse. III. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoën Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutritium suum, atque Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat. Exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. IV. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac uti domini ædificiorum, atque eorum familia consueverunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat. Sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tene-

tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes posse
strosaqua intercludi; qui distributi munitionum tuer
rum caussa vicatim ex privatis ædificiis, specubus & pu
extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magı
ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus,
que omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenel
tur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machination
exprimere contendit: hanc locis superioribus funder
partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem sa
paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex prox
ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbe
quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credeb
quum se inferiores ejusdem generis, ac saporis, aqua c
rent uti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conf
bant; & degustando, quantum inter se differrent ac
cognoscebant. Parvo verò temporis spatio, hæc propio
bi non poterat omnino: illa inferior corruptior jam, f
orque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, ta
incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti v
rentur; atque alii morari Cæsarem dicerent, quin n
conscendere juberet; alii multo graviorem extimesce
casum; quod neque celari Alexandrinos possent in appa
da fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis,
que, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in n
receptus daretur. Erat autem magna multitudo opp
norum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non
verat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat
desciviſſe à suis videbatur: ut si mihi defendendi essen
lexandrini, quod neque fallaces essent, neque temer
multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno ten
re & natio eorum & natura cognoscatur, aptissimum
hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. V.
sar suorum timorem consolatione & ratione minue
Nam puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirma
Omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas hal
Quod si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omn
reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, ne
hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo
nus quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistra par
Parætonio, vel à dextra ab insula; quæ diversæ naviga
nes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderent
fugæ vero nullum esse consilium, non solum iis, qui
mam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui ni
præterquam de vita cogitarent: magno negotio imp
hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus
ctis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnam au
moram & difficultatem adscensum in naves habere, præ
tim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis v
citat

tem, locorumque & ædificiorum notitiam. Hos præci-
in victoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora
que ædificia occupaturos: ita fuga navibusque nostros
ibituros. Proinde ejus consilii obliviscerentur, atque
i ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione a-
suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat cen-
onibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad
endos puteos animum conferant, neve quam partem no-
i temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque
ium animis ad laborem incitatis, magna unâ nocte vis
e dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum ma-
ationibus, maximisque conatibus, non longi temporis
re, occursum est. VI. Eo biduo legio XXXVII ex de-
iis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis,
entis imposita in naves à Domitio Calvino, ad littora
cæ, paullo supra Alexandriam, delata est. Hæ naves
, qui multos dies continenter flabat, portum capere
ibebantur, sed loca sunt egregia omni illa regione ad
ndas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ
ia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt cer-
m. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid facien-
videretur, navim conscendit, atque omnem classem
jussit, nullis nostris militibus impositis; quod, quum
ius paullo discederet, munitiones nudare nolebat;
nque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherro-
, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, non-
ex numero, quum longius à navibus prædatum pro-
ssent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cogno-
nt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites
vibus habere. Qua re comperta, magnam sibi faculta-
ortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Ita-
aves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum,
ugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum
occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare
bat; quod & nullos milites in navibus habebat, & post
m X diei res agebatur: nox autem allatura videbatur
rem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant;
tiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla
idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset nota-
eque inertiam. Quibus de caussis naves, quas potuit,
r ad terram detrahit: quem in locum illos successuros
existimabat. VII. Erat una navis Rhodia in dextro
ris cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspica-
stes non tenuerunt sese; magnoque impetu IV ad eam
ratæ naves, & complures apertæ contenderunt. Cui
us est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu
imeliam acciperet; quanquam si quid gravius illi acci-
, merito casurum judicabat. Prœlium commissum

est

est magna contentione Rhodiorum: qui quum in om
dimicationibus & scientia & virtute præstitissent,
maxime illo tempore totum onus sustinere non recusa
ne quod suorum culpa detrimentum acceptum vide
Ita prœlium secundissimum est factum. Capta es
hostium quadriremis: depressa est altera. Deinde
epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliqu
vibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox p
um diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset.
calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter
naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexan
deducit. VIII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alex
ni, quum non jam virtute propugnatorum, sed scienti
siariorum se victos viderent.* Quibus, & superiorib
cis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: &
riam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppug
nem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quar
nymedes in concilio confirmavit, sese & eas, quæ es
missæ, restituturum, & numerum adaucturum, r
spe & fiducia veteres efficere naves, accuratiusque h
studere atque inservire instituerunt: ac tametsi ampl
navibus longis in portu navalibusque amiserant, non
reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videb
nim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari
si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & u
regionis maritimæ, quotidianoque usu à pueris exer
ad naturale ac domesticum bonum refugere cupieba
quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant:
omni studio ad parandam classem incubuerunt. IX.
omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii caussa
sitæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus
bus multis annis ad navigandum non erant usi. Has r
bant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi
ticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres
rum usum obtinebant. Aliud naturalis solertia, ali
bis copia, subministrabat. Postremo non longam n
tionem parabant, sed præsentis temporis necessitati
bant, & in ipso portu confligendum videbant. Itaqu
cis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes
quinqueremes V confecerunt; ad has minores apert
complures adjecerunt; &, in portu periclitati, re
quid quæque earum efficere posset, idoneos milites im
erunt, seque ad confligendum omnibus rebus parav
Cæsar Rhodias naves IX habebat, (nam, X missis, u
cursu littore Ægyptio defecerat) Ponticas VIII, Lyc
ex Asia XII. Ex his quinqueremes V erant, & qua
mes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque
tæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostiu

se ad dimicandum parabat. X. Postquam eo ventum est ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe invehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat; in sinistro Ponticas. Inter has spatium CD passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXII. Reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque, si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim praedicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satis diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. XI. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui ubi Cæsaris animum advertit; Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos prœlium sustinebimus: neque tuum judicium fallemus; dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini; atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte solertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuerunt, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & votis victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret. XII. Minime autem par erat prœlii certamen: nostris enim prorsus neque terra, neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto. Illi, si superassent navibus, omnia tene-

tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortun
periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videba
per paucos de summa rerum, ac de salute omnium
certare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset,
liquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi fa
tas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero (
sar suis exposuerat; ut hoc majori animo contender
quod omnium salutem sibi commendatam viderent.
dem suum quisque contubernalem, amicum, notum pr
quens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret
nionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisc
tur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque ma
mis nauticisque solertia atque ars præsidium ferret; ne
numero navium præstantibus multitudo prodesset, ne
flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nos
rum possent adæquari. Capitur hoc prœlio quinquere
una, & biremis cum defensoribus remigibusque; & de
muntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ
pinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerun
molibus atque ædificiis imminentibus, & nostros adire
pius prohibuerunt. XIII. Hoc ne sibi sæpius accidere
set, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut
sulam molemque ad insulam pertinentem in suam redig
potestatem. Perfectis enim magna ex parte munition
in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari
confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & levis ar
turæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitr
tur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram
sulæ partem distinendæ manus caussa cum constratis n
bus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primu
sulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum parite
stinuerunt. Uno enim tempore & ex tectis ædificio
propugnabant, & littora armati defendebant, quo pro
asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur: &
phis navibusque longis v mobiliter & scienter angustias
tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, vadisque
tentatis, pauci nostri in littore constiterunt, atque hos
alii subsecuti; constanterque in eos, qui in littore æqu
stiterant, impetum fecerunt; omnes Pharitæ terga v
runt. His pulsis, custodia portus relicta, ad littora &
cum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia
cerunt. Neque verò diutius ipsi [ex] munitione se cc
nere potuerunt. Etsi erat non dissimile, atque Alexand
genus ædificiorum, (ut minora majoribus conferant
turresque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant.
que nostri, aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus
ti venerant ad oppugnandum, sed terror hominibus men
consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc acc

qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC passuum intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt; sed numerus captivorum omnino fuit DC. XV. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum rejegerat; & cohortium III instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. Reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem prævallari, &, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset; altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare militesque hortante, remigum magnus numerus & classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur: pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque à terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum

Y pars

pars proximas nacta naves multitudine hominum atque
re depreſſa eſt : pars reſiſtens & dubitans, quid eſſet cap
dum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt : nonnulli
liciore exitu expeditas ad anchoram naves conſecuti inc
mes diſceſſerunt : pauci allevati ſcutis, & animo ad cor
dum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Cæſar qu
potuit, cohortando ſuos ad pontem & munitiones conte
re, eodem in periculo verſatus eſt : poſtquam univerſo
dere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit. Quo n
titudo hominum inſecuta quum irrumperet ; neque ac
niſtrandi, neque repellendi à terra facultas daretur ; f
quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit, atque
eas, quæ longius conſtiterant, naves adnatavit : hinc
laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens nonnullos conſe
vit. Navigium quidem ejus multitudine depreſſum r
tum, una cum hominibus interiit. Hoc prœlio deſid
ſunt ex eo numero legionariorum militum circiter CD
paullo ultra eum numerum claſſiarii & remiges. Ale
drini eo loco caſtellum magnis munitionibus, multi
tormentis confirmaverunt, atque egeſtis ex mari lapidi
libere ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia. XV. Hoc
trimento milites noſtri tantum abfuerunt ut perturba
tur, ut incenſi potius atque incitati magnas acceſſiones
rint in operibus hoſtium expugnandis; in prœliis quoti
nis, quandocunque fors obtulerat, procurrentibus & er
pentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum
ribus, & ardentibus ſtudiis militum, nec divulgata Cæ
cohortatio, ſubſequi legionum aut laborem, aut pugn
poterat cupiditatem ; ut magis deterrendi & contine
periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitand
pugnandum. XVI. Alexandrini, quum Romanos &
cundis rebus confirmari, & adverſis incitari viderent, n
ullum belli tertium caſum noſſent, quo poſſent eſſe fir
res ; ut conjectura conſequi poſſumus, aut admoniti à
amicis, qui in Cæſaris erant præſidiis, aut ſuo priore c
lio, per occultos nuncios regi probato ; legatos ad Cæſ
miſerunt, ut dimitteret regem, tranſireque ad ſuos pa
tur : paratam enim omnem multitudinem eſſe, confe
tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudeli
Ganymedis, facere id, quod rex imperaſſet : quo ſi au
in Cæſaris fidem amicitiamque venturi eſſent, nullius
culi timorem multitudini fore impedimento, quo min
dederent. Cæſar, etſi fallacem gentem, ſemperque ali
gitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat, ta
petentibus dare veniam utile eſſe ſtatuit : quod ſi quo p
ſentirent ea, quæ poſtularent, manſurum in fide dimi
regem credebat ; ſin, id quod magis illorum naturæ co
niebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vel

ſpic

ndidius atque honestius sese contra regem, quam contra
oṙenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum,
ue regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, par-
er præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & rui-
isset deformata, cives suos primum ad sanitatem revoca-
deinde conservaret, fidem populo R. sibique præstaret;
m ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum
eret; dextrâ dextram tenens dimittere cœpit adulta
ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissi-
eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens o-
contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim
um ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. Com-
s pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa
ret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille,
carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra
rem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in
quio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidis-
c complures Cæsaris legati, amici, centuriones militef-
ætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri e-
esset. Quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus,
n prudentissimo consilio fecisset. XVII. Quum duce
pto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut lan-
ores Romanos animadverterent; eludentibusque mili-
regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem
erent, neque se quidquam proficere viderent; rumo-
e exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere,
Ciliciaque adduci, quod nondum Cæsari auditum
interea commeatum, qui nostris mari supportabatur,
ipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis ido-
d Canopum in statione dispositis navibus, insidiaban-
ostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum
lassem jubet expediri atque instrui. Præficitur Ti.
. Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in
uphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima,
etiam parum fæliciter confecta erat. At fortuna, quæ
mque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad durio-
asum reservat, superiorum temporum dissimilis, Eu-
iorem prosequebatur: nam quum ad Canopum ven-
esset; instructaque utrinque classis conflixisset, & sua
etudine Euphranor primus prœlium commisisset; &
riremem hostium perforasset ac demersisset; proxi-
longius insecutus, parum celeriter insequentibus reli-
circumventus ab Alexandrinis est; cui subsidium ne-
lit: sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac fæ-
te ejus putarent esse: sive quod ipsi sibi timebant. Ita-
nus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum
uadriremi victrice periit. XVIII. Sub idem tempus
idates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæ-

que in bello, & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia C
saris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandr
ad auxilia accersenda, cum magnis copiis quas celeriter
propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia confe
rat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ,
lusium adduxit: idque oppidum firmo præsidio occupat
ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota
gyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, ve
claustris, munita existimatur) repente, magnis circum
tum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugna
bus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis
fessisque subjiciebat, & perseverantia constantiaque opp
nandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestat
præsidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta,
lexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regio
per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque a
victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redege
XIX. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non
longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nome
similitudine litteræ cepit. Nam pars quædam fluminis
li, [mire] derivata inter se, duobus itineribus paulla
medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad li
intervallo [à] mari conjungitur. Cui loco quum appro
quare Mithridatem Rex cognovisset; & transeundum
flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, qu
vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio reti
posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vi
sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri.
primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati oc
rere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præ
re subsequentibus victoriæ societatem. Quorum impe
Mithridates magna cum prudentia, consuetudine n
castris vallatis, sustinuit. Quum vero incauti atque i
lenter succedere eos munitionibus videret; eruptione u
que facta, magnum numerum eorum interficit: quod
locorum notitia reliqui se texissent, partimque in n
quibus flumen transierant, recepissent; funditus delet
sent. Qui ut paullulum ab illo timore se recreârunt,
junctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem op
nare cœperunt. XX. Mittitur à Mithridate nuncius C
ri, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis ea
hæc accidisse Rex. Ita pæne sub idem tempus & re
opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad
piendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex e
sus, in qua magnam & paratam classem habebat. C
eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimic
sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dic
sicuti supra demonstravimus, prius tamen Regis copii
cu

erit, quam is Mithridatem aggredi poſſet, eumque ad ſe
victorem incolumi exercitu recepit. XXI. Conſederat cum
copiis rex loco natura munito, quod erat ipſe excelſior; pla-
nitia ex omnibus partibus ſubjecta. Tribus autem ex late-
ribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus
erat adjectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco du-
ctum, ut partem caſtrorum obtineret: tertium palude cin-
gebatur. Inter caſtra Regis & Cæſaris iter, flumen inter-
cedebat anguſtum, altiſſimis ripis; quod in Nilum influe-
bat. Aberat autem ab regis caſtris millia paſſuum circiter
VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæſarem comperiſſet,
equitatum omnem, expeditoſque delectos pedites ad id flu-
men miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent, & eminus
e ripis prœlium impar inirent. Nullum enim proceſſum
virtus habebat, aut periculum ignavia ſubibat. Quæ res
incendit dolore milites equiteſque noſtros; quod tam diu
pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem
tempore equites Germani diſperſi, vada fluminis quæren-
tes, partim demiſſioribus ripis flumen tranſnârunt; & legi-
onarii, magnis arboribus exciſis, quæ longitudine utram-
que ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere in-
jecto, flumen tranſierunt. Quorum impetum adeo perti-
muerunt hoſtes, ut in fuga ſpem ſalutis collocarent. Sed
fruſtra. Namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt,
pæne omni reliqua multitudine interfecta. XXII. Cæſar,
re præclariſſime geſta, quum ſubitum adventum ſuum ju-
dicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, proti-
nus victor ad regis caſtra pertendit. Hæc quum & opere
magno vallata, & loci natura munita adverteret; confer-
tamque armatorum multitudinem collocatam in vallo vide-
ret; laſſos itinere, ac prœliando milites ad oppugnanda
caſtra ſuccedere noluit; itaque, non magno intervallo reli-
cto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod
rex in proximo vico non longe à ſuis caſtris muniverat, bra-
chiiſque cum opere caſtrorum conjunxerat vici obtinendi
cauſa; Cæſar aggreſſus, omnibus copiis expugnat: non
quo id minori numero militum conſequi difficile factu pu-
taret, ſed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, proti-
nus caſtra regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugi-
entes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecu-
ti, munitionibus ſucceſſerunt, acerrimeque eminus prœlia-
ri cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis
noſtris dabatur; una, quam liberum acceſſum habere de-
monſtravi, altera, quæ mediocre intervallum inter caſtra
& flumen Nilum habebat. Maxima & electiſſima Alex-
andrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facilli-
mum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant ho-
ſtes in repellendis vulnerandiſque noſtris, qui in regione flu-

minis Nili propugnabant. Diversis enim telis nostri fig
bantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine,
quo multæ naves instructæ funditoribus & sagittariis n
stros impugnabant. Cæsar, quum videret milites acri
prœliari non posse, nec tamen multum profici propter loc
rum difficultatem; quumque animum adverteret excelsis
mum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; qu
& per se munitus esset, & studio partim pugnandi, parti
spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnab
tur; cohortes illo circuire castra, & summum locum a
gredi, jussit; hisque Carsulenum præfecit, & animi mag
tudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Q
ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nost
contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore
prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes par
discurrere cœperunt. Quorum perturbatione, nostrori
animi adeo sunt incitati, ut pœne eodem tempore ex om
bus partibus, primi tamen editissimum locum castror
caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem ho
um in castris interfecerunt. Quod periculum plerique
lexandrini fugientes acervatim se de vallo præcipitaver
in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum p
mis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, cæteri f
liorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris reg
ipsum, receptumque in navem, & multitudine eorum,
ad proximas naves adnatabant, demerso navigio per
XXIII. Re fœlicissime celerrimeque gesta, Cæsar, mag
victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandr
cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor
troiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum c
silium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, n
jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fruct
virtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim mu
tudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque
relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes de
cari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum
ligione precari offensos iratosque animos regum erant so
advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. C
in fidem receptos consolatus, per hostium munitione
suam partem oppidi magna gratulatione venit suoru
qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed et
talem adventum ejus fælicem fuisse lætabantur. XX
Cæsar Ægypto atque Alexandria potitus, reges consti
quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtest
erat populum Ro. ne mutarentur. Nam majore ex duo
pueris rege amisso, minori transdidit regnum, major
ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide præsi
que ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu reg

i potenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno sta-
tit; ne qua rursus nova dissensio prius, quam diuturnita-
t confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos
sceretur. Legione veterana VI secum deducta, cæteras
i relinquit; quo firmius esset eorum regum imperium:
ci neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter
rmanserant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis aucto-
iatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii
istri dignitatem utilitatemq; publicam pertinere existima-
lt, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tu-
ti, & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coërceri. Sic
bus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri
ofectus est in Syriam. XXV. Dum hæc in Ægypto ge-
ntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar
iam, finitimasque provincias administrandas transdide-
r, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum,
ique Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri va-
trique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur,
iperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non
isse se persolvere. Domitius non tantum ad explicandos
inptus rei militaris, quum pecuniam necessariam esse ju-
caret; sed etiam turpe populo Rom. & Cæsari victori,
siquc infame esse statueret, regna sociorum atque amico-
rn ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Phar-
nem misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve oc-
catione belli civilis, populi Rom. jus majestatemque ten-
tet. Hanc denunciationem quum majorem vim habitu-
rn existimaret, si propius eas regiones cum exercitu acces-
set; ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI secum
dit, II in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evo-
cas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit;
qd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn.
Imitius legioni XXXVI duas à Dejotaro, quas ille discipli-
natque armatura nostra complures annos constitutas habe-
b, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit.
Mttit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legio-
na adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto
c fecta erat; Quinctumque Patisium in Ciliciam ad aux-
il accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii
Cmanæ convenerunt. XXVI. Interim legati à Pharnace
rponsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam mi-
nrem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere debe-
r; denique ejus regni caussa integra Cæsari servaretur:
patum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius,
qm animadverteret eum Cappadocia decessisse, non vo-
ltate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam
dendere posset subjectam suo regno, quam Cappadociam
lgius remotam; quodque omnes III legiones adductu-
rum

rum Domitium putasset; ex quibus cum II ad Cæsare
missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset; pe
severare cœpit, ut eo quoque regno decederet: neque eni
aliud jus esse Cappadociæ, atque Armeniæ: nec juste eu
postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretu
id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His r
sponsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus e
in Armeniam, locisque superioribus iter facere institu
Nam ex Ponto à Comanis jugum editum silvestre est pe
tinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur
Armenia. Cujus itineris has esse [certas] opportunitat
quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accid
re hostium poterat, & quod Cappadocia his jugis subjec
magnam commeatus copiam erat subministratura. XXV
Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium m
tit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferre
Ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fo
antiquius, quam dignitatem populi R. & regna sociori
recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itii
ribus confectis, quum adventaret Nicopolim, quod op
dum in Armenia minore positum est, plano ipsum lo
montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, sa
magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit long
Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castı
quum locus angustus atque impeditus esset transeund
Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pæne dis
fuit equites. Magnam autem multitudinem pecoris in
eas fauces dissipari jussit; paganosque & oppidanos in
locis obversari: ut, si amicus Domitius eas angustias tr
siret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pec
& homines animadverteret versari, tanquam amicorum
ventu: sin verò ut in hostium fines veniret, præda dir
enda milites dissiparentur, dispersique cæderentur. XXVI
Hæc quum administraret, nunquam tamen intermitte
legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: qui
hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra i
pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit caussa
Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, verit
ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Doı
tius postero die propius Nicopolim accessit, castraque op
do contulit. Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aci
instruxit suo more atque instituto. In fronte enim, si
plici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis.
dem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dex
sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. F
fecit incœptum castrorum opus Domitius, parte copiar
pro vallo instructa. XXIX. Proxima nocte Pharnaces, in
ceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad
miti

rtium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo vsari, flagitarique à Domitio, ut quamprimum sibi subsiia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam acceret. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducet:, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum aecessn & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas i directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedm altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constirat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem super instruebat: equitatum autem ab lateribus omnem era fossam collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, multum numero anteibat nostrum equitatum. XXX. Imitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, cnmoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si cditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine caussa cederet; ex propinquis castris in acie exercitum eduxit. XXVI legionem in dextro cornu collocavit; Ponticam in sistro; Dejotari legiones in mediam aciem contulit: quib tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliqs cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrinque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tmpus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pgnatur. Nam XXXVI legio, quum extra fossam in equitum regis impetum fecisset, adeo secundum prœlium fec: ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, advsosque hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte lio, quum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autt circuire [acies] secundo conata esset, ut aperto latere a rederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppsa est. Dejotari vero legiones vix impetum sustinuerit. Ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque a converterunt se ad XXXVI legionem: quæ tamen fortitvincentium impetum sustinuit; magnis copiis hostium ciumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recep ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iuitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota aissa, magna parte Dejotari militum interfecta, XXXVI leo in loca se superiora contulit, non amplius CCL desidatis. Ceciderunt eo prœlio splendidi ac illustres viri nnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domiti accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. XXXI. P rnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ oabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibiq & victor, & crudelissimus rex, quum sibi fortunam parnam fæliciore eventu destinaret, multa oppida expugnit: bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit;

sup-

supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætat
commendationem habebant, ea quæ morte essent miseri
ra, Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se r
cepisse glorians, obtinebat. XXXII. Sub idem tempus
Illyrico est incommodum acceptum, quæ provincia super
oribus mensibus retenta, non tantum sine ignominia, s
etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum
legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætoi
quanquam erat provincia minime copiosa ad exercitus ale
dos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confec
tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam cura
suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & c
fendit. Namque & castella complura locis editis posi
quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursior
faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eaque pr
da milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tar
provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute part
& quum Octavius ex fuga Pharsalici prœlii magna classe
illum se sinum contulisset, paucis navibus Jadertinoru
quorum semper in Remp. singulare constiterat officiu
dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe
micare posset, adjunctis captivis, navibus sociorum.
quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium
ctor Cæsar sequeretur; compluresque adversarios in Illy
cum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquiis
fuga collectis, contulisse audiret; litteras ad Gabiniu
mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant co
scriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque co
cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferret
depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset,
Macedoniam legiones adducerent. Omnem enim ill
partem, regionemque vivo Cn. Pompeio, bellum instau
turam esse credebat. XXXIII. Gabinius, ut in Illyrici
venit, hiberno tempore anni, ac difficili, sive copiosior
provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris C
saris tribuens, sive virtute & scientiâ suâ confisus, qu
sæpe in bellis periclitatus magnas res & secundas ductu
suque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus suble
batur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; ne
navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supp
tari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut
lebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum
rissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut op
da expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat:
deoque est à barbaris contemptus, ut, Salonam se reci
ens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissi
fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coact
Quo prœlio duobus millibus militum amplius amissis, c
tu

trionibus XXXVIII, tribunis IV, cum reliquis copiis Salo- rm se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pssus, paucis mensibus morbo periit. Cujus & infælicitas vi, & subita mors in magnam spem Octavium adduxit pvinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secund & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentia- q: Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est. XXIV. Vatinius, Brundisii quum esset, cognitis rebus, qæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornific cad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: & M. O- cvium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluri- bque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, par- ti classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; et gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum seebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, dif- fi ltatesque hiemis & subitæ præparationis. Nam quum ip paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achai- ai ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod qm tardius fieret, quam periculum nostrorum flagita- b qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus acariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudi- ne uanquam non satis justa ad prœliandum, rostra impo- u. His adjunctis navibus longis, & numero classis aucto, m tibus veteranis impositis, quorum magnam copiam ha- beit, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum reli- ctirant Brundisii, quum exercitus in Græciam transporta- retr, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas ciates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, par- ti recipiebat, partim remanentes in suo consilio præterve- hetur: nec sibi ullius rei moram necessitatemque injunge- ba quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium perse- qu:tur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ib nostrum erat præsidium, adventu suo discedere ab op- pu ratione coëgit, præsidiumque nostrum recepit. XXXV. Oc vius, quum Vatinium classem magna ex parte confe- cta ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua la:, substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vati- ni insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse ci, sed quod eum longius progressum insequi decreve- at Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis na- ib, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio ho s, repente adversam ad se venientem navem, antennis d edium malum demissis, instructam propugnatoribus advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, erttique antennas jubet, & milites armari; & vexillo bto, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves bquebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant Vtiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex

portu

portu procedebant. Inſtruitur utrinque acies : ordine diſ
ſita magis Octaviana ; paratior militum animis Vatinia
XXXVI. Vatinius, quum animadverteret neque naviur
magnitudine, neque numero parem eſſe futuræ dimicati
fortunæ rem committere maluit. Itaque primus ſua q
queremi in quadriremem ipſius Octavii impetum fecit.
lerrime fortiſſimeque contra illo remigante, naves adv
roſtris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octavi
roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur aci
reliquis locis prœlium, concurriturque ad duces max
Nam quum ſuo quiſque auxilium ferret, magnum c
nus in anguſto mari prœlium factum eſt : quantoque
junctis magis navibus confligendi poteſtas dabatur, t
ſuperiores erant Vatiniani : qui admiranda virtute ex
navibus in hoſtium naves tranſilire non dubitabant ; &
micatione æquata longe ſuperiores virtute rem fælicite
rebant. Deprimitur ipſius Octavii quadriremis : m
præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur :
pugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur,
tim in mare præcipitantur. Ipſe Octavius ſe in ſcap
confert ; in quam plures quum confugerent, depreſſa
pha, vulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem.
receptus, quum prœlium nox dirimeret, tempeſtate m
velis profugit. Sequuntur hunc ſuæ naves nonnullæ,
caſus ab illo periculo vindicârat. XXXVII. At Vat
re bene geſta receptui cecinit ; ſuiſque omnibus incolur
in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſſis
viana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prœlic
terem I, triremes II, dicrotas IIX ; compluresque re
Octavianos , poſteroque ibi die fuit, dum ſuas, captiv
naves reficeret. Poſt diem III contendit in inſulam I
quod eo ſe recepiſſe ex fuga credebat Octavium. Era
biliſſimum regionum earum oppidum, conjunctiſſimu
Octavio. Quo ut pervenit, oppidani ſupplices ſe V
dediderunt : comperitque ipſum Octavium, parvis p
que navigiis vento ſecundo regionem Græciæ petiſſe
ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi ſpa
præclariſſime geſta, provincia recepta, & Cornificio
ta, claſſe adverſariorum ex illo toto ſinu expulſa, vic
Brundiſium, incolumi exercitu & claſſe, recepit. XXX
Iis autem temporibus quibus Cæſar ad Dyrrhachium
peium obſidebat, & Palæpharſali rem fæliciter gereb
lexandriæque cum periculo magno, tum etiam major
culi fama dimicabat, Caſſius Longinus in Hiſpan
prætor provinciæ ulterioris obtinendæ cauſſa relictu
conſuetudine naturæ ſuæ, ſive odio, quod in illam p
ciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidiis ibi vulneratus,
odii ſui fecerat acceſſiones ; quod vel ex conſcient

quam de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animadvertere poterat; & compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, H. S. centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum H. S. centenis milites donavit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen & occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant. XXXIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere: &, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum caussæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quæstus, aut magni & evidentis; aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas, & detrimenta rei familiaris adjungebatur. XL. Quibus de caussis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v legionem novam conscribit. Augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia: maximisque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies. XLI. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda. Certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque C præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur, ne quid is, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit cele-

rior

rior omnium opinione; non enim labor aut vigilantia pienti præsertim aliquid Caſſio deerat. XLII. Exercitu acto in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, concione militibus exponit, quas res Cæſaris juſſu ger deberet, pollicetur que iis, quum in Mauritaniam tran ciſſet, H. S. centenos ſe daturum : v fore in Hiſpania l onem. Ex concione ſe Cordubam recepit. Eoque ipſo meridiana hora, quum in Baſilicam iret, quidam Minu Silo cliens L. Racilii libellum, quaſi aliquid ab eo poſtı ret, ut miles, ei tranſdit : deinde poſt Racilium, (na latus Caſſii tegebat) quaſi reſponſum ab eo peteret, cel ter dato loco, quum ſe inſinuaſſet, ſiniſtra corripit e dextraque bis feriit pugione. Clamore ſublato, fit à juratis impetus univerſis. Munatius Plancus proxim gladio transjicit Lictorem. Hoc interfecto, Q. Caſſium gatum vulnerat. Ibi T. Vaſius, & L. Mergilio ſimili fidentia Plancum municipem ſuum adjuvant. Erant e omnes Italicenſes. Ad ipſum Longinum L. Licinius Sc lus involat, jacentemque levibus ſauciat plagis. Conc tur ad Caſſium defendendum. Semper enim Berones c pluresque evocatos cum telis ſecum habere conſuevera quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem facien ſubſequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Sa nus, & Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, qua ciebant in itinere, fugiens opprimitur, &, relato do Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam mum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret fectuſne Caſſius eſſet. L. Laterenſis, quum id non du ret, accurrit lætus in caſtra ; militibus vernaculis, & dæ legionis, quibus odio ſciebat præcipue Caſſium eſſe tulatur. Tollitur à multitudine in tribunal :. Præto pellatur. Nemo enim in provincia natus, aut vern legionis miles, aut diuturnitate jam factus provin quo in numero erat II legio, non cum omni provincia ſenſerat in odio Caſſii. Nam legiones XXX, & XXI menſibus in Italia ſcriptas, Cæſar attribuerat Longi legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Lat vivere Caſſium. Quo nuncio, dolore magis perm quam animo perturbatus, reficit celeriter ſeſe, & ad um viſendum proficiſcitur. Re cognita, XXX legio Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperato Facit hoc idem XXI. Subſequitur has V. Quum II le reliquæ eſſent in caſtris, ſecundani veriti, ne ſoli reli rentur, atque ex eo, quid ſenſiſſent, indicaretur, ſunt factum ſuperiorum. Permanſit in ſententia legi nacula, nec ullo timore de gradu dejecta eſt. Caſſi qui nominati erant conſcii cædis, jubet comprehend gionem V in caſtra remittit, cohortibus XXX retentis

dio Minutii cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ provinciem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterense & Racilium, in eadem fuisse conjuratione. Nec diu ratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutim libertis transdit excruciandum: item Calpurnium Svianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numrum auget, verè, ut quidam existimant; ut nonnulli q. runtur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergili Squillus nominat plures; quos Cassius interfici jubet, exptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam H. S. xm Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquagintaqui etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculi vitæ, dolorque vulnerum pecunia remissus, crudelitate cum avaritia certasse significabat. XLIII. Aliquot p diebus litteras à Cæsare missas accipit; quibus cognosc Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cnita, mistam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ n cius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam eporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nl timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, acrsit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; accepue eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposu oneris, ampliorem pecuniam imperat. Æqua autem aone delectum instituit: quos ex omnibus conventibus oniisque conscriptos, transmarina militia perterritos ad amenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vel; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, om exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam duus erat, & auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, n parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique atur: propterea quod edictum tota provincia proposu ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se nt. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit. XLIV. im L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis aculæ fuerat, nunciat fama legionem xxx, quam Q. us legatus simul ducebat, quum Ilurgim ad oppidum a haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occiui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad II lem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. ita re, noctu cum V cohortibus undevicesimanorum itur. Mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, iceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum lexx, & XXI, & cohortes IV, & V legio, totusque conset equitatus, audit IV cohortes à vernaculis oppressas d Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, sque ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem n delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum

Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium
gatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, cc
ventum Cordubensem ab eo defecisse ; Marcellumque a
voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nu
ciabatur) consentire cum Cordubensibus : 11 cohortes le
onis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. C
sius his rebus incensus movet castra, & postero die Segovi
ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum t
tat animos : quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absei
caussa, sibi fidissimos esse, nullumq; periculum deprecatui
dum per eos Cæsari provincia restitueretur. XLV. Ir
rim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit : ac
dissensionis initium natum seditiosa militum suaque vide
tur natura ; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris
mine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem
poneret dignitatem ; Cn. Pompeio se provinciam recupe
re velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit
dio Cæsaris, & amore Pompeii ; cujus nomen multum
terat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat. Sed
qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non pot
Certe hoc præ se Thorius ferebat : milites adeo fatebant
ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. I
quens legionibus conventus obviam prodit, neque tant
virorum, sed etiam matrumfamilias, ac prætextatoru
deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diripere
nam se contra Cassium sentire cum omnibus ; contra C
sarem ne facere cogerentur, orare. XLVI. Tantæ mu
tudinis precibus & lacrimis exercitus commotus, quum
deret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. P
peii nomine & memoria, tamq; omnibus Cæsarianis, qu
Pompeianis Longinum esse in odio, neque se convent
neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perd
re, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt : Marcellum,
se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem a
verunt, prætoremque appellârunt : & sibi conventum
junxerunt : castraque ad Cordubam posuerunt. Cassi
biduo circiter IV millia passuum à Corduba, citra flu
Bætim in oppidi conspectu loco excelso facit castra : l
ras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepi
proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio
provinciæque Cæsaris caussa quamprimum veniret.
hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incei
XLVII. Cujus rei deformitate atque indignitate legi
quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrer
ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi
potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissima
rissimæque possessiones Cordubensium in conspectu su
pinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, q

nfligere miserrimum putaret, quod & victoris & victi trimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, nee suæ potestatis esse, legiones Bætim transducit, atque em instruit. Quum Cassium contra pro castris suis acia instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, od is in æquum non descenderet, Marcellus militibus rsuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere pit. Cassius, qui bene valebat, Marcellumque infirum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipient, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum lc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisce haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transft: crebroque uterq; legiones in aciem educit; neq; tamen afligitur, propter locorum difficultates. XLVIII. Erat piis pedestribus multo firmior Marcellus. Habebat enim veranas legiones, multisque prœliis expertas. Cassius fid magis, quam virtuti legionum, confidebat. Itaque cum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur, iregionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex cass proficiscitur; celerique itinere Ullam contendit, quod si fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit nenibus castra, ut & loci natura (namque Ulla in edito nnte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quam pxime potest Ullam castra castris confert: locorumque cnita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessit est adductus, ut neque confligeret, cujus si rei facultas ec, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, q: passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocas, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Ullam, Ciiumque munitionibus clausit; quæ prius quam perficeretur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem mgno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Mrcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clsus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumtum. XLIX. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam em adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispaim. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere cosuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitaebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Acet cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. natur utrinque acriter, crebroque, ut accidit, fortuna : ad utrumque transferente victoriam: nec tamen unm ab operibus depellitur Marcellus. L. Interim Lepidus

dus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxx magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorun venit ea mente Ullam, ut sine ullo studio contentiones Ca ſii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitati ne Marcellus se credit atque offert. Cassius contrà suis tenet præsidiis, sive eo quod plus sibi juris deberi, qua Marcello existimabat, sive eo quod, ne præoccupatus ar mus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit a Ullam castra Lepidus: neque habet à Marcello quidqua divisi. Ne pugnetur, interdicit. Ad exeundum Cassiu invitat: fidemque suam in re omni interponit. Quum d dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido e set credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret permaneret in sententia: postulat, uti munitiones disji rentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum induc factis, sed prope jam constituta opera quum complanare custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, que opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassi (nam de hujus conscientia dubitabatur) impetum feceru complureſque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celerit indignatione & auxilio Lepidi, prœlium esset diremptu major calamitas esset accepta. LI. Quum iter Cassio pa factum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. l pidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum f proficiscitur: Cassius Carmonam. Sub idem tempus T bonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De jus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum buerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omni suis rebus celeriter correptis Malacam contendit; ibi adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse pra cabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello commi ret: ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam i nore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo fecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infin rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Prog sus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum i men noctis vitandæ caussa se contulisset, inde paullo ve mentiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum c dens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio minis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem pr ter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere p set, demersa navi periit. LII. Quum in Syriam Cæsar Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad e cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa l mæ male & inutiliter administrari, neque ullam part Reipublicæ satis commode geri; quod & contentioni Tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur; & ambitic

at

a|ue indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus
peerant, multa contra morem consuetudinemque milita-
rn fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque es-
s t; eaque omnia flagitare adventum suum videret: ta-
rn præferendum existimavit, quas in provincias regiones-
ce venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis
dsensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, & ex-
tnorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Ci-
lia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ pro-
vciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus
œris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto
Farnacem audierat, neque excessurum putabat, quum se-
cdo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domi-
tm Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ci-
vatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene meritis
& viritim, & publice tribuit: de controversiis veteribus
cgnoscit, ac statuit. Reges, tyrannos, dynastas provinciæ,
fitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fi-
cn, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defenden-
d, dimittit & sibi & populo R. amicissimos. LIII. Paucis
dbus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum
&necessarium suum legionibus Syriæque præficit. Ipse ea-
dn classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus
pvinciæ civitates omnes evocat Tarsum; quod oppidum
fe totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumque est. Ibi,
r us omnibus provinciæ, & finitimarum civitatum consti-
tis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diu-
ti moratur; magnisque itineribus per Cappadociam con-
fis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetu-
stimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum,
qd tanta religione colitur, ut sacerdos ejus Deæ majesta-
teimperio & potentia secundus à rege consensu gentis illius
heatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adju-
davit; qui regio Cappadocum genere ortus, propter ad-
vsam fortunam majorum suorum mutationemque gene-
ri jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacer-
dium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Aria-
ren, quum bene meritus uterque eorum de Rep. esset, ne
a regni hæreditas Ariaraten sollicitaret, aut hæres regni
teeret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac di-
tie esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœ-
p LIV. Quum propius Pontum, finesque Gallogræciæ
aessisset, Dejotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem
pe totius, quod ei neque legibus, neque moribus conces-
si esse cæteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem
r Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis
ignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum
hitu, supplex ad Cæsarem venit oratum, ut sibi ignosce-
ret,

ret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsid
Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pomp
castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse contr
versiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperi
Contra quem Cæsar quum plurima sua commemorasi
officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumq
defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprude
tiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ
diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamque tenere
ubi Senatus populusque Romanus, ubi Resp. esset; qu
deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset:
tamen se concedere id factum superioribus suis benefici
veteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique hon
nis, precibus eorum qui frequentes concucurrissent hospi
atque amici Dejotari ad deprecandum: de controversiis
trarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium ves
tum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ci
um suorum Dejotarus armatura, disciplinaque nostra co
stitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gere
dum adducere jussit. LV. Quum in Pontum venisset,
piasque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero,
que exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta en
legione VI, quam secum adduxerat Alexandriâ veterana
multis laboribus periculisque functam, multisque mili
bus partim difficultate itinerum ac navigationum, part
crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus ∞ hor
num in ea esset: reliquæ erant III legiones, una Dejota
duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cu
Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi C
sarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne ejus adv
tus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnace
quæ imperata essent. Maximeque commemorabant nu
Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluis
quum Dejotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. C
sar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polli
retur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut soleb
mitibus verbis legatos, ne aut Dejotarum sibi objicere
aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pomp
non misissent. Nam se neque libentius facere quidqua
quam supplicibus ignoscere: neque provinciarum publi
injurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officio
id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Phar
ci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui
immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas,
graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negot
ti essent, quoniam in integrum restituere non posset, con
dere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam vitam,
que exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem su

plici

pcium gravius morte cives Romani subiissent: Ponto vero dederet confestim: familiasque publicanorum remitteret; cæteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ pies eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis aipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam aurum. His responsis datis legatos remisit. LVI. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac pperantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum sis promissis, quam res pateretur: quo celerius honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim et ignotum, plurimis de caussis ad urbem Cæsarem revoci) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, ptiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cnita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura fere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celeriu omnium opinione manum consereret. LVII. Ziela est opidum in Ponto positu ipso, ut in plano loco, satis munitp. Tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsie undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt hc oppido magni multique intercisi vallibus colles: quorm editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, &nfælicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, sierioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, mgnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longs millibus passuum III abest ab Ziela. Hunc locum Prnaces, veteribus paternorum fælicium castrorum refeci operibus, copiis omnibus suis occupavit. LVIII. Cæsa quum ab hoste millia passuum V castra posuisset; videtque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem irrvallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes prion non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris, aerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeritecollato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima lu, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cept, inquo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium ferat. Huc omnem comportare aggerem è castris servitia, q ageret, jussit; ne quis ab opere miles discederet; qum spatio non amplius ∞ passuum intercisa vallis castra htium divideret ab opere incœpto Cæsaris castrorum. LX. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertit, copias suas omnes pro castris instruxit; quas interpta tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum talandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentatiem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu dendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterri-

tus

tus non eſt, quo minus prima acie pro vallo inſtructa, re
qua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulſus ſi
loci fælicitate, ſive auſpiciis & religionibus inductus, qu
bus obtemperaſſe eum poſtea audiebamus; ſive paucita
noſtrorum, qui in armis erant, comperta, quum more
peris quotidiani magnam illam ſervorum multitudine
quæ aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet; ſive e
am veterani fiducia exercitus ſui, quem [cum legione] xx
in acie confixiſſe, & viciſſe legati ejus gloriabantur; ſim
contemptu exercitus noſtri, quem pulſum à ſe, Domi
duce, ſciebat; inito conſilio dimicandi, deſcendere pr
rupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæſar irridebat ir
nem oſtentationem, & eo loco militum coarctatione
quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet: qui
interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam deſce
derat in vallem, aſcendere adverſus arduum collem inſt
ctis copiis cœpit. LX. Cæſar incredibili ejus vel temeri
te, vel fiducia motus, neque opinans imparatuſque oppr
ſus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma cap
jubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cujus rei ſub
trepidatio magnum terrorem attulit noſtris, nondum or
nibus inſtructis. Falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos m
tes perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telor
opprimuntur. Inſequitur has acies hoſtium; & clam
ſublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plu
mum Deorum immortalium benignitate: qui quum om
bus caſibus belli interſunt, tum præcipuè eis, quibus ni
ratione potuit adminiſtrari. LXI. Magno atque acri
minus prœlio facto, dextro cornu, quo veterana legio v
rat collocata, initium victoriæ natum eſt ab ea parte, qu
in proclive detruderentur hoſtes; multo tardius, ſed
men iiſdem Diis adjuvantibus, ſiniſtro cornu, mediaque
cie, totæ profligantur copiæ regis. Quæ quam facile ſub
rant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premeba
tur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim int
fectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate ef
gere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi
hil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At no
victoria elati ſubire iniquum locum, munitioneſque agg
di non dubitârunt. Defendentibus autem iis cohorti
caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſ
hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine omni, a
capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profu
Cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet libe
us profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſ
LXII. Tali victoria toties victor Cæſar incredibili eſt læ
tia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate con
cerat: eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quod
cto

ria facilis ex difficilimis rebus acciderat. Ponto recepto, pæda omni regia militibus condonata, postero die cum peditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI decede-nad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: II legiones cum Cœlio Viciano in Ponto reliquit. LXIII. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum pro-vinciarum de controversiis cognoscit, & statuit: jura in te-trarchas, reges, civitates distribuit. Mithridatem Perga-menum, à quo rem fæliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam re-g educatum, (nam cum Mithridates rex Asiæ totius prop-ter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bosphori consti-tuit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque po-puli R. à barbaris, atque inimicis regibus, interposito ami-cissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gal-logræcorum, jure gentis & cognationis adjudicavit, occu-patam & possessam paucis ante annis à Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbana-rum seditionum pati videbatur. Rebus fæliciffime celerri-meque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIR-

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. CÆSAR, itineribus justis confeci nullo die intermisso, ad XIV Kal. J in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscender quum non amplius legionem tironu haberet unam, equitesque vix DC. T bernaculum secundum littus ipsi constituit, ut prope fluctus verberar Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fo speraret, & ut omnes in dies horasque parati essent. In dit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idon non haberet: nihilo tamen minus in navibus remiges, mi tesque continere, & nullam prætermittere occasionem pr fectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nu ciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, leg nes regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legion X, elephanti CXX, classesque esse complures; tamen n deterrebatur, animoque & spe confidebat. Interim in d & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem co currere, & legiones tironum convenire; in his veterana gio V, equitum ad II millia. II. Legionibus collectis v & equitum II millibus, ut quæque prima legio venerat, naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. I majorem partem navium antecedere jussit, & insulam pe re Aponianam, quæ non abest à Lilybæo. Ibique comm ratus bona paucorum vendit publice: deinde Allieno pr tori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandat ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Jan. & reliquas na

stati

GALLIA VETVS
Ad Iulij Cæsaris comentari
C.Browne Excudit
BRITANNIA INSULA
Cenimagni
Ancalites
Trinobantes
Cassiuelauni Oppidum
Bibroci
Tamesis fl.
Cantium
Segontiaci
HI: BERNIA
GERMANIA
Rhenus fl.
Usipetes
Sicambri
Tencteri
Ubii
SUEUI
Hercinia Sylua
Danubius fl.
OCEANUS
MORINI
Menapii
Eburones
Atrebates
Caletes
Bellouaci
BELGÆ
REMI
Treuiri
Vangiones
Mediomatrices
Nemetes
Triboci
Latobrigi
Tulingi
Leuci
Lingones
Mons Vogesus
Parisii
Lexouii
Unelli
Ambibarii
Osismii
Curiosolites
Veneti
Rhedones
Nannetes
Andes
Carnutes
Genabum
Agendicum
Senones
Alexia
Mandubii
Turones
Bituriges
Pictones
Lemunum
Ligeris fl.
ÆDUI
Bibracte
Cabillonum
Ambarri
Vesontio
HELVETII
Tigurinus pagus
Lemanus L.
Alpes M.
Geneua
Segusiani
Allobroges
Vienna
Santones
Lemouices
CELTÆ
Aruerni
Petrocorii
Cadurci
Garumna fl.
AQUITANI
Gabali
Rutheni
Heluii
Tolosa
Volcæ Tectosages
Arecomici
Narbo
Rhodanus fl.
PROVINCIA
Vocontii
Caturiges
Albici
Arelate
Massilia
Taurentum
Gallia TransPadana
GALLIA CISALPINA Citerior et Togata
Padus fl.
HISPANIA

C(

I.

Ho
ſpe
dit
nor
teſ
feć
cia
nes
x,
de
&
cu
gi
&
na
m
re
ra
tc
d
ip

ſtim eſt conſecutus. Ita vento certo, celerique navigio vectus, poſt diem quartam cum longis paucis navibus in conſpectum Africæ venit. Namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento diſperſæ atque errabundæ diverſa loca petierunt. Clupeam claſſe prætervehitur, inde Neapolim. Complura præterea caſtella & oppida non longe à mari relinquit. III. Poſtquam Adrumetum acceſſit, ibi præſidium erat adverſariorum, cui præerat C. Conſidius, & à Clupeis ſecundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piſo cum Maurorum circiter III millibus apparuit. Ibi paulisper Cæſar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præſentia fuit peditum III millium, equitum CL: caſtriſque ante oppidum poſitis, ſine injuria cujuſquam conſedit; cohibetque omnes à præda. Oppidani interim muros armatis complent. Ante portam frequentes conſidunt ad ſe defendendum. Quorum numerus II legionum intus erat. Cæſar circum oppidum vectus, natura loci perſpecta, redit in caſtra. Non nemo culpæ ejus, imprudentiæque aſſignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectiſque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipſius conſuetudoque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent univerſi. Quod minime Cæſarem fefellerat. Nam neque nullum portum terræ Africæ, quo claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur: ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſſus aucupabatur. IV. Plancus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. Itaque data facultate litteras conſcribit, eaſque captivo dat perferendas in oppidum ad Conſidium. Quo ſimul atque captivus perveniſſet, litteraſque, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet, prius quam acciperet ille, Unde, inquit, iſtas? Tum captivus, [venio] à Cæſare. Tunc Conſidius, Unus eſt, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi R. deinde in conſpectu ſuo captivum interfici jubet: litteraſque nondum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. V. Poſtquam una nocte & die ad oppidum conſumpta, neque reſponſum ullum à Conſidio dabatur; neque ei reliquæ copiæ ſuccurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non ſatis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficiliſque ad oppugnandum erat acceſſus; & nunciabantur auxilia magna equitum oppidanis ſuppetias venire: non eſt viſa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne dum in ea re Cæſar eſſet occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hoſtium

A a labo-

laboraret. Itaque castra quum movere vellet, subito e
oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio ui
tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad st
pendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egress
iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum i
sequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subi
legionarii consistunt; & equites, quanquam erant pau
tamen contra tantam multitudinem audacissime concurru
Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maur
rum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in op
dum. Postquam repulsi & conjecti erant intra muniti
nes, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum s
pius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab eq
tibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex ve
ranis, quas secum habebat, in extremo agmine colloca
& parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœp
Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardio
ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex o
pidis & castellis legationes venire, polliceri frumentum,
ratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die cas
posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Januar. VI. I
movit, & pervenit ad oppidum Leptin liberam civitate
& immunem. Legati ex oppido veniunt obviam: liber
se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque centu
onibus ad portas oppidi, & custodiis impositis, ne quis
les in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam
colæ, non longe ab oppido secundum littus facit cas
Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ casu adveneri
Reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum Uticam
sus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digr
neque mediterranea petere propter navium errorem; e
tatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne
vastarentur, aquam in naves jubet comportari. Rem
interim, qui aquatum è navibus exierant, subito equ
Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti multos jac
convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. Latent e
in insidiis cum equis inter convalles, & subito existunt,
ut in campo cominus depugnent. VII. Cæsar interim
Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas provincia
nitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frument
simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exon
tisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in S
liam ad secundum commeatum accersendum mittit. I
rim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias
quirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab
stibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum
torem ad Cercinnam insulam versus, quam adversarii t
bant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum
me

ıerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque
nicuique præcipiebat, ut, fieri posset, necne, locum nul-
ım excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse in-
rea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis,
qui cum eo contra se bellum gerebant; miserari (regium
nim equitatum in provincia Africa Scipio alebat) tanta
omines esse dementia, ut mallent regis esse vectigales,
uam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.
III. Cæsar ad III Non. Jan. castra movet: Leptique VI
hortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde
idie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit:
ique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu
oficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque im-
rat, ut plaustra, jumentaque omnia sequantur. Itaque
agno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc
m idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se
cua relinqueret, præsidioque firmata ad classem recepta-
la muniret. IX. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus,
em Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet
mportari ligna in oppidum quamplurima: ipse cum co-
rtibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sul-
io & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus,
oficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passu-
n II; ibique classem sub vesperum cum ea copia conscen-
. Omnibus in exercitu insciis, & requirentibus Impera-
is consilium; magno metu ac tristitia sollicitabantur.
rva enim cum copia, & ea tironum, neque omnia exposi-
in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis,
ıitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque
idquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum
nsilio animadvertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu,
ore, mirabilique hilaritate. Animum enim altum & e-
tum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in
s scientia & consilio omnia sibi proclivia omnes fore spe-
ant. X. Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam
lo albente, quum proficisci conaretur, subito navium
s, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac
ognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egre-
atque armatos in littore reliquos advenientes milites ex-
ctare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis,
dvectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum
spinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum co-
tibus expeditis XXX frumentatum est profectus. Ex eo
cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus
rariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus volu-
; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversario-
n inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in
sidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter suorum

paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficere
XI. Interim quum jam Cæsar progressus esset à castris c
citer millia pass. III, per speculatores & antecessores eq
tes nunciatur ei, copias hostium haud longe à se visas.
hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. H
re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, (
jus copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittari
quorum parvus è castris exierat numerus, accersi atque (
dinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum pa
cis armatis. Jamque quum procul hostis conspici poss
milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari. Qu
rum omnino numerus fuit xxx cohortium cum equitil
CD, & sagittariis **. XII. Hostes interim, quorum d
erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili lo
gitudine, non peditum, sed equitum confertam; & in
eos levis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites inter
suerant: & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pe
stres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum co
magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aci
dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sag
tarios ante aciem constituit: equites dextro sinistro
cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne mu
tudine equitatus hostium circumvenirentur. Existima
enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimica
rum. XIII. Quum utrinque exspectatio fieret; neque C
sar se moveret; & cum suorum paucitate contra magn
vim hostium artificio magis, quam viribus, decernend
videret; subito adversariorum equitatus sese extendere,
in latitudinem promovere, collesque complecti, & Cæs
equitatum extenuare, simulque ad circumeundum com
rare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudin
ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurr
conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ
vis armaturæ cum equitibus procurrunt; & inter legio
rios pedites jacula conjiciunt. Hic quum Cæsariani in
impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites
terim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato,
ditibus suis succurrerent. XIV. Cæsar, novo genere p
næ oblato, quum animadverteret ordines suorum in p
currendo turbari (pedites enim, dum equites longius à
nis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis ja
lis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis c
su facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à sig
IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labi
suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circu
re conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium
fessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis ma
magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legiona

hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orm compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cobantur. XV. Labienus in equo, capite nudo, versari in ima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios esaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro tam feculus es? vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum hercule vos periculum impulit. Misereor vestri. Tum les: Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione x eranus. Tum Labienus: Non agnosco, inquit, signa cumanorum. Tum miles: Jam me, quis sim, intelliges. nul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; ue ita pilum viribus contortum dum in Labienum mite contendit, equi graviter adverso pectori afficit: & ait: biene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omm tamen animi in terrorem conjecti, & maxime tiron. Circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, hostium jacula vitare. XVI. Cæsar interim, consilio tium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maxin porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post ram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro troque cornu mediam dividit, & unam partem ab altexclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, tus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equi, peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & pro- hostibus repulsis, convulneratisque, ad sua præsidia sec, ut erat instructus, recipere cœpit. XVII. Interim Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ C elepeditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere reubsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmarursusque renovatis animis, legionarios conversis equise recipientes novissimos adoriri, & impedire cœpequo minus se in castra reciperent. Hac re animad, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redinri prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugna-; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equimenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulus defatigata ad insequendum hostem perseverandumursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reesset: cohortibus, equitibusque circundatis imperat, io ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra os colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. e signo dato, quum jam hostes languidè negligenterela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque m: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio o pulsis, post collemque dejectis, nacti locum, atque ullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad ecipiunt munitiones. Itemque adversarii male accepti

tum demum se ad sua præsidia contulerunt. XVIII. Inte rim ea re gesta, & prœlio dirempto, ex adversariis perfu gæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercep hostium complures equites, peditesque: ex quibus cogn tum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu v nisse, ut novo atque inusitato genere prœlii tirones, legi nariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equita circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixisse p concione; tantam sese multitudinem auxiliorum adver riis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria f tigati vincerentur, atque à suis superarentur; quippe c in illorum sibi confideret multitudine: primum, quod a dierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Af cam velle transire: deinde, quod triennio in Africa su milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effeciss maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum le que armaturæ. Præterea ex fuga, prœlioque Pompeia quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germa Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque c scripserat, armaverat, equoque frænato uti condocue: Præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusque numerabilis, deinde legiones conscriptæ ex cujusque m generis amplius XII millibus. Hac spe, atque ea auda inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanis ∞ DC, Numidarum sine frænis VIII millibus, præte Petreiano auxilio adhibito equitibus ∞ C, peditum ac l armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hip toxotisque compluribus. His copiis pridie Non. Jan. diem tertium, quam Africam attigit, in campis planiss purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasun decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex recessit. XIX. Cæsar interim castra munire diligen præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab op Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum dem, quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque periculo sibi succurrere possent: tela, tormentaque ex n bus in castra comportare, remigum partem ex classe G rum, Rhodiorumque, Epibatarumque armare, & in c evocare; uti si posset, eadem ratione, qua adversarii, armatura interjecta inter equites suos interponeretur. gittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syriis, & cuju generis ductis in castra compluribus, frequentabat sua pias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copia cum Labieno, & Petreio conjungere. Cujus copiæ l num VIII, & equitum IV millium esse nunciabantur. ficinas ferrarias instruere; sagittasque & tela uti fi complura, curare, glandes fundere, sudes comparare

ras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materi-
nque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset :
æterea ferrum plumbumque mitteretur : & animum eti-
n advertebat, frumento se in Africa nisi importatitio uti
on posse. Priore enim anno, propter adversariorum dele-
us, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem
on esse factam : præterea ex omni Africa frumentum ad-
rsarios in pauca oppida & bene munita comportasse, om-
mque regionem Africæ exinanisse frumento : oppida,
æter pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua
rui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coë-
sse commigrare, agros desertos ac vastatos esse. XX. Hac
cessitate Cæsar coactus privatos ambiendo, & blande ap-
llando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia
ngesserat ; & eo parce utebatur. Opera interim ipse quo-
die circumire, & alternas cohortes in statione habere prop-
r hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum
merus maximus fuit, jubet in plostris deligatos Adru-
etum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ erra-
ndæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum
orum : quas singulas scaphæ adversariorum complures
ortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nuncia-
Cæsari, classes circum insulas, portusque dispoſuit ; quo
tius commeatus supportari posset. XXI. M. Cato inte-
n, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis ver-
s, assidueque objurgare non desistebat. Tuus, inquit,
ter, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp.
audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque
t interfectos, aut exilio multatos, patria civitate-
e carere ; gloria, & animi magnitudine elatus, privatus,
que adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis,
ne oppressam funditus & deletam Italiam, urbemque
omanam in libertatem vindicavit : idemque Siciliam, A-
cam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis
epit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per
ntes clarissima notissimaque conciliavit ; adolescentulus-
e, atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non
amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majo-
m dignitate [parta,] neque tantis clientelis, nominisque
ritate præditus, in Remp. est ingressus. Tu contra &
tris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi
agnitudine, diligentiaque præditus, nonne eniteris, &
oficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique
blicæ, atque optimo cuique efflagitatum ? His verbis ho-
inis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cu-
squemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus
Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est in-
essus : expeditoque exercitu, numero servorum, libero-
rum

rum II millium, cujus partem inermem, partem armatar habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in qu oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, op pidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ips portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione fact. prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim nave que compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filii naves inde avertit, neque postea littus attigit; classemqu ad insulas Baleares versus convertit. XXII. Scipio interi cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Utic grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti cast ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itine facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque u nis castris factis, III millia passuum longe considunt. E quitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagar atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallu progressi essent, excipere; ita omnes adversarios intra mu nitiones continere. Qua re Cæsariani gravi annona sui conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque a Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tem pus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque am plius millia passuum VI terræ Africæ quoquo versus ten bant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate c acti veterani milites, equitesque qui multa terra mariqu bella confecissent, & periculis inopiaque tali sæpe esse conflictati, alga è littore collecta, & aqua dulci eluta, ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebar XXIII. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsar difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum da spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaq comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsid suis egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egre su, propius ejus regnum copias suas admovere: Cirtamq oppidum ejus regni opulentissimum adorti paucis dieb pugnando capiunt, & præterea duo oppida Getulorum quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederen idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudia sent; postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Ind progressi agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus r bus cognitis, Juba, quum jam non longe à Scipione atq ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoq regno subsidio ire, quam dum alios adjuturus proficiscer tur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expeller tur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione et am abduxit, sibi suisque rebus timens: elephantisque XX relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est. XXI Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provi

esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem le-
m cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris
m provinciam, omnes civitates facit de suo adventu
ores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profuge-
& in castra Cæsaris devenire, & de adversariorum ejus
itate crudelitateque commemorare cœperunt. Quo-
lacrimis, querelisque Cæsar commotus, quum antea
itisset in stativis castris; æstate inita, cunctis copiis
iisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit;
isque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium
umum conscriptis, & per catascopum missis, ut sine
, aut ulla excusatione hiemis ventorumque, exercitus
uam celerrime transportaretur: Africam provinciam
e, funditusque everti à suis inimicis: quod nisi celeri-
ociis foret subventum, præter ipsam Africam terram
ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum sce-
nsidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta e-
stinatione & exspectatione, ut postero die, quam mi-
litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque
ri diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare
fitos directosque haberet. Nec mirum. Animadver-
enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucida-
, oppida castellaque dirui deserique, principesque civi-
n aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum ob-
nomine in servitutem abripi. Iis se in miseriis suam-
dem implorantibus, auxilio propter copiarum pauci-
esse non posse. Milites interim in opere exercere,
munire, turres, castella facere, molesque jacere in
non intermittere. XXV. Scipio interim elephantes
odo condocefacere instituit, II instruxit acies; unam
orum contra elephantos, quæ quasi adversariorum
obtineret, & contra eorum frontem adversum lapil-
nutos mitteret: deinde in ordinem elephantos consti-
Post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum
versariis lapides mitti cœpissent, & elephanti perter-
ad suos convertissent, rursus à sua acie lapidibus mis-
converterent adversum hostem: quod ægre tardeque
: rudes enim elephanti multorum annorum doctrina,
vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aci-
oducuntur. XXVI. Dum hæc ad Ruspinam ab u-
ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius,
hapso oppido maritimo præerat, quum animadver-
aves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum
castrorum suorum vagari, occasionem nactus, na-
quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sa-
is: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas
Cæsarianas consectari cœpit: & quum plures ador-
lsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret
pericli-

periclitari; forte incidit in navem, in qua erant duo
Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum p.
Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus cen
legionis ejusdem, qui M. Messallam legatum obs
Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usi
demque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris
nenda, & custodienda curaverat: & ob has caussas
bat sibi: hic propter conscientiam peccatorum suorum
suasit adolescentibus, ne repugnarent, sesequè Virgilio
derent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, cu
bus transditi, & post diem III sunt interfecti. Qui
ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus à c
rionibus, uti se priorem, quàm fratrem interficerent
que ab eis facile impetrasse, atque ita esse inter
XXVII. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in
nibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie m
prœliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnun
etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris e
bus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus in
cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat S
cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere, co
tur: quod à defensoribus propter egregiam munit.
oppidi, & tormentorum multitudinem, facile & sin
culo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus
non intermittebat; & quum forte ante portam turm
sa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum
curione percusso, & * ad Decumanam defixo, reliqui
territi, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea
deterriti oppidum tentare. XXVIII. Scipio interi
quotidie non longe à suis castris passibus CCC instru
ciem, ac majore diei parte consumpta, rursus se in
recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsa
stris quisquam prodiret, neque propius ejus copias a
ret; despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus, un
copiis productis, elephantisque turritis xxx ante aci
structis, quam latissime potuit porrecta equitum pe
que multitudine, uno tempore progressus, haud ita l
Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus co
Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processeran
que pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi
vallum petierant, quæque ad eandem rem opus eran
nes intra munitiones minutatim modesteque sine tu
aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equ
autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo
obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab
missum telum ad se perveniret: quod si propius acc
tur, quam honestissime se intra munitiones reciperen
lii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco para

ſque præſto eſſet. At hæc non ipſe per ſe coram, quum
lo perſpecularetur, ſed, mirabili peritus ſcientia bellan-
prætorio ſedens, per ſpeculatores, & nuncios impera-
uæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quanquam
s eſſent copiis adverſarii freti, tamen ſæpe à ſe fuga-
lſis, perterritiſque, & conceſſam vitam, & ignota
a. Quibus rebus nunquam tanta ſuppeteret ex ipſo-
ertia conſcientiaque animi victoriæ fiducia, ut caſtra
oriri auderent. Præterea ipſius nomen auctoritaſque
ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum
æ munitiones caſtrorum, & valli foſſarumque altitu-
extra vallum ſtyli cæci, mirabilem in modum con-
el ſine defenſoribus aditum adverſariis prohibebant.
onum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ
fendendum ſolent parari, magnam copiam habebat.
hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem & ti-
m præparaverat, non hoſtium vi & metu commo-
Patientem ſe, timidumque hoſtium opinioni præbe-
Neque idcirco copias, quanquam erant paucæ, tiro-
ue, non educebat in aciem, quod victoriæ ſuorum dif-
: ſed referre arbitrabatur cujuſmodi victoria eſſet
. Turpe enim ſibi exiſtimabat tot rebus geſtis, tan-
exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab
s copiis adverſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe
am adeptum exiſtimari victoriam. Itaque conſtitue-
riam exſultationemque eorum pati, donec ſibi vete-
m legionum pars aliqua in ſecundo commeatu oc-
et. XXIX. Scipio interim paullisper, ut ante dixi,
oco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem vide-
paullatim reducit ſuas copias in caſtra, & concione
ta, de terrore ſuo, deſperationeque exercitus Cæſaris
facit; & cohortatus ſuos, victoriam propriam ſe eis
aturum pollicetur. Cæſar jubet milites rurſus ad
edire, & per cauſſam munitionum, tirones in labore
are non intermittit. Interim Numidæ Getulique
re quotidie ex caſtris Scipionis, & partim in regnum
rre, partim, quod ipſi majoreſque eorum beneficio
rii uſi fuiſſent, Cæſaremque ejus affinem eſſe audie-
n ejus caſtra perfugere catervatim non intermittunt.
m ex numero electis hominibus, illuſtriores Getulos,
ad ſuos cives datis, cohortatus, ut manu facta, ſe
defenderent, & ne ſuis inimicis adverſariiſque dicto
tes eſſent, mittit. XXX. Dum hæc ad Ruſpinam
legati ex Acilla civitate libera, etiam undique ad
m veniunt; ſeque paratos, quæcunque imperaſſet,
ti animo facturos pollicentur: tamen orare & pete-
o, ut ſibi præſidium daret, quo tutius id, & ſine
o facere poſſent: ſe & frumentum, &, quæcunque
res

res eis suppeteret, communis salutis gratia subminist
ros. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsid
dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam
proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus
Adrumeti cum II legionibus, & equitibus DCC pra
celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum VIII cohor
Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confect
or Acillam cum cohortibus pervenit. Considius int
quum ad urbem cum copiis accessisset, & animadve
præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem
re, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus A
metum se recipit: deinde paucis post diebus equestrib
piis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris posit
sidere cœpit. XXXI. Per id tempus C. Sallustius C
quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum cla
monstravimus, Cercinnam pervenit. Cujus advent
Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ sua
sidio præerat commeatui, parvulum navigium nactu
scendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim p
à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti in
naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit,
plet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus in
proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit le
XIII, & XIV, & equites Gallos DCCC; funditoru
gittariorumque mille, ac secundum commeatum in
cam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secu
nactæ, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar
habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplic
tia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxi
tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudi
ponit legiones; equitesque ex navibus egressos jubet
guore nauseaque reficere; dimissos in castella, muni
que disponit. XXXII. Quibus rebus Scipio, quiqu
eo essent comites, mirari, & requirere: C. Cæsare
ultro consuêsset bellum inferre, ac lacessere prœlio,
commutatum non sine magno consilio suspicabantur
que ex ejus patientia in magnum timorem conjecti,
tulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos,
præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis
landi gratia in Cæsaris castra mittunt. Qui simul a
sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo
proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt,
rator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Ma
propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legi
& VI, ad te voluimus, in tuaque præsidia confuger
custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo
faceremus, impediebamur. Nunc data facultate pro
latoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venim

-spiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante
-ftra portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra
-ntra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosce-
-nus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare,
-pendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quo-
-n orationem celeriter veritas comprobavit. Namque
-ftero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt,
-lites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris
-fugerunt. XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam geruntur,
Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertino-
-n, Afrorum, servorum denique, & cujusquemodi gene-
hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant,
-ere, atque sub manum Scipionis in castra submittere
intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro in quo
-ici modium millia CCC comportata fuerant à negotia-
-bus Italicis, aratoribusque, ad Cæsarem venere; quanta
copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut
præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & co-
suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias
; præsidiumque brevi tempore se missurum dicit; co-
-tatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim
-n copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis lo-
-munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia & fru-
-ntum, & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse,
-portaverat, vi expugnando, est potitus. XXXIV. Cæ-
postquam legionibus veteranis II, equitatu levique ar-
-ura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves VI
-rarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum
-sportandum proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigi-
-rima imperat speculatores apparitoresque omnes, ut si-
-ræsto essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspican-
-s, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi,
-ie se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo
præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus
-ssit. Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra
-e campi, propter mare legiones ducit. Hic campus
-abili planicie patet millia passuum XV: quem jugum
-ns à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri ef-
speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in qui-
singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant col-
-tæ: quarum apud ultimam præsidium & statio fuit
-ionis. XXXV. Postquam Cæsar ad jugum, de quo
-ui, adscendit; atque in unumquemque collem turres,
-ellaque facere cœpit; atque ea minus semihora efficit;
-ostquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit,
proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse
-idium stationemque Numidarum; paullisper commo-
-s, perspectaque natura loci, equitatu in statione dispo-

 sito,

sito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus rat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labien que animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, a eque equestri instructa, à suis munitionibus circiter pass ∞ progrediuntur, pedestremque copiam in secunda a minus passus CD à castris suis constituunt. XXXVI. C sar in opere milites adhortari, neque adversariorum co moveri. Jam quum non amplius passuum MD inter ho um aciem suasque munitiones esse animadvertisset; intell issetque ad impediendos milites suos, & ab opere depell dos hostem propius accedere; necesseque haberet legion munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, ad proximum collem propere accurrerent, præsidium inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet vis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeri Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equ fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Pc quam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxili ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextr cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire cont dit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis co longius abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad interc dendos hostes immisit. XXXVII. Erat in eo campo, ubi res gerebatur, villa permagna IV turribus exstructa, Labieni prospectum impediebat, ne posset animadver ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius v turmas Julianas, quam suos cædi à tergo sensit. Ex re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, r in castra fugere contendit. Galli Germanique qui rest rant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fo terque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legic Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadve runt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua stra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusque copiis c po collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, qu receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem in suas munitiones recepisset, campo purgato, animadve mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui par ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio licitationibusque adducti ad eum se contulerant: nonn qui ex Curionis prœlio capti conservatique, parem grat in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora rifica specie amplitudineque cæsa toto campo, ac prost diverse jacebant. XXXVIII. His rebus gestis, posteró Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque om suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè acce occisis vulneratisque, intra suas continere se munitiones

Cæsar, instructa acie secundum infimas jugi radices, propius munitiones leniter accessit. Jamque minus ∞ passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. XXXIX. Quum jam prope solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque magis se defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro, & sinistro, ex iniquiore loco, pugnare, præsertim quum milites à mane diei jejuni sub armis stetissent fatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. XL. Interim Considius, qui Acillam, & IIX cohortes stipendiarias Numidis Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit. XLI. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari & M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt; Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, & im-

imperio coactos, cives & optimum quemque nefarie cor ctari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potes tem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum opti quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam c nare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac l bita oratione, Scipio, quum existimâsset pro suo benefi sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dic di fecit. Ex eis Centurio legionis XIV, Pro tuo, inqu summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim im ratorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatem belli jure capto polliceris: & forsan isto uterer beneficio non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæ rem imperatorem meum, ad quem ordinem duxi, ejus exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius XX annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Ne ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio sistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex is cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & con tue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, q nunc in tua tenes potestate, non amplius X sumam. Tu ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare de as. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus op onem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque animi lore incensus annuit centurionibus, quid fieri vellet: at ante pedes centurionem interficit, reliquosque veterano tironibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefa scelere contaminatos, & cæde civium saginatos. Sic ex vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tiro autem jubet inter legiones dispertiri, & Cominium c Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua e Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis vibus apud Thapsum custodiæ caussa in salo esse jusse ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent; ob n ligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu g vissimumque in eos edictum proponendum curavit. XL Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredib auditu. Namque, vigiliarum signo confecto, circiter vi lia secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesse quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hib nis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die pro dendo, propiusque hostem accedendo, castra commun bat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non l bebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum tra portaverat, ut præter ipsum militem & arma, neque v neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi e consuevit, in naves imponi pateretur. In Africam aut

modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpsant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci pellibus acquiescebant. Reliqui ex vestimentis tentorio factis, atque arundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravapondere, tenebris, aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. XLIII. Rex interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut quum ipse aliquid auctoritatis adderet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur, cum III legionibus, equitibusque frænatis DCCC, Numidis sine frænis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque xxx, egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; & exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto facile fuit intellectu Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX produxit in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit, ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. XLIV. Cæsar, postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quæ exspectâsset, omnia venisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit & brachia protinus ducere & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupaverunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum loco-

rum peritus in insidiis cum parte equitatus, levique armat ra consedit: & præterea post montem collesque, equites occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionai os adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re dup ci perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neque retro regi diundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circur ventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, i scius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, si obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equ tibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti pa tim interfecerunt; partim vivorum sunt potiti. Dein protinus collem petere contenderunt, atque eum, decu Labieni præsidio celeriter occupaverunt. Labienus cu parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. XLV. H re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, que in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deir ab suis maximis castris per medium campum, è regione c pidi Uzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in plani positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia in tuit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, si strumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus struebat; ut, quum propius oppidum copias admovis oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus ha ret, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppug tione deterreretur. Præterea, quo facilius colloquia f possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe ac debat magno cum eorum periculo, tum facile & sine p culo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius host accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat eti ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, putei ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & gusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hc stabat. Equites barbari levisque armaturæ, prœliis mi tis cominus dimicabant. XLVI. Cæsar ab eo opere qu jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno inc tu, cum omni equitatu levique armatura, Juba, Scipio, L bienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsari vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parum cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit. Namque C far ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxili tulit. Equites autem adventu legionum animo addi conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersos impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in cas regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod in noctem prœlium esset conjectum; pulvisque ventu fla omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capt

potes

estatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi ar-
tura funditus ad internecionem deletus esset. Interim,
edibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis milites diffu-
e, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque po-
t regiones pervenire. Itemque equites Curiani diffisi
pioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant.
VII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus ad-
istrantur, legiones duæ, IX & X ex Sicilia navibus one-
is profectæ, quum jam non longe à portu Ruspinæ abes-
, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud
apsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidian-
ratia ibi commorantium, classem inciderent, impruden-
vela in altum dederunt; ac diu multumque jactati, tan-
n multis post diebus, siti inopiaque confecti ad Cæsarem
venerunt. XLVIII. Quibus legionibus expositis, me-
r in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum cer-
um hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar,
d C. Avienus Tribunus mil. X legionis navem commea-
familia sua, atque jumentis occupavisset; neque militem
m ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convo-
s omnium legionum tribunis centurionibusque; Maxi-
vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque li-
atis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, mo-
iæ, patientiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi
neque modum, neque terminum constituunt, quo cæ-
dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more
itari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites po-
i R. contra remp. instigasti; rapinasque per municipia
sti: quodque mihi reique pub. inutilis fuisti; & pro
itibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti;
que opera militibus tempore necessario resp. caret: ob
res, ignominiæ caussa, ab exercitu meo te removeo: ho-
que ex Africa abesse, &, quantum potest, proficisci ju-
Itemque te, A. Fontei, quod tribunus mil. seditiosus,
usque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M.
o, C. Clusinas, quum ordines in meo exercitu beneficio,
virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes,
ue pace boni aut utiles fueritis, & magis in seditione con-
ndi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudo-
modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse ar-
or, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio,
quantum potest, abesse ex Africa jubeo. Itaque trans-
t eos centurionibus; & singulis non amplius singulis ad-
s servis, in navi imponendos separatim curavit. XLIX.
uli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque à
sare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt:
rum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine per-
i, à rege Juba deficiunt, celeriterque cuncti arma capi-
unt:

unt : contraque regem facere non dubitant. Quibus re
cognitis, Juba distentus triplici bello, necessitate coactus
suis copiis quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohorte
fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getu
L. Cæsar brachiis perfectis promotisque eo usque, ut tel
ex oppido adjici non posset, castra munit ; balistis scorpi
busque crebris ante frontem castrorum, contraque oppid
collocatis, defensores muri deterrere non intermittit ; eo
V legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate
lata, illustriores notissimique, conspectum amicorum p
pinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebant
Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallel
Namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitum
præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eju
beneficio agris finibusque donati, post Syllæ victoriam
Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nc
jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circ
∞ perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo prc
me Uzitæ locata. LI. Quod postquam Scipio, quique c
eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incomm
essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Safe
colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium,
attinere eum cum adversariis colloqui. Quum nihilo mi
ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut r
qua, quæ vellet, perageret, viator postea ab Juba ad e
est missus, qui diceret, audiente Saserna, Vetat te rex c
loqui. Quo nuncio perterritus discessit ; & dicto audi
fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, & ei, q
populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunis
omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam
Scipionis obtemperâsse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis
vibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superb
Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, p
vumque Senatorem, sed in Scipionem hominem illa fam
dignitate, honoribusque præstantem. Nam quum Sci
sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, di
tur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti ve
tu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad
bum sese vestitum transferret, & Jubæ homini superbissi
inertissimoque obtemperaret. LII. Postero die univer
omnium copias de castris omnibus deducunt ; & superci
um quoddam excelsum nacti, non longe à Cæsaris cast
aciem constituunt ; atque ibi consistunt. Cæsar item p
ducit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munit
nes, quæ erant in campo, constitit ; sine dubio existima
ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque re
essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concur
ros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionesq

coh

rtatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ip-
im à suis munitionibus longius non sine ratione non
debat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat,
um erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad
um latus ejus cornu erat oppositum. Verebaturque,
prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab la-
eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum
tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante
Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurren-
fore existimabat. LIII. Non arbitror esse prætermit-
m, quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in aci-
structi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat
ntes suas, & Jubæ legiones; postea autem Numidas
sidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem dire-
ut procul simplex esse acies media à legionariis militi-
ideretur; in cornibus autem duplex esse existimaba-
Elephantes dextro, sinistroque cornu collocaverat, æ-
ous inter eos intervallis interjectis. Post autem ele-
os, armaturas leves, Numidasque substituerat auxili-
Equitatum frænatum universum in suo dextro cornu
uerat. Sinistrum enim cornu oppido Uzita claudeba-
eque erat spatium equitatus explicandi. Propterea
das levisque armaturæ infinitam multitudinem ad
m partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto
inus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis ap-
t, longiusque ab adversariorum, suisque copiis pro-
at: id hoc consilio, ut quum acies II inter se concur-
initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circum-
ex improviso clauderet multitudine sua exercitum
is, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit
cipionis ea die prœliandi. Cæsaris autem acies hoc
fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad
m perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX,
n dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV, XXIIX, XXVI,
ia acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aci-
, in earum legionum parte cohortium collocaverat.
ea ex tironum legionibus paucos adjecerat. Tertiam
aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque
i suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocave-
i sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio
quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabat;
m autem, ut equitatus hostium multitudini resiste-
t, laborabat, eodemque suum omnem contulerat e-
m: &, quod ei parum confidebat, præsidio his equi-
gionem V præmiserat: levemque armaturam inter
interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis cer-
ximeque in cornibus collocaverat. LIV. Sic utro-
exercitus instructi, non plus passuum CCC inter-
jecto

jecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunq
quin dimicaretur, à mane usque ad horam x diei, per
runt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra n
tiones suas cœpisset ; subito universus equitatus ult
Numidarum Getulorumque sine frænis ad dextram pa
se movere ; propiusque Cæsaris castra, quæ erant in
se conferre cœpit. Frænatus autem Labieni eques in
permanere, legionesque distinere :-quum subito pars eq
tus Cæsaris cum levi armatura contra Getulos injussu .
mere longius progressi, paludemque transgressi multi
nem hostium sustinere pauci non potuerunt ; levique a
tura deserti, ac pulsi, convulneratique, uno equite ai
multis equis sauciis, levis armaturæ xxvi occisis, ac
refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipi
tus in castra nocte copias reduxit. [Quod] proprium
dium bellantibus fortuna tribuere non decrevit. Na
postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, fru
ti gratia, misit. In itinere prædatores equites Nu
Getulosque ex improviso adorti circiter centum parti
ciderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim
tidie legiones in campum deducere, atque opus facere
lumque & fossam per medium campum deducere, ad
riorumque excursionibus iter officere non intermittit.
pio item munitiones contra facere, & ne jugo à Cæsa
cluderetur, approperare. Ita duces utrique & in op
occupati erant, & nihilo minus equestribus prœliis ir
quotidie dimicabant. LV. Interim Varus classem,
antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legioni
& iix ex Sicilia adventu, celeriter deducit ; ibique G
remigibus epibatisque complet ; insidiandique gratia
gressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cuj
ventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe xxvii na
Thapsum versus in stationem, præsidii gratia comn
sui, mittit : itemque Q. Aquilam cum xiii navibus
Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispius, qu
missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus
montorium superare non potuit, atque angulum que
tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à p
ctu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egre
migibus, passimque in littore vagantibus, partim in o
victus sui mercandi gratia progressis vacua à defens
stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, oc
nem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Cothone eg
primo mane Leptim universa classe vectus, naves one
quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pe
duas, vacuas à defensoribus nullo repugnante cepit.
Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum
circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia

ri, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter per- Leptim; ibique moratus, omnes ut se naves consequer, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in Aquilam multitudine navigiorum perterritum; atque dantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim s celeritate Cæsaris audaciaque motus, cum universa , conversis navibus, Adrumetum versus fugere conten-Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recua quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam um custodibus CXXX in ea nave captis, triremem ho- proximam, quæ in repugnando erat commorata, om remigum epibatarumque cepit. Reliquæ naves ho- promontorium superarunt, atque Adrumetum in onem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento ontorium superare non potuit; atque in salo in ancho- nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incenmnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cotho-ompulsis, paullisper commoratus, si forte vellent clasicare, rursus se recepit in castra. In ea nave captus est estrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat: & postea Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in mque ad Varum venerat. Quem ob perjurium perque Cæsar jussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod am caussam Cæsari probaverat, se Nasidii classe capquum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servapostea facultatem sibi nullam datam transeundi, igno-VII. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, mnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti clam habeant; atque id propter bella maxime, hosti- subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar cer-r indicem factus, tertia vigilia legiones II cum equi-ittit à castris suis millia passuum X; atque inde magnero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus is, Labienus, progressus à suis castris millia passuum er jugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecei castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quo-xistimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia eaturum, cum magno equitatu, levique armatura in-rus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidiis i ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoraam hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo ligentiam adducerentur, subito mane imperat porta ana legiones se IIX veteranas cum parte equitatus sequtque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiato-to in convallibus latentes levi armatura concidit cir-

citer

citer D ; reliquos in fugam turpissimam conjecit. In
Labienus cum universo equitatu fugientibus suis sup
occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci
sariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas leg
hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labien
retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die
Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in c
in cruce omnes suffixit. LVIII. Cæsar interim, quo
frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra c
cit ; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, C
Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum,
Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, IV
vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte
catis, ex eo loco proficiscitur, & pervenit ad oppidum
quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque v
ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castri
positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exe
profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici nu
pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra.
pio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis
per jugum Cæsarem subsequi cœpit ; atque ab ejus
millia passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis
sedit. LIX. Oppidum erat Zeta, quod aberat à Sc
millia passuum X, ad ejus regionem, & partem castr
collocatum, à Cæsare autem diversum ac remotum,
erat ab eo longe millia passuum XIIX. Huc Scipio le
II frumentandi gratia misit. Quod postquam Ca
perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac tutio
collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigilia e
præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppi
titur. Legiones Scipionis comperit longius in agris fr
tari : &, quum eo contendere conaretur, animadver
pias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Q
ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio I
equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præ
P. Atrio equite R. de conventu Uticensi, & camelis
regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relict
se recipere cœpit ad castra. LX. Quum jam non l
castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat præter
Labienus, Afraniusque cum omni equitatu, levique
tura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offeru
que ex collibus primis exsiliunt. Quod postquam
animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, s
legionarios in acervum jubet comportare, atque ce
signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum es
primo impetu legionum equitatus & levis armatura
um nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle.
jam Cæsar existimâsset hostes pulsos deterritosque fi

endi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum riter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratio- qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt midæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; inter equites pugnabant, & una pariterque cum equiti- accurrere, & refugere consueverant. Quum hoc sæpi- acerent, & Julianos proficiscentes insequerentur, & re- rent instantes, propius non accederent, & singulari ge- pugnæ uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse timarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ l esset; ut exercitus ejus jejunus, qui, à quarta vigilia e ad horam x diei, nihil gustâsset, ac jumenta siti pe- nt. Quum jam ad solis occasum esset, & non totos C us in horam IV esset progressus, equitatu suo propter rum interitum, extremo agmine remoto, legiones in- m ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, pla- leniterque procedens, per legionarium militem commo- sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dex- inistraque per colles præcurrere, coronæque in modum ere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extre- n insequi. Cæsaris autem non amplius tres aut quatu- ilites veterani, si se convertissent, & pila viribus con- a in Numidas infestos conjecissent, amplius II millium ero ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem pas- conversis equis, se colligebant, atque in spatio conse- antur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæ- modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere con- , noctis hora prima omnes suos ad unum in castris in- mes, sauciis x factis, reduxit. Labienus, circiter C amissis, multis vulneratis, ac defessis instando ibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones produ- cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, nspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra. LXI. ar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non mperator exercitum veteranum, victoremque maximis s gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condoceface- quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum ob- adversariis, & in quantulo spatio resisterent, modo urrerent, modo recederent, comminarenturque impe- , ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, epit. Mirificè enim hostium levis armatura anxium citum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & e- es deterrebat prœlium inire, propter equorum interi- ; quod eos jaculis interficiebat: & legionarium mili- defatigabat propter velocitatem: gravis enim armatu- iles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque tum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: qu
quodcunque prœlium, quoties erat commissum, equit
suo, sine legionario milite, hostium equitatui, levique
maturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitaba
autem his rebus, quod nondum hostium legiones cogno
rat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equit
levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque
cessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephar
rum magnitudo multitudoque militum animos detine
in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. N
que elephantos ex Italia transportari jusserat, quo & m
noster speciemque & virtutem bestiæ cognosceret, &
parti corporis ejus telum facile adjici posset; ornatusqu
loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis
da sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur. P
terea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speci
consuetudine captarum non reformidarent. [Quibus ex
bus] largiter erat consecutus. Nam & milites bestias
nibus pertractabant, earumque tarditatem cognosceba
equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in
suetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.
has caussas, quas supra commemoravi, sollicitabatur
sar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pris
bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mir
Copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis c
pestribus, & contra Gallos homines apertos minimequ
sidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare
sueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consi
ceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscer
quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc cel
conciperent, dabat operam, ut legiones in uno loco c
neret, sed per caussam frumentandi, huc atque illuc ra
ret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio
discessuras existimabat. Atque post diem III prod
accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter host
castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicanc
Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum le
nes in castra. LXII. Legati interim ex oppido Vacca, c
finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse der
stravimus, veniunt: petunt & obsecrant, ut sibi præsid
mittat; se res complures, quæ utiles bello sint, admini
turos. Per id tempus de eorum voluntate, studioque
Cæsarem transfuga suos cives facit certiores: Jubam re
celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidiu
perveniret, ad oppidum adcucurrisse, atque advenient
titudine circumdata, eo potitum; omnibusque ejus op
incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripien
delendumque militibus. LXIII. Cæsar interim, lust
exe

rcitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis
piis, processus à suis castris millia passuum V, à Scipionis
citer II millium interjecto spatio, in acie constitit. Post-
am satis diuque adversarios à se ad dimicandum invita-
superfedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Poste-
die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi
pio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque
portaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animad-
it, cum equitatu levique armatura agmen ejus extre-
m carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque,
plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito
mo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod exi-
nabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos pug-
e non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat. Namque
editos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat.
que eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum
petias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signo-
n conspectu perterritus, turpissime contendit fugere;
ltis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legio-
i ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœ-
unt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus
cul milites subsequi non desistit. LXIV. Postquam
sar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversa-
interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium fer-
on auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis
cato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento.
rfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui
o, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo
nsidius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohor-
e sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, at-
inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profe-
circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra; atque
IV die egressus redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar
uerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias
icit. LXV. Thabenenses interim, qui sub ditione &
estate Jubæ esse consuêssent, in extrema ejus regni regio-
maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad
arem mittunt; rem à se gestam docent: petunt orant-
, ut suis fortunis, de populo R. quod bene meriti essent,
ilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Cris-
Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque
pluribus præsidio Thabenam mittit. LXVI. Eodem
pore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo im-
ti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant an-
ansire in Africam, ad millia IV, equites CD, fundito-
sagittariique ∞, uno commeatu Cæsari occurrerunt.
ue tum his copiis & omnibus legionibus eductis, sicut
instructus, IIX millibus passuum à suis castris, ab Sci-

pionis vero IV millibus passuum longe constitit in cam
LXVII. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine
gea, ubi præsidium equestre circiter CD habere consu
rat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi l
ribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo i
riore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis muni
nibus progressus, in acie constitit. Postquam diutiu
uno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio
sumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in h
um equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere
pressionem; levemque armaturam, sagittarios fundite
que eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, & e
concitatis Juliani impetum fecissent, Pacidius suos eq
exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent faculta
turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortis
acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadve
CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat
proxima legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jub
quitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus a
lia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis inte
recentioribusque viribus equites subministrare. Postq
equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero s
nere non poterant, & à levi armatura Numidarum vu
rabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram a
mittit. qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo
sui sublati universi, in hostes impressione facta, in fu
adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vul
tis. Insecuti per III millia passuum, usque in colles h
bus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X
moratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit,
nibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter
per cassidem caput ictus, compluresque duces. ac fortissi
quisque interfecti, vulneratique sunt. LXVIII. Postq
nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æq
locum descenderent, legionumque periculum facerent;
que ipse propius hostem castra ponere propter aqua
nuriam se posse animadverteret; adversarios non eorum
tute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se i
lexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar
millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Ver
us cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidum
eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportun
complura præsidiis occupare; ne hostes intrare ad se, a
ca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis C
ris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne
summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos &
gilium amitteret; confestim Cæsarem per superiora
consecutus, millia passuum IIX à Thapso binis castris
si

it. LXIX. Erat stagnum salinarum, inter quod, & ma-
angustiæ quædam non amplius mille & quingentos pas-
intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxili-
ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefelle-
Namque pridie in eo loco castello munito, ibique tri-
præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris
apsum operibus circummunivit. Scipio interim exclu-
ab incepto itinere supra stagnum postero die & nocte
fecta, cœlo albente, non longe à castris, præsidioque,
d supra commemoravimus, ∞ D passibus, ad mare ver-
consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsa-
nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio
renate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum
edita copia in eum locum citatim contendit; classisque
te ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hosti-
tergum quam maxime ad littus appelli, signumque su-
observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex im-
viso hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati,
perterriti respicere post terga cogerentur. LXX. Quo
quam Cæsar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo
pionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos,
nihilo minus partem militum castra non ignaviter muni-
ipse acie triplici collocata, legione X secundaque dextro
nu, IIX, & IX sinistro, oppositis V legionibus in quarta
, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collo-
s, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositi-
levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus
um milites concursans, virtutesque veteranorum, prœ-
ue superiora commemorans, blandeque appellans. ani-
eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie
icâssent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æmula-
ur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria par-
cuperent possidere. LXXI. Itaque in circumeundo ex-
tum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque
o citroque pavidos concursare, & modo se intra portas
pere, modo inconstanter immoderateque prodire. Quum-
idem à pluribus animadverti cœptum esset; subito legati
atique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare:
oriam sibi propriam à Diis immortalibus portendi. Du-
nte Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resisten-
bique eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam
ue etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, injus-
Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo
o, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere infer-
quum centuriones pectore adverso resisterent, vique con-
rent milites, ne injussu imperatoris concurrerent, nec
quam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit,
tatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Fæ-

 licita-

licitatis dato, equo admiſſo in hoſtem contra principes i
contendit. A dextro interim cornu funditores, ſagittar
que concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo f
cto beſtiæ ſtridore fundarum lapidumque perterritæ, ſe
convertere, & ſuos poſt ſe frequentes ſtipatoſque protere
& in portas valli ſemifactas ruere contendunt. Item Ma
equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præſic
deſerti principes fugiunt. Ita celeriter beſtiis circuitis, leg
nes vallo hoſtium ſunt potitæ: & paucis acriter repugnan
bus interfectis, reliqui concitati in caſtra, unde pridie era
egreſſi, confugiunt. LXXII. Non videtur eſſe prætermi
tendum de virtute militis veterani v legionis. Nam qui
in ſiniſtro cornu elephantus vulnere ictus & dolore conci
tus in lixam inermem impetum feciſſet, eumque ſub pe
ſubditum, deinde genu innixus pondere ſuo, proboſcide
recta vibrantique, ſtridore maximo premeret atque enecai
miles hic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ offerr
quem poſtquam elephantus ad ſe telo infeſto venire anim
vertit, relicto cadavere, militem proboſcide circumdat,
que in ſublime extollit armatum. Qui in ejuſmodi peri
lo quum conſtanter agendum ſibi videret, gladio probo
dem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus
terat, non deſtitit: quo dolore adductus elephantus, m
te abjecto maximo cum ſtridore curſuque converſus, ad
liquas beſtias ſe recepit. LXXIII. Interim Thapſo qui
rant præſidio, ex oppido eruptionem porta maritima f
unt; &, ſive ut ſuis ſubſidio occurrerent; ſive, ut, opp
deſerto, fuga ſalutem ſibi pararent, egrediuntur, atque
per mare umbilici ſine ingreſſi, terram petebant: qui à 1
vis puerisque, qui in caſtris erant, lapidibus piliſque pro
biti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt.
terim Scipionis copiis proſtratis, paſſimque toto campo
gientibus, confeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpatiumq
ſe non dare colligendi. Qui poſtquam ad ea caſtra, quæ
tebant, perfugerunt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defen
rent; ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cu
auctoritate imperioque rem gererent. Qui poſtquam adv
terunt, neminem ibi eſſe præſidio: protinus armis abjec
in regia caſtra fugere contendunt. Quo poſtquam perve
runt, eaque ab Julianis teneri vident, deſperata ſalute,
quodam colle conſiſtunt; atque armis demiſſis, ſalutat
nem more militari faciunt. Quibus miſeris ea res pa
præſidio fuit. Namque milites veterani ira & dolore inc
ſi, non modo ut parcerent hoſti, non poterant adduci,
etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos auctores ap
labant, complures aut vulnerârunt, aut interfecerunt.
quo numero fuit Tullius Rufus quæſtorius: qui pilo tra
jectus conſultò à milite interiit. Item Pompeius Ru
b

[b]rachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcu[r]risset, interfectus esset. Quo facto complures equites R. [sen]atoresque perterriti ex prœlio se receperunt; ne à militi[bu]s, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent im[m]oderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, [i]i quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis mili[te]s, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæ[sa]re, & à militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum [su]nt interfecti. LXXIV. Cæsar trinis castris potitus, oc[c]isque hostium x millibus, fugatisque compluribus, se re[ci]pit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac [st]atim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephan[to]sque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentis[q]ue capit, captos ante oppidum instructos constituit: id [ho]c consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsideban[tu]r, rei male gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. De[in]de ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, [su]amque lenitatem & clementiam commemoravit. Quem [po]stquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido [dis]cessit. Postero die, divina re facta, concione advocata, in [co]nspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exer[citu]m veteranum donavit. Præmia fortissimo cuique, ac [be]ne merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digres[su]s C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Considius præerat, ad [ob]sidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmisso, [cu]m equitatu ipse eodem iter facere contendit. LXXV. E[qu]ites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum U[ti]cam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradam; [u]bi quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de [vi]ctoria Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio [fo]ro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, [ig]nem subjiciunt, atque ejus oppidi incolas cujusque gene[ri]s, ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, [at]que ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus [U]ticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod U[ti]censibus propter beneficium legis Juliæ parum in suis par[ti]bus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido [ej]ecerat, & ante portam Bellicam castris, fossaque parvula [d]untaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare [c]oëgerat; senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum [ca]stra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos [p]artibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum [p]ernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo ad[d]ito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites re[p]ulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, [U]ticam se in oppidum conjecerunt atque ibi multos Uticen[se]s interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diri-

puerunt.

puerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione
ret, ut secum oppidum defenderent, & cæde rapinisque
sisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum
portunitatis gratia, singulis H-S C divisit. Idem Sylla F
stus fecit, ac de sua pecunia largitus est : unaque cum iis
Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. LXX
Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos
nes Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipi
ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia
numitterent, oppidumque defenderent. Quorum qu
partem assentire, partem animum mentemque perterrita
atque in fuga destinatam habere intellexisset ; amplius
ea re agere destitit, navesque iis attribuit, ut, in quas q
que partes vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus d
gentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei
quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu
que sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum d
mitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, at
ita se transjecit. Qui dum anima nondum exspirata cor
disset ; & impetu facto in cubiculum ex suspicione, me
cus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpisse
ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque an
præsenti se interemit. Quem Uticenses, quanquam oder
partium gratia, tamen propter ejus singularem integritate
& quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quod
Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxer
sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid
ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habi
cohortatur omnes, ut portæ aperirentur : se in Cæsaris c
mentia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Ut
egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messal
ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque por
custodias ponit. LXXVII. Cæsar interim à Thapso p
gressus Uscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti n
merum, armorum, telorum, cæterarumque rerum cum pa
vo præsidio habuerat. Id adveniens potitur : deinde Adr
metum pervenit. Quo quum sine mora introisset, arm
frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Consid
filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. Deinde eode
die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione r
licto Uticam ire contendit : cui in itinere fit obvius l
Cæsar, subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, n
amplius quidquam, deprecatur : cui Cæsar facile, & p
sua natura & instituto concessit. Item Cæcinæ, C. Atei
P. Atrio, L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquini
Catonis filio, Damasippique liberis, ex sua consuetudin
tribuit : circiterque noctem luminibus accensis Uticam pe
venit, atque extra oppidum ea nocte mansit. LXXVII

Poste.

ſtero die mane oppidum introiit; concioneque advocata, ..cenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ..git; cives autem Romanos negotiatores, & eos qui inter CC pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis ..uſatos, & de eorum ſceleribus longiori habita oratione, extremum, ut ſine metu prodirent, edicit: ſe eis duntax- vitam conceſſurum, bona quidem eorum ſe venditurum, tamen, ut, qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum ..ditionem inducturum, & pecuniam multæ nomine rela- ..um, ut incolumitatem retinere poſſent. Quibus metu ..anguibus, de vitaque ex ſuo promerito deſperantibus, ..ito oblata ſalute, libentes cupidique conditionem acce- ..unt: petieruntque à Cæſare, ut univerſis CCC uno no- ..e pecunia imperaret. Itaque bis millies H-S his impoſi- ..ut per triennium ſex penſionibus populo Rom. ſolve- ..t, nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos ..dicantes, læti gratias agunt Cæſari. LXXIX. Rex in- ..m Juba, ut ex prœlio fugerat, una cum Petreio interdiu ..villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, ..regnum pervenit; atque ad oppidum Zamam, ubi ipſe ..nicilium, conjuges, liberoſque habebat, quò ex cuncto ..no omnem pecuniam, cariſſimaſque res comportaverat, ..dque inito bello operibus maximis munierat, accedit. ..em antea oppidani, rumore exoptato de Cæſaris victoria ..ito, ob has cauſſas oppido prohibuerunt, quod bello con- ..populum R. ſuſcepto, in oppido Zama lignis congeſtis, ..ximam in medio foro pyram conſtruxerat; ut, ſi forte ..o foret ſuperatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc ..bus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne ſubje- .., tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque unà cum ..ris, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia crema- ..ur. Poſtquam Juba ante portas diu multumque primo ..is pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde quum ..parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oràſſet, .. ſe ad ſuos Deos penates admitterent; ubi eos in ſenten- ..perſtare animadvertit, nec minis, nec precibus ſuis mo- ..i, quo magis ſe reciperent; tertio petit ab eis, ut ſibi ..juges, liberoſque redderent, ut ſecum eos aſportaret. P..tquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere ani- ..dvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama diſcedit, at- .. ad villam ſuam cum M. Petreio, pauciſque equitibus ſe ..fert. LXXX. Zamenſes interim legatos de iis rebus ad C..ſarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, uti ante, quàm .. manum colligeret, ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium ..teret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita ſuppeteret, ..idum ſeque ei reſervare. Legatos collaudatos Cæſar do- ..m jubet antecedere, ac ſuum adventum prænunciare. Ip- ..poſtero die Utica egreſſus cum equitatu ire in regnum contendit.

contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces com
res ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat, qu
supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore i
rim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum
nes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem, ab eo
sunt metu periculoque liberati. LXXXI. Dum hæc u
bique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia
gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde
rum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desj
ta salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis bar
pecuniæ onustus subducit, atque in regnum fugere con
dit. Quem Getuli sui comites in itinere, prædæ cuj
concidunt; seque in quascunque potuere partes confer
C. interim Vergilius postquam terra marique clausus se
hil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos,
Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagu
suis desertum, ab omnibus aspernari; Saburam, ejusqu
pias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine mora re
tum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi,
que liberis prodessent; à Caninio proconsule, qui eum
debat, fide accepta, seque & sua omnia, & oppidum
consuli transdit. LXXXII. Rex interim Juba ab omn
civitatibus exclusus, desperata salute, [quum jam con
esset] cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse vide
tur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecillio
Juba Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse
quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset, p
bus à servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obt
it. LXXXIII. P. interim Sitius, pulso exercitu Sab
præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis
Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faust
Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam
ripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, & erant nu
ro circiter ∞ D. Itaque celeriter nocturno tempore, ins
is dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equ
qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit,
in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos c
cum conjuge & liberis. Paucis post diebus, dissensione
exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pomp
cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque om
concessit. LXXXIV. Scipio interim cum Damasippo,
Torquato, & Plætorio Rustiano navibus longis diu n
tumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hippon
regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat
qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia dej
muntur. Ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nomi
vi, interiit. LXXXV. Cæsar interim, Zamæ auctione
gia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani c

populum R. arma tulerant, præmiisque Zamensibus, de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, at- ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse na egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, sub Juba Petreioque ordines duxerant, item Thapsita- H-S xx millia, conventui eorum H-S xxx millia, Adrutanis H-S xxx, conventui eorum H-S L millia, multæ nine, imponit. Civitates, bonaque eorum ab omni in- a rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus is Juba bona diripuerat, & ad senatum questi per lega- atque arbitris à senatu datis, sua receperant, tricies cen- s millibus pondo olei in annos singulos multat, ideo d initio per dissensionem principum societatem cum Ju- inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. dritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero menti multat. LXXXVI. His rebus gestis, Idibus Jun. cæ classem conscendit, & post diem III Carales in Sar- iam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque sem receperant, copiisque juverant, H-S C millibus mul-; & pro decumis octavas pendere jubet : bonaque pau- m vendit : & ante diem III Kal. Quinct. naves con- dit ; & à Caralibus secundum terram provectus, duo- igesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibe- ur, ad urbem Romam venit.

A. HIR-

A. HIRTII

COMMENTARIORU

DE BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

I. PHARNACE superato, Africa cepta, qui ex iis prœiiis cum adolef te Cn. Pompeio profugiffent, quur ulterioris Hifpaniæ potitus effet, Cæfar muneribus dandis in Italia netur; quo facilius præfidia co compararet Pompeius, in fidem uniu jufque civitatis confugere cœpit. Ita tim precibus, partim vi bene magna comparata manu, vinciam vaftare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civi fua fponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas cl bant. Ex quibus fi qua oppida vi ceperat, quum aliqui ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis effet, p ter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauffa. eo de medio fublato, ex ejus pecunia latronum largitic ret. Ita paucis commodis hofte hortato, majores auge tur copiæ. Ideoque crebris nunciis in Italiam miffis, tates contrariæ Pompeio auxilia fibi depoftulabant. Il Cæfar dictator III, defignatus IV, multis itineribus confectis, quum celeri feftinatione ad bellum conficiendu Hifpaniam conveniffet, legati Cordubenfes, qui à Pompeio difcefferant, Cæfari obviam veniunt: à qu nunciabatur nocturno tempore oppidum Cordubam poffe, quod nec opinantibus adverfariis ejus, provincia tus effet, fimulque quod tabellarii à Cn. Pompeio difp omnibus locis effent, qui certiorem Cn. Pompeium de faris adventu facerent. Multa præterea verifimilia pr nebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante ex tui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximu

e adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam ii opinati sunt, appropinquavit, atque ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Ullam oppidum oppugnabat, & fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Julium Pariecum: qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento afflictaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant: & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. IV. Hoc misso ad Ullam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prœlium fecerunt, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Ulla prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit. V. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita, insuper

per ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. T
nebant adversus oppidum è regione pontis trabes, ut sup
scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis c
piis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsa
ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium a
pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeiu
Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occ
paret. Ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fi
bant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Q
res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque c
minus pugna iniqua, dum cupidius locum student tene
propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appr
pinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alte
non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tum
lis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar,
qua conditione posset, adversarios in æquum locum deduc
re, & primo quoque tempore de bello decernere. VI. Quu
animadverteret adversarios minime velle; quos ideo à v
retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen tra
ductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum
jus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompei
ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra con
plura, multasque balistas retraxit, & ad Cordubam se rec
pit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brach
circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius
set allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, pr
sidii caussa Cæsar complura castella occupavit partim suo
quitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excu
tu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pomp
incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. I
que in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitu
turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, s
ut vix in ea cæde pauci effugerent. VII. Insequenti no
castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum p
convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim
monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque q
ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vine
que agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natu
edita ad rem militarem, quæ planicia dividuntur Salso fl
mine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circi
passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus c
stra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque c
pidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas h
buit, & signa XIII legionum. Sed, ex quibus aliquid f
mamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernacul
quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex colon
quæ fuerunt in his regionibus. Quarta fuit Afraniana
Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitivis au
liai

ares consistebant. Nam de levi armatura, & equitatu
nge & virtute, & numero nostri erant superiores. VIII.
ccedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod
ca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum i-
onea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter
rræ fæcunditatem, inopem difficilemque habet oppugna-
nem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam
opter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ
nt ab oppidis remota, turribusque, & munitionibus reti-
ntur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur. Si-
ulque in his habent speculas, & propter altitudinem, lon-
lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus
ovinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus
cis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat
fficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur,
civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur. Quod
hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Ucubim,
æ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra con-
tuta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris cir-
er millia passuum IV, grumus est excellens natura, qui
pellatur Castra Postumiana. Ibi præsidii caussa castel-
m Cæsar habuit constitutum. IX. Pompeius, qui eo-
m jugo tegebatur loci natura, & quod remotum erat à
stris Cæsaris, animadvertebat loci difficultatem, &, quod
umine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæ-
rem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submitten-
m se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profe-
us castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurre-
. Nostri, quum appropinquâssent, clamore repentino,
orumque multitudine jactus facere cœperunt; uti mag-
m partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto,
um ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris
sari nuncius esset allatus, cum III legionibus est profe-
s: & quum ad eos appropinquâsset, fuga perterriti mul-
unt interfecti, complures capti. In quibus multi præ-
ea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata
XX. X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equi-
u venit. Is signa Saguntinorum retulit V, quæ ab oppi-
is cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia
n Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius
tra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit.
x nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxe-
, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, à ver-
ulis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die
ites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt
, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant,
iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra.
dem die Q. Marcius, tribunus mil. qui fuisset Pompeii,

ad nos transfugit. Et noctis tertia vigilia in oppido ac
rime pugnatum est: ignemque multum miserunt; sic
& omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mit
Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex
stris adversariorum ad nos transfugit. XI. Postero die
legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris d
qui dixerunt se servos esse. Quum venirent, cogniti sun
militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à T
bonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data
cultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem te
pore capti tabellarii, qui à Corduba ad Pompeium missi
rant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præc
manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia sec
da ex oppido ignem multum, telorumque multitudin
jactando, bene magnum tempus consumpserunt, complu
que vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, er
tionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere no
distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum
repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendeb
tur. L, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virt
militum nostrorum [qui] etsi inferiore loco premebant
[tamen] repulsi [adversarii] bene multis vulneribus aff
in oppidum se contulerunt. XII. Postero die Pompeius
castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere;
quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus
perti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. V
gius senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuis
omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. S
culator de legione secunda Pompeiana captus à militibus
interfectus est. Idem temporis glans missa est inscrip
quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum
positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo mur
adscendere, & oppidum potiri posse se sperarent, post
die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna pri
muri pars dejecta est. Quo facto ab oppidanis ac si suan
partium essent, conservati, missos facere loricatos, qui
præsidii caussa præpositi oppido à Pompeio essent, oraba
Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipe
consuevisse. Qui cum in oppidum reversi essent, relato
sponso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, p
nare pro muro toto cœperunt. Propter quod fere mag
pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitaru
quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, corona circu
data, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simul
balista missa à nostris turrem dejecit: qua adversarioru
qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt, & puer, qui balist.
solitus erat observare. XIII. Eo præterito tempore, Po
peius trans flumen Salsum castellum constituit: nequ
nost

nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod
[illegible]ope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti
[illegible]e eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco
[illegible]uites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum le-
[illegible] armatura, impetu facto, loco sunt dejectæ, & propter
[illegible]ucitatem nostrorum equitum, simulque levi armatura in-
[illegible] turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utro-
[illegible]nque castrorum gerebatur: & majore Pompeiani exsul-
[illegible]bant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœ-
[illegible]ssent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut
[illegible]nsuêssent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt
[illegible]elium facere. XIV. Ferè apud exercitus hæc est eque-
[illegible]is prœlii consuetudo, quum eques ad dimicandum, di-
[illegible]sso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habe-
[illegible]. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex
[illegible]i armatura lecti ad pugnam, equitibus nostris nec opi-
[illegible]tibus, venissent; idque in prœlio animadversum esset,
[illegible]nplures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques
[illegible]eitre; pedes equestre prœlium facere cœpit: usque eo,
[illegible]cædem proxime à vallo fecerint. In quo prœlio adversa-
[illegible]rum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, mul-
[illegible]ulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostri cecide-
[illegible]t III, saucii XII, pedites & equites V. XV. Ejus diei
[illegible]quenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari
[illegible]tum est. Quum bene magnam multitudinem telorum,
[illegible]mque nostris defendentibus injecissent; nefandum cru-
[illegible]lissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro
[illegible]pites, qui in oppido erant, jugulare, & de muro præci-
[illegible]s mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post ho-
[illegible]um memoriam nunquam est factum. XVI. Hujus diei
[illegible]emo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius
[illegible]missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, &
[illegible] vigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumque mul-
[illegible]dine jacta, quum bene magnam partem muri consump-
[illegible]nt, portam, quæ è regione & in conspectu Pompeii ca-
[illegible]rum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fe-
[illegible]nt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas,
[illegible]arpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hiber-
[illegible]um caussa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas;
[illegible]terea argentum, & vestimenta; ut, dum nostri in præ-
[illegible]etinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeii se reci-
[illegible]nt. Nam, quod existimabat eos posse conatum effice-
[illegible]nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod fa-
[illegible] licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen vir-
[illegible] freti, repulsos, multisque vulneribus affectos oppido
[illegible]ntulerunt, prædaque & armis eorum sunt potiti, vivos-
[illegible]aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eo-
[illegible]que tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium,

qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, cl
mâsse, facinus se nefandum, & scelus fecisse. Nam eos r
hil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad ar
& focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contar
nasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos a
plius jugulationem non fecisse. XVII. Ita postero die T
lius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsar
verba fecit: Utinam quidem Dii immortales fecissent,
tuus potius miles, quam Cn. Pompeii factus essem; & h
virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calami
te, præstarem: cujus funestæ laudes quippe ad hanc for
nam reciderunt, ut cives R. indigentes præsidii, & prop
patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero;
neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in
versa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum
impetus sustentantes nocturnis diurnisque operibus glac
rum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, & des
à Pompeio, tua virtute superati, salutem à tua cleme
deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præst
sti, similem in civium deditione præstes. XVIII. Rem
legatis, quum ad portam venisset Ti. Tullius quum e
introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reversus est
portam & hominem apprehendit. Quod Tiberius qu
fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, mar
ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque t
pore signifer de legione prima transfugit; & nunciavit
die equestre prœlium factum esset, suo signo perisse hor
xxxv, neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque
perisse quenquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris
stris fuisset, uxoremque & filium in oppido reliquerat,
minum jugulavit, & ita clam à Cæsaris præsidiis in P
peii castra discessit; & indicium glande scriptum misit,
quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defenden
compararentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum re
essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequ
tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciârunt, q
Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido sub
non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se
ducerent, ad mare versum: Unum respondisse, ut potiu
dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostender
tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempor
bellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant,
rum litteras Cæsar oppidanis objecit, &, qui vitam sib
teret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere.
fecisset; ei se promisit omnia concessurum. Quod diff
erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet.
* facturus de ligno quum propius accessisset, ab oppid
est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompei

Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse. IX. Vigilia secunda, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, & ad nos transiliit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: L. Minucius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse fidemque præstiturum. Ita ante diem XI Kalend. Martii oppido potitus Imperator est appellatus. XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus. Sed circum ea loca castella disposuit & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse. Is vivus est combustus. Eodemque tempore centuriones loricati IIX ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi III, & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militibus cervices abscissæ. XXI. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites IIX. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum jussit deduci: ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt. XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii caussa ab his

recipe-

reciperentur. Qui quum ad oppidum veniſſent, noſtri, (
fuiſſent equites R. & ſenatores, non ſunt auſi introire in (
pidum, præterquam qui ejus civitatis fuiſſent. Quor
reſponſis ultro citroque acceptis, & redditis, quum ad 1
ſtros ſe reciperent, qui extra oppidum fuiſſent, illi de pi
ſidio inſecuti, ex averſione legatos jugulârunt. Duo reliq
qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſ
culatores ad oppidum Ateguam miſerunt. Qui quum c
tum comperiſſent, [legatorum reſponſa] ita eſſe geſta, que
admodum illi retuliſſet, ab oppidanis concurſu facto, eu
qui legatos jugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare c
perunt; illius opera ſe periſſe. Ita vix periculo liberai
petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem p
ficiſci: illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, quum inde
ſet profectus, præſidio comparato, quum bene magn
manum feciſſet, & nocturno tempore per fallaciam in op
dum eſſet receptus, jugulationem magnam facit. Princi
bus, qui ſibi contrarii fuiſſent, interfectis, oppidum in ſu
poteſtatem recepit. Hoc præterito tempore, ſervi transf
gæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, ne cui ex
vallum liceret exire, niſi diſcinctum. Idcirco, quod ex c
die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos co
plures profugere in Bethuriam, neque ſibi ullam ſpem
ctoriæ propoſitam habere, ut ſi quis ex noſtris transfuge
in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI ac
pere. XXIII. Inſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra c
tulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. I
dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperi
loco adverſariorum decucurrerunt. Nec detinentibus * 1
ſtris multis telis injectis, complures vulneribus affecere. I
tamen, ut ait Ennius, noſtri ceſſere parumper. Itaque, pi
ter conſuetudinem, quum à noſtris animadverſum eſſet
dere, centuriones ex legione V flumen tranſgreſſi duo re
tuerunt aciem; acriterque eximia virtute plures qui
agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum al
eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere c
piſſet, & quum undique ſe circumveniri animadvertiſ
parumper ingreſſus pedem offendit. Hujus concidentis v
caſu paſſim audito, quum complures adverſariorum c
curſum facerent, equites noſtri tranſgreſſi interiore loco a
verſarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius i
tra præſidia illorum ſtudent cædem facere, à turmis, & l
armatura ſunt intercluſi. Quorum niſi ſumma virtus fu
ſet, vivi capti eſſent. Nam & munitione præſidii ita coa
guſtabantur, ut equites ſpatio intercluſo vix ſe defend
poſſent. Ex his utroque genere pugnæ complures ſunt vu
neribus affecti, in quîs etiam Clodius Aquitius. Inter qu
ita cominus eſt pugnatum, ut ex noſtris, præter II centu
on

s, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. XXIV. Po-
sto die ab Soricaria utræque convenere copiæ. Nostri
chia ducere cœperunt. Pompeius, quum animadverte-
castello se excludi Aspavia, quod ab Ucubi millia pas-
m v distat, hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum
enderet. Neque tamen æquo loco sui potestatem facie-
, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo,
necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto,
m utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent,
hibiti à nostris sunt, dejectique planicie. Quæ res secun-
n nostris efficiebat prœlium. Undique autem cedenti-
adversariis, nostri magna in cæde versabantur: quibus
ns, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi ad-
erâsset, à paucioribus nostris omni auxilio privati es-
Nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV: ex legi-
riis CXXXIIX: præterquam quorum arma ad spolia sunt
ta. Ita pridie II centurionum interitio hac adversario-
pœna est litata. XXV. Insequenti die pari consuetu-
, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pri-
illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nul-
co æquo se committere audebant. Quum nostri in o-
essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt; si-
que vociferantibus legionariis, quum locum efflagita-
ut, consueti insequi, existimare possent, se paratissimos
ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longè
egressi, & planicie iniquiore loco constiterunt. Illi ta-
procul dubio ad congrediendum in æquum locum non
ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem,
fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem
are cœpit. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque con-
us. Q. Pompeius Niger eques Romanus Italicensis ex
nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam fe-
as Antistii omnium mentes converserat ab opere ad spe-
lum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores prin-
dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem
di duorum dirimere pugna. Ita avidi, cupidique sua-
quisque partium, * expertorum virorum, fautorum
oluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad
andum in planiciem se contulissent, scutorumque lau-
signis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset
profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum,
pra demonstravimus, levis armatura præsidii caussa
onge ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equi-
receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius
nsecuti, universi clamore facto impetum dederunt. Ita
perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in ca-
recipiunt. XXVI. Cæsar ob virtutem, turmæ Cas-
donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, &
levi

levi armaturæ millia x. Hoc die A. Bæbius, & C. Flav
& A. Trebellius equites Romani Astenses, argento pr
tecti equites, ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciaver
equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pom
essent, ut transitionem facerent: servi indicio omnes in
stodiam esse conjectos, è quibus, occasione capta, se tran
gisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mitt
Ursaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. Etsi, prout
stra fælicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos
bemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, c
rius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed e
citum tironum non audent in campum deducere, nostri
adhuc freti præsidiis bellum ducunt. Nam singulas civ
tes circumsident. Inde sibi commeatus capiunt. Qua
civitates nostrarum partium conservabo, & bellum pr
quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad
mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessari
dimicandum descendent.

XXVII. Insequenti tempore quum nostri temere in o
distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, inter
sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt
III Nonarum Martii prœlio, ad Soritiam quod factum
ex eo tempore metum esse magnum, & Attium Varum
cum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit
circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam
dem est profectus, luna hora circiter VI visa est. Ita ca
motis Ucubim præsidium, quod Pompeius reliquit,
ut incenderent, & deusto oppido in castra majora se re
rent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum
pugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carruc
contra Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, c
contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Miles
qui fratrem suum in castris jugulâsset, interceptus est à
stris, & fusti percussus. Hinc itinere facto, in cam
Mundensem quum esset ventum, castra contra Pomp
constituit. XXVIII. Sequenti die, quum iter facere C
cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, P
peium de III vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato,
illum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod U
onensium civitati [fuissent fautores] antea litteras mis
Cæsarem nolle in convallem descendere, quod majorem
tem exercitum tironum haberet. Hæ litteræ veheme
confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione
tus totum se facere posse existimabat. Etenim & na
loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra
buit constituta. Namque, ut superius demonstravi
loca excellentia tumulis contineri; interim nulla pla
dividit. XXIX. Sed ratione nulla placuit taceri id, q

incidit tempore. Planicies inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v. ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies æquabatur. Cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas: ut mirificum & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tribuisse esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos: qui tamen à munitione oppidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum adversarii constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius rivum quum appropinquâssent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt. XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI: præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & VIII millibus equitum. Ita, quum in extremam planiciem iniquum in locum nostri appropinquâssent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum à Cæsare esset animadversum, neque temere culpa sua quicquam admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, moleste & acerbe accipiebant, se impediri quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prœlium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III & V legio, itemque cætera auxilia, & equitatus. Prœlium clamore facto committitur. XXXI. Hic quum virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missus, concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ. Congressus enim & clamor, quibus res maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem

tutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa
mulatur, & concidit adversariorum multitudo. Dextri
demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui, etsi er
pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios tim
eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehemer
premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri
cuparentur, legio adversariorum transduci cœpta sit ad d
trum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistr
cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prœlium fa
incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non d
tur. Ita, quum clamori esset intermistus gemitus, glad
rumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes
more præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premit
armis teruntur arma; adversariosque vehementissime p
nantes nostri agere cœperunt, quibus oppidum fuit su
dio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuiss
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter xxx, &
quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus; qu
occisis utrisque funus est factum; itemque equites Rom
partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Ne
desiderati ad hominum ∞, partim peditum, partim e
tum: saucii ad D: adversariorum aquilæ sunt ablatæ x
& signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti
Hos habuit res exitus. XXXII. Ex fuga hac quum o
dum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogeb
tur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis,
cespite cadavera collocabantur, scuta & pila pro vallo, *
super occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum
dinata, ad oppidum conversa universa, hostium timo
virtutisque insignia * proposita viderent, & vallo circum
derentur adversarii. * Ita Galli tragulis jaculisque o
dum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppug
cœperunt. Ex hoc prœlio Valerius adolescens, Cordu
cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cord
fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos e
tes, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & opp
nis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda
lia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equit
paucis, nonnullisque peditibus ad navale præsidium p
altera contendit Carteiam, quod oppidum abest à Cord
millia passuum CLXX. Quo quum ad octavum milliar
venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpo
esset, ejus verbis nuncium mittit, quum minus belle h
ret, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri p
Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illa
partium fautores essent, conveniunt in domum, quo era
latus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo,
vel

ellent, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset,
e lectica Pompeius eorum in fidem confugit. XXXIII. Cæ-
r ex prœlio munitione circumdata, Cordubam venit: qui
t cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset
entum, conviciari cœperunt, nos ex prœlio paucos super-
sse, quo confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte.
æsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula totius
ditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordu-
m quum venisset, familiam & libertos convocavit: py-
m sibi exstruxit, cœnam afferri quam opimam imperavit,
m optimis insternendam vestimentis. Pecuniam & ar-
ntum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœ-
vit; * resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita
vissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset
us concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incen-
re. XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra con-
oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut cla-
or in castra nostra perveniret, fere inter Cæsarianos, &
er Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis con-
iptæ, partem oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pom-
o manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœ-
unt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum
n repugnarent, turres ex parte, & murum occupârunt.
nuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsi-
intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fu-
ivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris
t interfecti hominum millia XXII, præterquam extra
rum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus; dum
detinetur ex prœlio, quos circummunitos superius de-
nstravimus, eruptionem fecerunt, & bene multis inter-
is, in oppidum sunt redacti. XXXV. Cæsar Hispalim
m contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum
idum sese tueri dixisset; Caninium legatum cum præsi-
intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene
gnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris
sidium receptum indignabatur, clam quendam Philo-
, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor
rimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præ-
i in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum no-
e Barbarum ad Lenium convenit; qui bene magnam
um Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppi-
n denuo noctu per murum recipitur. Præsidium vigi-
que jugulant, portas præcludunt; de integro pugnare
erunt. XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteien-
renunciârunt, quod Pompeium in potestate haberent;
d ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum
eficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim
ignare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum

 animad-

animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homi
perditi incenderent, & mœnia delerent, [Ita] consilio
oito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id qu
consulto non existimabant fieri. Ita irrumpendo na
quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum
cendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus concid
tur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere
pit: ex qua civitate legati ad deditionem venerunt; M
densesque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, qu
diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt
quum essent in legionem distributi, conjurant inter se.
noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem f
rent; illi cædem in castris administrarent. Hac re cogr
insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra val
omnes sunt concisi Mundenses duces. XXXVII. Cæsa
itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompe
dissentire cœperant. Pars erat, quæ legatos ad Cæsa
miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent faut
Seditione concitata portas occupant. Cædes fit magna.
cius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit.
dius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nunciu
latus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, &
quitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Iter
die navigatione confecta, insequuntur. Qui imperati à
teia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant.
aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonn
capit. XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, &
cum quendam munitum natura occupat. Equites & co
tes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus
missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Po
ius humero & sinistro crure vehementer erat saucius.
accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxim
pediebat. Ita lectica à turre qua esset allatus, in ea feret
Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio f
conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluc
Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod pr
suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter mun
locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna
titudine deducti homines ex superiore loco defendere po
Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus c
tibus, cupidius insequebantur adversarii, & confestin
dabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebat
stro magno id fieri periculo. Opere circummunire in
it, pari autem & celeri festinatione circum munitior
jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi
sent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi
dium capiunt. XXXIX. Pompeius, ut supra demo
vimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad

enc

ndum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo, saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut speluncam, Pompeius se occultare cœpit. ut à nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna mane comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, ejiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. Hi sic dispositi erant, ut à nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur. Nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædam potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos vivos capiunt, ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic. ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem terreret. Huc accedebat. quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat. Nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propius millia passuum IIX: quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger, materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri, ut à Munda, quam proxime ceperant, materiem in oppido reportarent. XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur,

& Urſaonem, Cæſar, quum à Gadibus ad Hiſpalim ſe r
cepiſſet, inſequenti die, concione advocata, commemora
Initio quæſturæ ſuæ eam provinciam ex omnibus provinc
peculiarem ſibi conſtituiſſe, &, quæ potuiſſet, eo tempo
beneficia largitum eſſe. In inſequenti prætura ampliato h
nore, vectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, à Senatu petiſ
& eis pecuniis provinciam liberâſſe: ſimulque, patrocin
ſuſcepto, multis legibus ab ſe in Senatum inductis, ſim
publicas, privataſque cauſſas, multorum inimicitiis ſuſce
[illegible] defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ pot
[illegible] commoda provinciæ tribuiſſe: eorum omnium cor
modorum eſſe & immemores & ingratos in ſe, & in pop
lum R. hoc bello, & in præterito tempore cognôſſe. V
jure gentium, inquit, & civium R. inſtitutis cognitis, m
[illegible] barbarorum Populi R. Magiſtratibus ſacroſanctis, ma
[illegible] ſæpius attuliſtis [illegible] luce clara Caſſium in medio fo
nefarie interficere voluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſt
ut nullo tempore legiones deſint Populi R. in hac provin
haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro
neficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque
bello virtutem ullo tempore retinere potuiſtis. Privatus
fuga Cn. Pompeius adoleſcens à vobis receptus, faſces im
riumque ſibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxi
contra populum R. comparavit: agros, veſtramque prov
ciam veſtro impulſu depopulavit. In quos vos victores
iſtimabatis? An me deleto, non animadvertebatis x hab
legiones Populum R. quæ non ſolum vobis obſiſtere, ſed
tiam cœlum diruere poſſent? quorum laudibus & virt

Deſunt reliqua.

C. Ju

C. Julii Cæsaris FRAGMENTA,

Ex Libris Epistolarum ad Marcum Tullium Ciceronem.

Cæsar *Imp. S. D.* Ciceroni *Imp.*

QUUM Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. Etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ brevitatique litterarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. Lib. 9. Epist. ad Attic. Epist. 5.*

Cæsar *Imp.* Ciceroni *Imp. S.*

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate. Atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. Neque illud me movet, quod ii qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius. Hanc adeo habebo gratiam illi. Neque enim aliter facere potuit;

tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolent
Vale. *Ex Cic. Lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 9.*

CÆSAR *Imp.* CICERONI *Imp. S.*

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum judi
rem, tamen permotus hominum fama, scribendum ac
existimavi, & pro nostra benevolentia petendum, ne c
progredereris inclinata jam re, qua integra etiam progre
endum tibi non existimasses. Namque & amicitiæ gra
rem injuriam feceris, & tibi minus commode consulueri
non fortunæ obsecutus videbere; omnia enim secundissi
nobis, adversissima illis accidisse videntur: nec caussam
cutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis
esse judicâsti) sed meum aliquod factum condemnâsse:
mihi gravius abs te nihil accidere potest: quod ne fa
pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremo, quid
bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam ab
à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probar
periculi caussa sequi non potuerunt. Tu, explorato &
meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius, ne
honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione
esse. xv Kal. Maj. ex itinere. Vale. *Ex Cic. Lib. 10. Epi*
Attic. Epist 9.

M. Furium, quem mihi commendas, vel regem Ga
faciam, vel Leptæ legatum: si vis tu, ad me alium m
quem ornem. *Ex Cic. Lib. 7. Epist. ad Fam. Ep. 5. ad Cæs.*

Neque pro cauto, ac diligente se castris continuit. *Ex*
ris. Lib. 1.

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit: quod f
gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut p
verem. *Ex Cic. Lib. 8. Epist. ad Attic. Ep. 11.*

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim p
Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratur
se rescripsit. *Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quinctum Fratrem, Ep*

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litt
ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestiu
que tutius mihi quidquam esse, quam ab omni content
abesse. *Ex Cic. lib. 10. ad Attic. Epist. 10.*

[1] Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim,
que in optimam partem id accipere dicit. Facile p
quod scribit, secum Tullum & Servium questos esse,
non idem sibi quod mihi remisisset, *&c.* sed tamen ex
plum misi ad te Cæsaris litterarum. *Ex Cic, lib. 10, Epi*
Attic. Epist. 3.

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie veni
Cæsare narrabat litteras: hoc scribere sibi certum esse

næ manere; caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria. *Ex Cic. lib.* 13. *Epist. ad Attic. Ep.* 7.

Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: & prima, sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥᾳθυμότερα: hoc enim utitur verbo, &c. *Ex Cic. lib.* 2. *Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist.* 15.

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV. Kal. Octobr. satis commodas de Britannicis rebus: quibus ne admirer, quod à te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit. &c. *Ex Cic. lib.* 3. *Epist. ad Quinctum Fratrem, Ep.* 1.

Quum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii à vobis venerunt A. D. XI. Kal. Septembr. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis litteris, sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. lib.* 3. *Epist. ad Quinctum Fratrem, Ep.* 1.

Ex Libris Epistolarum ad C. OPPIUM *&* BALBUM CORNELIUM.

CÆSAR OPPIO & CORNELIO *S.*

Gaudeo mehercule, vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, & hoc libentius quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum; & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti Fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorùm artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. *Ex Cic. lib.* 9. *Epist. ad Attic. Epist.* 8.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

A. D. vii. Id. Mart. Brundisium veni: ad murum cast posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magiu de pace; quæ visa sunt respondi. Hoc vos statim scire v lui. Quum in spem venero, de compositione aliquid r conficere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. lib. 9. Epist. Att. Epist. 16.*

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim quas litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculu illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totu sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sci meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pa ca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: De Ci rone video te quiddam scripsisse, quod ego non intelle quantum autem conjectura consequebar, id erat hujusmo ut magis optandum quam sperandum putarem. Itaque p stea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. Joci autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, &c. *Ex Cic. 2. Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 11.*

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium, Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. In epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singular sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondi Nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat aut conventum inter eos clandestinum, de commutando situ l terarum, ut inscriptio quidem alia aliæ locum, & nom teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas res tueretur, &c. est adeo Probi Grammatici commentarius tis curiose factus, de occulta litterarum significatione epis larum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Agell. lib. 17. cap. 9.*

Ex Libro Epistolarum ad Qu. Pedium.

Cæsar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemu conamur opus magnum, & multorum dierum, propter titudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius fac mus. Ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illu quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiaru cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. lib. 9. Epist. Attic.*

Ex Libro Epistolarum ad PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib.* I.

Ex libro Epistolarum ad ANTONIUM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litarum, in quibus erat: Se audivisse Cæsarem, & L. Melum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi n placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique om- Italia, nisi quorum ipse caussam cognovisset; deque eo ementius erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic. lib.* 11.

Ex Libro Epistolarum ad SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris, quas sibi à Cæsare missas es- dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de a voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque lutus esses. *Ex Cic. lib.* 3. *Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist.* 1.

De C. JULII CÆSARIS *Epistolis Testimonia.*

pistolæ quoq; ejus ad Senatum extant: quas primus vicur ad paginas, & formam memorialis libelli convertisse: m antea Consules & Duces non nisi transversa charta mittent scriptas. Extant & ad Ciceronem; item ad Familias domesticis de rebus. In quibus si qua occultius perferda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum dine, ut nullum verbum effici posset. Quæ si quis investie & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id e, *O* pro *A*, & perinde reliquas commutet. *Ex Suet. in Cæs.*
arum mentio apud Cic. in Epist. 11. *lib.* 11. *ad Famil.* Omnino ipse Cæsar, amicus noster, minaces ad Senatum & acerb litteras miserat, *&c.*

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accimus. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter rariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. *Ex Plin. lib.* 7. c. 15.

Εν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν· καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν· λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων

των τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθ[illegible]
Ex Plut. in Cæſ.

Ex Oratione in Funere JULIÆ.

Quæſtor Juliam amitam, uxoremq; Corneliam defunct[illegible]
laudavit è more pro roſtris. Sed in amitæ quidem lauda[illegible]
one, de ejus ac patris ſui origine ſic refert : Amitæ meæ J[illegible]
liæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum D[illegible]
immortalibus conjunctum eſt. Nam ab Anco Marcio ſu[illegible]
Marcii Reges ; quo nomine fuit mater : à Venere Julii, c[illegible]
jus gentis familia eſt noſtra. Eſt ergo in genere & ſancti[illegible]
regum, qui plurimum inter homines pollent ; & cærem[illegible]
nia Deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges. *Ex Su[illegible]
in Cæſ.*

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτ[illegible]
ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτό[illegible]
μησεν εἰκόνας Μαρίου προθεῖναι. Ex Plut. in Cæſare.

Ex Orat. pro BITHYNIS.

C. Cæſar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis d[illegible]
it, hoc principio uſus eſt : Vel pro hoſpitio regis Nicom[illegible]
dis, vel pro horum neceſſitate, quorum res agitur, refuge[illegible]
hoc munus M. * Vinici, non potui. Nam neque hominu[illegible]
morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatu[illegible]
neque clientes ſine ſumma infamia deſeri poſſunt, quibus [illegible]
tiam à propinquis noſtris opem ferre inſtituimus. *Ex Ag[illegible]
lib. 5. Cap. 13. * Ita Fulvius Urſinus ex libri manuſcripti corru[illegible]
ſcriptura.*

Quid ergo ? ſyngraphæ non ſunt, ſed res aliena eſt. *Ex J[illegible]
lio Rufiniano de Figuris.*

Ex Orat. pro Lege PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæſaris, qua Plautiam r[illegible]
gationem ſuaſit ; neceſſitatem dictam pro neceſſitudine, [illegible]
eſt, jure adfinitatis. Verba hæc ſunt : Equidem mihi v[illegible]
deor pro noſtra neceſſitate, non labore, non opera, non i[illegible]
duſtria defuiſſe. *Ex Agell. lib. 13. cap. 3. & Nonio in Voce* N[illegible]
ceſſitas.

Ex Orat. in CN. DOLABELLAM.

Cæſar in Dolabellam : * Actionis illibuiſti, quorum [illegible]
ædibus, faniſque poſita & honori erant, & ornatu. In l[illegible]
br

ris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *I* littera dicen-
ı censet. *Ex Agell. lib. 4. cap. 16.* * *Alias* Actionis allibuisti,
l emendata Stephani & Tornesii editio : Cæsar in Dolabellam
ctionis III. Ibi isti, quorum, *&c.*

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno
: vigesimo Cæsar Dolabellam, altero & trigesimo Asinius
ollio Catonem, non multo ætatem antecedens Calvus Va-
nium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum ad-
iratione legimus. *Ex auctore Dialogi de oratoribus.*

Cæterum composita seditione civili, Cornelium Dolabel-
m consularem & triumphalem virum repetundarum po-
ulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. *Ex Suet. in
æsare.*

Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam
ımani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ pro-
iæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem
um agit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ pa-
ocinio. *Ex Valer. Max. lib. 8. cap. 9.*

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. *Ex
diano in orat. pro Marco Scauro.*

Significat & Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella
o ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit
r Hortensium, *&c. Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως
αρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας
πῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex
lut. in Cæsare.

Ex Orat. ad Milites.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando
inuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque con-
rmabat. Itaque cum expectatio adventus Jubæ terribilis
et, convocatis ad concionem militibus : Scitote, inquit,
uciſſimis his diebus regem affuturum cum *X* legionibus,
uitum *XXX*, levis armaturæ *C* millibus, elephantisque *CCC*.
roinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari ; mihi-
e, qui compertum habeo, credant : aut quidem vetustissi-
a nave impositos quocunque vento in quascunque terras
bebo avehi. *Ex Suet. in Cæs.*

C. Cæsar apud milites de * incommodis eorum : Non
ustrabo vos, milites. *Ex Diomede lib. I.* * *Alias*, commodis.

Ex Orat. pro Decio Samnite.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut
Bruti

Bruti pro Dejotaro rege, cæterosque cujusdam lenti lum ac temporis libros legit, &c. *Ex autore Dial. de orator.*

Ex Orat. pro Sextilio.

Quo enim iambo, qua procella verborum, impium S tilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, à quo c studiose, tum etiam fæliciter gravissimi criminis reus def sus fuerat, &c. *Ex Val. Max. lib. 5. cap. 3.*

Ex Orat. de Conjuratis.

Catonem primum putat de animadversione dixisse, qu omnes ante dixerant præter Cæsarem. Et cum ipsius C saris tam severa fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, *Ex Cic. ad Attic. lib. 12.*

Sed Cæsar ubi ad eum perventum est, rogatus sententi à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homi &c. *Ex Sallust. in Conjur.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτως ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπ οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀ κης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς αὐτὸς ἕλοιτο Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλί ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γν παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ γου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον σάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας μας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτ τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plut. in Cæs

Ex Orat. in : : : :

Sic fac existimes: post has miserias, id est, postquam mis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse act aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerb te Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificen sime & æquitate tua & prudentia, repente præter spem it se Senatui roganti de Marcello, ne * hominis (*L.* omi quidem caussa negaturum. *Ex Cic. lib. 4. Epist. ad Fam. Epi ad Ser. Sulpicium.*

Ex Orat. in Funere CORNELIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. *Ex Suet. in Cæsare.*

Τὸ μὲν ἐν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις δ' οὐκ ἦν ἐν ἔθει. πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. Ex Plut. in Cæsare.

De JULII CÆSARIS *Orationibus Testimonia.*

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur. Pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. Nam in quibusdam exemplaribus invenio, ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix ejus putat. Quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Suet. Cæsare.*

Ex Libris in CATONEM.

Reliquit & de Analogía duos libros, & Anticatones totidem. *Suet. in Cæsare.*

Ex Libro I.

Cæsar in Anticatone priore: Uno enim excepto, quem ejusmodi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros. *Priscianus bis lib. 6. & lib. 7. & lib. 13.*

Incerta ex iisdem.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune, ne Catoni quidem licuit. Quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. Describit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse. Deinde adjicit: *Putares non*

 ab

ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Potuitne plus au-ctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis e-rat? Nostræ tamen cœnæ ut apparatus & impendii, sic temporis modus constet. Neque enim hi sumus, quos vi-tuperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent *Ex Plin. lib. 3. Epist. ad Attil. Sever.*

C. etiam Cæsar gravis auctor linguæ Latinæ, in Anti catone: Unius, inquit, arrogantiæ, superbiæque, domina tuque. *Ex Agell. lib. 4. cap. 16.*

De C. JULII CÆSARIS *in* CATONEM *Scriptis Testimonia.*

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, i quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret. Vo lo enim eum divulgari. *Ex Cic. ad Attic. lib. 12.*

Hirtii epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμ videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Caton *Ex lib. 12. ad Attic.*

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se & Opp um scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catone & vehementer probasse. *Ex lib. 13. ad Attic.*

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudent Cæsar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic.*

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, qu aliud Dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apı Judices respondit? *Ex Taciti lib. 4.*

Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notav rit * Cicero. *Ex Quinct. lib. 3.* (* *in Topicis.*)

Ut Catonem Tullius laudans: & duobus voluminib Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. lib. 5.*

> Atque utinam ritus veteres, & publica saltem
> His intacta malis agerentur sacra: sed omnes
> Noverunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem
> Majorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones,
> Illuc, &c. *Ex Juven. Sat. 6. vers. 333.*

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον· εἶπε δ' οὖν· ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι· πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; Paullo post: Καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας

ἀλ

ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι. διὰ τοιαύτην αἰτίαν ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. Ex Plut. in Cæs.

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. Ex Plut. in Cæs.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων· ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. Ex Plut. in Cæs.

Ex Libris de Analogia ad M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. *Ex Suet. in Cæs.*

Ex LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, quit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratisme scripserit, primoque in libro dixerit, verborum delecum originem esse eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, uic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem ngularem, (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset fatus.) ac si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio, & usu laboraverunt (cujus te pæne principem copiæ, que inventorem bene de nomine ac dignitate Populi Roani meritum esse existimare debemus,) hunc facilem, & otidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habenum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te udatum puto, quem non solum principem atque inventom copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene eritum de Populi Romani nomine & dignitate. *Ex Cic. Bruto.*

C. Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, à

quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata e∫
vir ingenii præcellentis, ∫ermonis præter alios ∫uæ ætatis c
∫tiffimi, in libris, quos ad M. Ciceronem de Analogia ∫cri
∫it, *Arenas* vitio∫e dici exi∫timabat, quod *Arena* nunqua
multitudinis numero appellanda ∫it, ∫icuti neque *Cœlum* n
que *Triticum*. Contra autem *Quadrigas*, etiam∫i currus un
equorum quatuor junctorum unum ∫it, plurativo ∫emp
numero dicendas putat, ∫icut *Arma*, & *Mœnia*, & *Comitia*,
Inimicitias, &c. *Paullo po∫t*: Tunc prolato libro de Analog
primo, verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi. Na
quum prædixi∫∫et, neque *Cœlum*, *Triticumve*, neque *Arena*
multitudinis ∫ignificationem pati; Num tu, inquit, haru
rerum natura accidere arbitraris, quod *unam terram*, & *plu*
terras, & *urbem*, & *urbes*, & *imperium*, & *imperia* dicamu
neque *Quadrigas* in unam nominis figuram redigere, neq
Arenam in multitudinis appellationem convertere po∫∫imu.
Ex Agell. lib. 19. *cap.* 8.

Atque id quod à C. Cæ∫are excellentis ingenii ac prude
tiæ (*ita Agellius*, *Macrobius* providentiæ) viro in primo
Analogia libro ∫criptum e∫t, habe ∫emper in memoria atq
in pectore, ut tanquam ∫copulum ∫ic fugias inauditum atq
in∫olens verbum. *Ex Agell. lib.* 1. *cap.* 10. *& Macrob. lib.* 1. *S*
turnal. cap. 5.

Ex Lib. II.

C. Cæ∫ar in libro de Analogia ∫ecundo, hujus *die*, & h
jus *∫pecie* dicendum putat. *Ex Agell. lib.* 9. *cap.* 14.

Panium Cæ∫ar de Analogia libro ∫ecundo dici debere a
∫ed Verrius contra. Nam *i* detracta *Panum* ait dici debe
Ex Chari∫. lib. 1.

Cæ∫ar de Analogia ∫ecundo, *Fagos*, *Populos*, *Ulmos*.
Chari∫. lib. 1.

Cæ∫ar de Analogia ∫ecundo *Turbonem* non *Turbinem* etia
in tempe∫tate dici debere ait, ut *Cato*. *Catonis*, non ut *ho*
hominis. *Ex Chari∫. lib.* 1.

Lacer an *Laceris*, &c. Cæ∫ar de Analogia ∫ecundo, nec n
Valgius de rebus per epi∫tolam quæ∫itis. *Ex Char. lib.* 1.

Is homo, Idem compo∫itum facit, ni∫i quia Cæ∫ar lib
∫ecundo (*de Analogia videlicet*) ∫ingulariter *Idem*, pluralit
Iidem dicendum affirmat. Sed con∫uetudo hoc non ∫erv
Ex Char. lib. 1.

Ex ii∫dem, non di∫tincto Libro.

C. Cæ∫ar gravis auctor linguæ Latinæ in libris Analo

s omnia istiusmodi (*puta Senatu, Victu, Aspectu, &c.*) sine i ttera dicenda censet. *Ex Agell. lib. 4. cap. 16.*

Hic & hæc *Samnis*, hujus *Samnitis*. Sic Cæsar de Analo- a. *Ex Prisc. lib. 6.*

Partum. Cæsar de Analogicis, harum *partium*. *Ex Char.* . 1.

x iisdem, uti verosimile est, non adscripto tamen ubi laudantur Libro.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque pa- tur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Juno- m*: quanquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac rati- e declinandi. *Quinctil. lib. 5. cap. 5.*

M. Tullius & C. Cæsar, *mordeo memordi*; *pungo pepugi*; *ondeo spepondi* dixerunt. *Agell. lib. 7. cap. 9.*

C. Cæsar ait L littera nominativo singulari neutra finita mina, eandem definitionem capere, quam capiant E litte- terminata: huic *animali*, & ab hoc *animali*, huic *puteali*, ab hoc *puteali*. *Char. lib. 1.*

A, lustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & E terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse seosdem esse latívos, quales sunt dativi singulares. *Char. lib. 1.*

A R litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod tivo & ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scri- t. *Char. lib. 1.*

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedis- præceptum, quod neutra nomina *A R* nominativo clausa, r *I* dativum ablativumque singulares ostendant: *Jubar* ta- en & *Far* ab hac regula dissidere. Nam huic *jubari* dicimus, hoc *jubare*, & huic *farri*, ab hoc *farre*. *Char. lib. 1.*

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in fœmini- s, ut *puppim*, *restim*, *pulvim*. Hoc enim modo & ab hoc i, & ab hoc *cane*. *Char. lib. 1.*

Tribus *III* junctis qualis posset syllaba pronuntiari? nam stremum *I* pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis rammaticæ doctissimo placitum fuisse à Victore quoque arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Priscian. lib. 1.*

V, loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus m habuit apud Latinos, quam apud Æoles digamma *E*, o quo Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. Quod quam- s illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. *isc. lib. 1.*

Hæc *pollis pollinis*. Sic Charisius. Probus autem & Cæsar, c *pollen pollinis* declinaverunt. *Prisc. lib. 16.*

Prætcrea Cæsar declinat, *pubis puberis*: Probus, *pubes pube-* : quidam, *puber puberis*. *Prisc. lib. 1.*

Quamvis Cæsar non incongrue protulit *ens* à verbo *sum, es, est*. *Prisc. lib.* 18.

Hoc *lutum* atque *macellum* singulari exire memento, lic Ennius, ista *macella*, dicatque & Cæsar, *luta*. *Ex Capro.*

Lacrumæ an *Lacrimæ*, *maxumus* an *maximus*, & si quæ sim lia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tr. didit Cæsarem per *I* ejusmodi verba solitum esse enuntia & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuet dinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c. *Cassiodorus Annæo Cornuto de Orthographia.*

Varie etiam scriptitatum est, *Mancupium*, *Aucupium*, *M nubia*. Siquidem C. Cæsar per *I* scripsit, ut apparet ex tit lis ipsius. *Ex Velio de Orthographia.*

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem ar hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, & in filio, ut Epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoq exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analog libri? *Quinctil. lib.* 1. *cap.* 7.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium, &, ut S vius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, fac diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod tritas h beret aures notandis generibus Poetarum, & consuetudi legendi: sic audio Cæsarem, quum volumina jam confe rit ἀποφθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, qu meum non sit, rejicere solere. Quod eo nunc magis fac quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. In dunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis quu dixi, nec illitterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad lum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mand vit. Sic fit ut, si quid præterea de me audiat, non audie dum putet. *Cic. lib.* 9. *Epist. ad Famil. Ep.* 16. *ad Pap. Pætun.*

Dicta Collectanea.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam script &c. item Dicta collectanea. Quos omnes libellos vetuit A gustus publicari. *Suetonius in Cæsare.*

EPHEMERIDES.

C. Julius Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hos raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam hostibus, qui eum nôsset; & insultans ait * Cecos Cæsa quo

uod Gallorum lingua, Demitte, significat: & ita factum st, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat fælicitatem. *Servius in lib. 11. Æneidos Virgilii.*

* *Alias* Cetos Cæsar. *Servius P. Danielis* Cæsar Cæsar. *uod quid velis, docti examinent.*

Libri AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Cæsar XVI Auspiciorum libro negat undinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, eoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 16.*

AUGURALIA.

Cæsar in Auguralibus: Si sincera pecus erat. *Priscianus l. 6.*

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis æsaris secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inribitur pro Sardis, ad verbum nonnulla transtulit in Dinationem suam. *Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad ationum Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnante.*

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cæsar ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita c quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad Solis rsum finiendi anni tempus extenderet. *Macrobius lib. 1. turnal. cap. 26.*

Tres autem fuere sectæ. Chaldæa, Ægyptia, Græca: his dit apud nos quartam Cæsar Dictator, annos ad Solis curm redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin. lib. 18. p. 25.*

A Bruma in Favonium Cæsari nobilia sidera significant: 1 Kal. Januarii matutino Canis occidens. *Paullo post*: Prie Nonas Januarii Cæsari Delphinus matutino exoritur, postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. *ullo post*: A Favonio in æquinoctium vernum Cæsari sigficat XVII Kal. Martii triduum varie, & VIII Kal. Hiundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. Item

tem III Nonas Martii Cæsar Cancri exortu id fieri obser vavit. *Paullo post*: Cæsar & Idus Martias ferales sibi anno tavit Scorpionis occasu. *Paullo post*: III Nonas Aprilis i Attica Vergiliæ vesperi occultantur. Eædem postridie i Bœotia; Cæsari autem & Chaldæis, Nonis. *Paullo post* Cæsari VI Idus significatur imber Libræ occasu: XIV Ka Maii Ægypto, Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, terra, marique turbidum, XVI Atticæ, XV Cæsari, cont nuoque triduo significat. *Paullo post*: VI Nonas Maii Ca sari Suculæ matutino exoriuntur, & VIII Idus Capella plu vialis. *Ex Plin. lib.* 18. *cap.* 26.

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie A cturi occasus matutini. *Paullo post*: XI Kal. Cæsari Orion gladius occidere incipit: III Non. Junii Cæsari, & Assyri Aquila vesperi oritur, &c. XI Kal. ejusdem Orionis gladi Cæsari occidere incipit. *Ex Plin. lib.* 18. *cap.* 27.

A Solstitio ad Fidiculæ occasum VI Kal. Junii (*al.* Juli Cæsari Orion exoritur. *Paullo post*: XVIII Kal. Augusti, Æ gypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi fl tus incipiunt, quod Cæsar X Kal. sentire Italiam existim vit. *Paullo post*: Aquila Atticæ matutino occidit: III K regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitu *Ex Plin. lib.* 10. *cap.* 28.

DE SIDERIBUS.

Etiam aliquid Poeticum edidit.

Sed nec aliquis pœne Latinorum de hac arte Institutior libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, & ipsos t men de alieno opere mutuatus. *Jul. Firmicus Mathes. lib.* I *initio.*

Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Græce A ratus, Poeta disertissimus; Latine vero Cæsar, & decus loquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum & o tus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: i ut mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed Po tica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulis *Jul. Firmicus Mathes. lib.* 8. *cap.* 5.

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones tot dem, ac præterea Poema quod inscribitur Iter. Quoru librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citerio Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: seque tes, sub tempus Mundensis prœlii fecit: novissimum, du ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IIII & XX die perven

Suet

Suetonius in Cæsare. * VII & XX *legit ex Strabone & Appiano Casaubonus.*

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta: ut Laudes Herculis, tragœdia Oedipus, &c. quos omnes libros vetuit Augustus publicari. *Suetonius in Cæsare.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobravere Lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. *Plin. lib.* 19. *cap.* 8.

Donatus, seu potius Suetonius, in vita Terentii hos sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit.

Tu quoque, tu in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & merito puri sermonis amator,
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror, & doleo tibi deesse, Terentî.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Illud vero distichon,

FELTRIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

Julio Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant. Aiunt quoque Cæsaris Decretum Verbii in Hetruria inventum; hoc exemplo:

C. JULIUS. CÆSAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE.

ESSE. JUBEMUS. C. JABOLENUS. N
nugæ.

INCERTA.

Unguenta dicuntur à locis, ut Telinum, cujus Julius Cæsar m*nit, dicens: Corpusque suavi Telino unguimur: Hoc conficiebat Insula Telo, quæ est una ex Cycladibus, &c.* Isidorus lib. 4. gin. cap. 12.

Insertum hoc ab Fulvio Ursino Fragmentis de Anal Ut & illud ex Nonio in voce *Cinis*, nec non locus Plini lib. 7. cap. 3. ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid buerit causæ, cur hoc fecerit, comminisci non potui. (circa inter INCERTA referendum duxi. Nisi potius Cæsari Straboni, non Dictatori tribuendum arb tur. Si ad hunc modum addita una vocula scripseris, integer Senarius:

Corpusque suavi Telini unguine unguimur.

Idem Ursinus ex Prisciani lib. 8. Fragmentum hoc.

C. Cæsar, quæ res augurantur οἰωνοσκοπεῖσθαι, ad Augu transtulerat: Ego prætermisi, quum isto Prisciani loco *Caius Cæsar*, sed *Lucius Cæsar* legatur, Non est quod cor tum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar à sto, in voce *Majorem*. Ex eodem fortassis est, quod a Servium nuper ex Petri Danielis & Fuldanæ Biblioth membranis editum habemus, Commentario ad Æneid. V lib. 1. *Occiso*, inquit, *Mezentio Ascanium, sicut J. Cæsar* (verosi mihi sit legendum *L. Cæsar*) *scribit, Iulum cœptum vocari di vel quasi* Ἰοβόλον, *id est, sagittandi peritum, vel à prima barb. nugine, quam* ἴουλον *Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nasceba* Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epi larum legebatur:

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium lib. 2. unde hæc descripta si nominatur *Julius Cæsar*, sed *Aurelius Cæsar*, lib. 11, sive xi *pistolarum ad Frontonem.* Quo comperto, auctoritatem C Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius im ror, quin legitima, si quæ porro restant, Fragmenta colli

Apud Cæsarem & Catulum & Calvum lectum est: Qu jam fulva cinis fueris. *Nonius in voce* Cinis.

Salve primus omnium parens Patriæ appellate, primu toga triumphum linguæque lauream merite, & facund Latinarumque litterarum parens: atque (ut Dictator C sar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triump rum lauream adepte majorem, quanto plus est, ingenii R mani terminos in tantum promovisse, quam Imperii. *P lib. 7. cap. 30. in fine, ubi de Cicerone.*

Cic

Cicero Causarum XIII: Re vendita iterum empta. Un- manifestum sit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *ven-* ..., ut Cicero. C. Cæsar: Possessiones redimi, eas postea ...is venditas. *Diomedes lib.* 1.

...ffeda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare ...li: Cæsar testis est libro ad Ciceronem III: Multa mil- ...quitum atque essedariorum habet. Hinc & gladiatores ...darii dicuntur, qui curru certant. *Junius Philargyrus in* 3. *...g. Virgilii.*

...ugustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis e- ...dat, quod is *Calidum* dicere quam *Caldum* (*in libris forte de ...logia*) malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia ...diosum, & ut ipse Græco verbo significavit, περίεργον. *...ctilianus lib.* 1.

C. JULII CÆSARIS *Dicta.*

...u, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scri- ... ne pigrere. In his, de Sexto, satisne certum: maxime ...em de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diver- ... Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit: ...quidquid vult, valde vult. (V. C. quidquid volet, valde ...t.) Idque eum animadvertisse, quum pro Dejotaro Ni- ... dixerit, valde vehementer eum visum, & libere dicere. *...o lib.* 14. *Epist. ad Atticum, Epist.* 1.

...roxime quum Sextii rogatu apud eum fuissem, exspecta- ...que sedens, quoad vocarer, dixisse eum: Ego dubitem, ... summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo ... modo me convenire possit. Atqui, si quisquam est fa- ..., hic est. Tamen non dubito, quin me male oderit. *...o lib.* 14. *Epist. ad Attic. Epist.* 1.

...iebat Cæsarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ...dum, quum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam ...sicultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi ... amicum, quum tamdiu sedens meum commodum ex- ...ctet? *Cic. lib.* 14. *Epist. ad Attic. Epist.* 2. *Idem cum eo quod ... ex epistola prima attulimus.*

...uo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies ...uenti curia jactaret, invitis & gementibus adversariis ad- ...m se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omni- ... capitibus: ac negante quodam per contumeliam: Facile ...ulli fœminæ fore responderit; quasi alludens in Assyria ...que regnâsse Semiramin: magnamque Asiæ partem ...azonas tenuisse quondam. *Suetonius in Cæs.*

...arsalica acie cæsos profligatosque adversarios prospici- ...m, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: ... voluerunt. Tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus ...n, nisi ab exercitu auxilium petissem. *Suetonius in Cæsare.*

Con-

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui p vinciæ ejus finis erat, paullulum constitit, ac reputans qu tum moliretur, conversus ad proximos; Et etiam nunc, quit, regredi possumus. Quod si ponticulum transierim omnia armis agenda erunt. *Suetonius in Cæsare.*

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia m nitudine & forma, &c. Tunc Cæsar, Eatur, inquit, Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta est, inquit. *Suetonius in Cæs.*

Romam iter convertit: appellatisque de Rep. Patril validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus Legatis M. treio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, i fit: professus ante inter suos, ire se ad exercitum sine d & inde reversurum ad ducem sine exercitu. *Suet. in Cæs.*

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine: Te te, inquit, Africa. *Suetonius in Cæsare.*

Quum exspectatio adventus Jubæ terribilis esset, conv tis ad concionem militibus: Scitote, inquit, paucissimis diebus Regem affuturum cum x legionibus, equitum levis armaturæ c millibus, elephantis ccc. Proinde desi quidam quærere ultra, aut opinari; mihique qui com tum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave imp tos, quocunque vento in quascunque terras jubebo a *Suetonius in Cæsare.*

Jactare solitus, Milites suos etiam unguentatos bene nare posse: nec Milites eos pro concione, sed blandiori mine commilitones appellabat. (etiam *Quirites.*) *Suet. in C*

Famem & cæteras necessitates, &c. tantopere tolerat ut Dyrrhachina munitione Pompeius, viso genere pan herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerit, *Suetonius in Cæsare.*

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores prov Quum ob id culparetur, professus est palam: Si grass rum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset libus quoque se parem gratiam relaturum. *Suet. in Cæs.*

Interrogatus cor repudiâsset uxorem: Quoniam, in meos tam suspicione quam crimine judico carere opor *Suetonius in Cæsare.*

Acie Pharsalica proclamavit: Ut civibus parceretur. *tonius in Cæsare.*

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, u Ampius scribit: Nihil esse Rempublicam. Appellatio modò, sine corpore, ac specie. Sullam nescisse litteras, Dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat. *Suet. in C*

Eoque arrogantiæ progressus est, ut Haruspice tristi sine corde exta sacro quodam nuntiante: Futura dicere tiora cum vellet: nec pro ostento ducendum, si pecudi defuisset. *Suet. in Cæs.*

Triumphanti & subsellia Tribunitia prætervehenti sibi num è collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo ndignatus, ut proclamaverit: Repete ergo à me Aquila Rempublicam Tribunus. Nec destiterit continuos dies uidquam cuiquam, nisi sub exceptione polliceri; Si tamen er Pontium Aquilam licuerit. *Suetonius in Cæsare.*

Plebi Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse reondit. *Suetonius in Cæsare.*

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc ccepimus dixisse, Si cantas, male cantas; si legis, cantas. *uinctilianus lib.* 1.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactanam minuat; quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostenenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana quod ipse passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur; Nunquam ugiens respexeris, inquit. Aut crimen objectum, ut Ciceo, &c. *Quinctilianus lib. 9.*

Est & illa ex Ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam uum testis diceret, à reo fœmina sua ferro petita, & esset acilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis ulnerare voluisset: Quid enim faceret, inquit, quum tu aleam & loricam haberes? *Quinctilianus lib. 6.*

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam arnis disceptari cœptum est de jure publico, nihil actum aliud um dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se enatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem caussa egaturum. (* *Sic Victorinus edidit, eumque secutus Lambinus,* *a tamen* ominis *legendum videtur. Ipsum vide.)* *Cicero lib. 4. pist. ad Fam. Epist. 4. ad Ser. Sulpitium.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo Civitatem Cæsare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos, ui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina Civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset, eidem Dobellæ, me audiente, Cæsar dixit: Nihil esse, quod de lega vereretur; beneficium suum in eo manere. *Cicero lib. 3. Epist. ad Famil. Epist. 36. ad Acilium.*

De C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita juico, & de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime udio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui eleganissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quan-

quam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa b
ne loquendi laus, multis litteris, & iis quidem recondit
& exquisitis est consecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, & redde quæ restan
Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Orat
ris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudine
vitiosam & corruptam, pura & corrupta consuetudine eme
dat. Itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latin
rum, quæ etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus civis R
manus, tamen necessaria est, adjungit ille oratoria orname
ta dicendi : tum videtur tanquam tabulas bene pictas coll
care in bono lumine. Hanc quum habeat præcipuam la
dem in communibus, non video cui debeat cedere : splen
dam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi
net, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa qu
dammodo. Tum Brutus : Orationes quidem ejus, &c. A
que etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suaru
valde quidem, inquam, probandos : nudi enim sunt, rec
& venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detract
sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui v
lent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit,
volunt illa calamistris inurere ; sanos quidem homines à sc
bendo deterruit, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Quid Oratorum ? quem huic antepones eorum, qui ni
aliud egerunt ? quis sententiis, aut acutior aut crebric
quis verbis aut ornatior, aut elegantior ? *Ex Cic. ad Cor. N*
apud Suet. in Cæs.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor ; sale v
(mero) conditus, & facetiis Cæsar. *Ex Cic. lib. de Offic.*

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, civi
que belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique & H
paniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium putant,
Hirtium : qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectu
que librum suppleverit. *Paullo post* : Pollio Asinius par
diligenter, parumque integra veritate compositos put
quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, tem
crediderit : & quæ per se, vel consulto, vel etiam memo
lapsus, perperam ediderit : existimatque rescripturum,
correcturum fuisse. *Ex Suet. in Cæs.*

C. verò Cæsar, si tantum foro vacâsset, non alius ex
stris contra Ciceronem nominaretur ; tanta in eo vis
id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixi
quo bellavit, appareat : exornat tamen hæc omnia mira
monis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Qui*
lib. 10.

Quid tantum noceret vim Cæsaris, asperitatem Cæ
diligentiam Pollionis judicium Calvi quibusdam in locis
sumere ? *Ex Quinct. lib.* 10.

H

Hinc vim Cæſaris, indolem Cœlii, ſubtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Caſſii, diligentiam Pollionis, dignitatem Meſſallæ, ſanctitatem Calvi reperiemus. *Ex Quinctiliano lib.* 12.

At triſtior Calvus, numeroſior Aſinius, ſplendidior Cæſar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. *Ex Auctore Dialogi de Orator.*

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. Ex Plut. in Cæſare.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. in Cæſ.

Ac mihi ex Græcis orationes Lyſiæ oſtentat; ex noſtris Gracchorum, Catoniſque: quorum ſane plurimæ ſunt circumciſæ & breves. Ego Lyſiæ, Demoſthenem, Æſchinem, Hyperidem, multoſque præterea; Gracchis. & Catoni Pollionem, Cæſarem, Cælium, imprimis M. Tullium oppono cujus oratio optima fertur eſſe, quæ maxima. *Ex Plin. lib.* 1 *Epiſt.*

Sed ego verear, ne me non ſatis deceat, quod decuit M Tullium, C. Calvum, Aſinium Pollionem, M. Meſſallam &c. Divum Julium, Divum Auguſtum, Divum Nervam Ti. Cæſarem, &c. *Ex Plin. lib.* 5. *Epiſt.*

De GALLIÆ Divisione

ALDI MANUTII P. F. A. N.

COMMENTARIUS

Ad Franciscum Morandum Sirenam.

SÆPE legendo incurrimus in hæc t
Galliæ cognomina, Togatæ, Coma
Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit
rum differentia, novere. Quód ostend
brevi definitione proposita, veterum
stimonio conabimur. Definitur Ga
vel à regione, vel ab hominum cultu:
regione sic; Gallia vel transalpina est, q
ulterior etiam dicitur; vel cisalpina, quæ citerior. Utra
dividitur in duas; transalpina in Narbonensem & comata
cisalpina in transpadanam & cispadanam. Rursus à cu
definitur hoc modo: Gallia vel comata est, vel bracha
vel togata. Comata est omnis transalpina præter Narl
nensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; toga
cisalpina omnis. De comata probat Plinius libro IV. cap.
Gallia, inquit, omnis, comata uno nomine appellata, in t
populorum genera dividitur; amnibus maxime distinct
à Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Ce
ca, eademque Lugdunensis; inde ad Pyrenæi montis exc
sum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbon
sem omitti, de qua separatim lib. III. cap. 4. jam locu
erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem trans
pinam comatam fuisse; postea verò Narbonensem, in q
fuere Allobroges, provinciam à Romanis factam, Roma
rum hominum consuetudine alere comas desiisse. Inton
enim gentes vocat Plinius Alpinas quoque gentes, quar
nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse. lib.
cap. 37. Nomina, inquit, ex eo capillatis Alpium inco
Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia

C. C

:. Cæsare in provinciæ formam est redacta: quia tamen
Iarbonensis prius provincia facta fuerat; ideo Provinciæ
omine, quod hodie quoque retinet, semper appellata. Re-
qua verò Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit: prop-
:rea nec Agrippa, cum Galliam longè latéque metiretur,
Iarbonensis rationem habuit, quasi provinciæ separatæ.
:ripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa universa-
ım Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Ocea-
um, ac montes Gebennam, & Juram, quibus Narbonen-
m Galliam excludit, longitudinem ccccxx ∞ pass. latitu-
inem cccxiii computavit. Et Catullus in initio carminis
xx Comatam appellavit Galliam à Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?
Mamurram habere, quod Comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpi-
a, significetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero
hilippica iix? Galliam togatam remitto: comatam po-
ulo. Fuit enim hoc Antonii consilium, ut cisalpinam Gal-
am D. Bruto, jam eam obtinenti, relinqueret: transalpi-
ım autem, à L. Planco tunc administratam, quæ longe
at firmior, sibi assumeret; quo posset deinde, superatis
lpibus, in Bruti provinciam, quæ Togata Gallia à Roma-
› vestitu vocabatur, impetum facere; Brutoque ejecto,
bem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. Quod Cicero-
:m non fugit. Subjecit enim in eo loco: Otiosus videlicet
se mavult. Et Philippica v: Est, inquit, opinio, decre-
rum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam
lancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter
arbonensem: Togata verò Cisalpina, quam ab Italia am-
s duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero, dirime-
ınt. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora in-
pit, togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos jurisdictio-
s non spectavit. Nam ita Anconem Italiæ adjudicâsset:
d Gallorum veterum incolarum rationem habuit. Quis
item Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque
ogatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti co-
nt Togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare
libro xlvi, quæ Galliarum distinctionem ostendant, ad-
ncta nominis caussa & Togatæ, & Comatæ: Λεπίδῳ τὴν
βηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν
ιπλῶ Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν Ἀλπέων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς
ταν ἄρχειν δοθῆναι· Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τογάτα, ὅτι
εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆ-
τῃ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη· αὕτη δὲ δὴ Κόμαται,

ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιόντες, ἐπίσημοι μετὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata restat. Hæc transalpinæ pars fuit, quæ poste Narbonensis nominata. Plinius lib. III. cap. 4. Narboner sis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno ma alluitur. Brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discr ta, Alpiumque saluberrimis Romano imperio jugis: à rel qua verò Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenn & Jura. Et Mela lib. II. cap. 5. Pars Galliæ nostro ma apposita, fuit aliquando Brachata, nunc Narbonensis. C cero etiam in Oratione in Pisonem, Brachatæ illum cogn tionis dedecus appellat, quod avus ejus maternus, trans A pes natus erat. Et in Oratione pro Fonteio, Sagatos, Br chatosque vocat Gallos, qui Fonteium accusabant; cu Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius p: fuisset. Quo patet, licet ea Galliæ pars nomen mutaveri Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat: ipsas tamen Br chas non esse depositas. Brachæ autem quasi tunica fuit on nis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: coma tamen potius, quam à brachis, dicta, quæ capillatior fu: Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam p tem; recitabo illud Suetonii, quod in C. Cæsaris vita scr ptum est: iidem in curia Galli brachas deposuerunt, latu clavum sumpserunt. Latus enim clavus tunica Senatoru Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

NO

NOMENCLATOR GEOGRAPHICUS

Omnium Galliæ, Germaniæ, & Britanniæ locorum, quorum apud Cæsarem fit mentio.

Excerptus quidem olim potissimùm è Thesauro Geographico

Abrahami Ortelii;

Sed nunc plerisque locis utiliter auctus & emendatus.

A.

ADUALDUBIS. Sic legit Ful. Ursinus apud Cæsarem; quo loco alii codices Alduasdubis, & Alduasdalis habent. Ptolemæo Dubis est. Atque ita restituendum in Juliani Imp. Epistolis, ubi Danubin invenies. Galliæ Lugdunensis fluvius est, quem Poldus & Marlianus hodie *le Doux* nomen habere aiunt.

Aduatici, alias Atuatici, quorum Metropolis Atuatuca, apud Cæsarem, quanquam apud Ptolemæum Ἀτεάκεῖον gitur. Quæ olim civitas Tungrorum erat, ubi primum des Episcopalis fuit: translata deinde Trajectum Mosæ, nc in vicum S. Lamberti. Itaque Atuatici sunt Leodiens.

Ædui. Civitas eorum hodie Augustodunum.

Agendicum. Civitas Senonum. Hodie *Sens.* Valde in exponenda delirârunt Scholiastæ Cæsaris. Est civitas rchiepiscopalis.

Alexia. Cæsari Mandubiorum in Celtis oppidum. Alesia aterculo scribitur, Diodoro & Polyæno lib. VIII. Stratag.

L'Assois

L'Assois en Bourgogne, vocant. Paradinus verò dicit ejus h
die nihil exstare, præter nominis umbram, *Alize* ; cui sul
scribit Vigenereus.

Allobrogum caput fuit Vienna. Quorum major pars su
Ducatu Sabaudiæ hodie. Olim tamen Sabaudi erant int
Alpes maritimas, ut est in Notitia Imperii.

Alpes, montes longissimi tractus, qui Italiam à Germ
nia & Gallia tanquam muro nativo separant. Albia & A
pionia olim dictos fuisse scribit Strabo. Stephano etiam A
peia & Alpeioi dicuntur. Olpia sunt Phavorino. Hod
multis locis in Germania, adhuc *Alben* vocantur. Salpii v
dentur à Lycophrone appellari : ut sentit ejus commentat
Isacius. Alpis, singulari numero, aliquando usurpant p
ëtæ. Abax vocat Serapio, cap. De resina. De Alpibus vi
Alciatum, in Commentariis ad Tacitum, De moribus Ge
manorum : sed in primis Josiam Simlerum, in libello, que
De Alpibus inscripsit.

Amagetobria. Ignoratur. Vide Magetrobia.

Ambarri. Celtarum populi. Ignorantur.

Ambiani. Belgicæ gens. *Amiens* hodie, Picardiæ urb
Ambianum primum Sommonobriam dictam, scribit Sig
bertus : Si Samarobrinam voluerit dicere, falsè ; cum e
Cæsare & Antonino diversas esse urbes constet. Ambian
idem Antoninus tribuit leg. XXIII.

Ambibarii. Inter Aremoricos. Ignorantur.

Ambialites aut Ambiliates in Celtica. Ignorantur.

Ambivariti in Belgio. Ignorantur.

Anartes. Cæsari sunt populi Dacis vicini. *Walachi*, *Servii*
Bulgari, sunt Blasio Vigenereo.

Ancalites. Britanniæ insulæ populi. *Ankelut*, Glareano
The hundred of Henley, Camdeno.

Andes. *Le Duché d'Anjou*. Civitas Episcopalis Juliomagu
la ville d'Angiers.

Antuates. Vide Nantuates.

Aquitania. Augustus divisit Aquitaniam in tres maxim
provincias : primam Aquitaniam, cujus metropolis Avari
cum Biturigum Cuborum : secundam Aquitaniam, cuju
metropolis Burdigala Biturigum Vibiscorum : tertiam No
vempopulaniam, cujus caput Augusta Ausciorum : Ea est
quam Cæsar Aquitaniam vocat, contenta intra Garumna
Pyrenem, & Oceanum. Hodie ab ipsis Aquitanis vocatu
Vasconia : quum Aquitaniæ nomen latius pateat. Itaqu
angustiores fines sunt Aquitaniæ Cæsaris, quam ut tertia
partem Galliæ facere possit.

Arar. Galliæ Narbonensis fluvius, Plinio & Virgilio Ara
ris est. Ab Am. Marcellino Sangona appellari scribit Para
dinus : Sanconna ego apud Marcellinum lego. Videtur Sco
ras à Polybio appellari. Hodie *Saone* vocatur. Auctor D

flumi

uminibus tradit antea Brigulum nuncupatum. Fides sit enes auctorem.

Arduenna. Galliæ maximus saltus in Belgio. Nomen fere etinet: *Ardenne* enim nominant. Franc. Irenicus *Achterwalt* ppellat: *Lutticherwalt*, Rhenanus: Quasi Leodiensium neius dicas.

Arecomici. Duplices sunt: Volcæ Arecomici, ubi Neausus, & Narbo: Tectosages, ubi Tolosa.

Armoricæ civitates, ponuntur à Cæsare in eo tractu, qui ritannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & ulgò *Bretagne*, Rob. Cœnali auctore. Antiqua Britannica ngua hodie *Lbydaw* appellatur; ut scribit Humfredus in uo Britannicæ descriptionis fragmento. Joannes Lelandus, *rmoric*, idem significare dicit, quod, supra mare, in ipsa ritannica lingua. Sunt Plinii Britanni, Pontico Virunnio fidendum. Letavia quoque dicta fuit hæc Armorica.

Arverni. Celtarum populi. Aroërni Stephano. Hodie *uvergne*.

Atrebates. *Le païs d'Artois*. Quorum Civitas Origiacum, *rras*.

Avaricum. Furor est aliam urbem putare ab ea, quæ *Bours* dicitur. Est, ut diximus, metropolis primæ Aquitaniæ.

Aulerci. Quadruplices fuerunt: Aulerci Eburovices, *Le is d'Evreus en Normandie*, ubi Episcopatus. Aulerci Diablines. Aulerci Cenomanni, *le pais du Mans*. Aulerci Brannoices.

Auscii. Caput Novempopulaniæ, sive Vasconiæ: Archiiscopatus. Augusta Ausciorum. *La ville d'Auchs en Gasgne*.

Axona. *Aisne*. Notissimum flumen.

B.

Bacenis. Germaniæ silva Cæsari, Cheruscos à Suevis dirimens, quam Althamerus putat *Thuringerwalt*. Ubi forte mana Ptolemæi. Confundunt quidam cum Hercynia sila & Martiana: & *Schwartzwalt* nominant.

Batavi. Ptolemæo, Tacito & Cæsari Germaniæ inferioris gio est, ad ostia Rheni posita, quam hodie *Holland* vocant, d improprie. Ea enim Hollandiæ pars, quæ hodie inter eterem Rhenum, & Vahalim fluvios à Lobico ad Oceanum sque quasi duobus brachiis constringitur, olim Batavia dia fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris nomenclaturæ estigia retinet. Nam *Betuwe*, ab incolis vocatur. Hæc ferè amb. Hortensius in libello Ultrajectinarum secessionum. atavorum insula hæc vocatur à Plinio, Dione, Cæsare & acito. *Betuwe*, Batua ab Aimonio, & Badua à Reginone uncupatur.

Belgæ, seu Belgica, statim è principio Commentariorum æsaris innotescunt.

Bel-

Belgium. Eſt quidem regionis nomen in Belgis, non ſ tem urbis, ut nugantur Scholiaſtæ. Sed nomen ignoratu

Bellocaſſes, Verocaſſes, Bajocaſſes. *Le pais de Bayeus en N mandie.* Urbs Epiſcopalis eorum eſt Noviomagus, *la ville Bayeus.*

Bellocaſſi, aut Bellocaſſes. Sunt qui eandem cum Ve caſſibus, aut Velocaſſibus gentem faciant. Eorumque rur quidam, *Vergaſſins*, ad Sequanam, quorum oppidum prin rium *Giſors* eſſe volunt ; quidam in ultimis Armoricæ G liæ finibus ponunt. Marlianus verò diſtinguit, & Belloca Celtas, ait, eos qui hodie Bajocenſes : Velocaſſes autem B gas, eoſque qui hodie in Comitatu Flandriæ territori *Caſſel* occupant.

Bellovaci. In Belgica ſiti. Hodie *Beauvoiſin.*

Bibracte. Æduorum longè maximum & copioſiſſim oppidum. *Beaulne* Orontio, in ſua Galliæ tabula : item genereo. Marlianus ſcribit nomen retinere. Bibracte aliqu do Julia dicta fuit, niſi corruptus ſit locus Panegyrici C ſtantino dicti ; ubi hæc in calce leguntur ; Bibracte quid huc uſque dicta eſt Julia. Bibracte & Auguſtodunum un & eundem locum deſignare vult Petrus Sancto-Julianus ſua Burgundia. *Bevray d'Autun.*

Bibrax. Rhemorum oppidum. Ignoratur.

Bibroci, (pro quo nonnulli, Bibrocaſſi, legunt,) Britan populi. Glareanus eos nominat *Bibrogger* : Camdenus, *hundred of Bray.*

Bigerrones. In Novempopulania. Quorum civitas Epiſ palis Tarba. *De comté de Bigorre en Gaſcogne.*

Bituriges. Duplices fecimus, Cubos, hodie *Berri*, & *Duché de Berri* : Vibiſcos, *La Seneſchaucée de Bourdelois.* Cæ Cuborum tantum meminit, quorum metropolim Avaric ſupra fuiſſe diximus.

Boij. Tranſrhenani populi. Eorum pars, quæ cum H vetiis Galliam invaſerat, in finibus Æduorum, ipſis Æd deprecantibus, collocata, eos fines incoluiſſe creduntur, hodie *Bourbonnois*. Boja oppidum etiam habet Cæſar.

Brannovices. Ignorantur.

Bratuſpantum. Inter Bellovacos & Ambianos. Igno tur.

Britannia. Cæſaris tempore parum explorata regio, ſi liis ſcriptoribus creditur. Tamen accurate ſatis eam deſc bit Cæſar. Unde ſunt, qui dubitant an Commentarios iſ ſcripſerit ipſe Cæſar. Ut ut ſit, Britanniæ nomine Vete comprehendebant omnem illam majorem inſulam, cum c cumfuſis minoribus, quæ hodie Magna Britannia appel tur.

C.

Cabillonum. Æduorum oppidum Marliano; nomen retinens. *Chalons sur Saone.*

Cadetes. In Aremoricis. Ignorantur.

Cadurci. *La Seneschaucée de Querci.* Civitas Episcopalis, ivona Cadurcorum. *La ville de Cahors.*

Cæresii. Germaniæ populi. Ignorantur.

Caletes. Belgicæ populi. Strabo eos ad Sequani ostia pergere facit. Eorum regionem esse putat Divæus, quæ hoc *le pais de Caulx.* Turnebus eum tractum, in quo hodie iepa & Juliobona, & Caletenses, vocari.

Cantium. Britanniæ insulæ promontorium Orientale Straoni, & Diodoro. Hodie *Northforland* appellatur. Cæsar tom hunc tractum insulæ, qui se versus Ortum extendit, antium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgò *Kent* ominatur. Littus Saxonicum in lib. Notitiar. est.

Carnutes. *Le pais du Chartrain.* Urbs Episcopalis *Autricum rnutum. La ville de Chartres.*

Cassii. Britanniæ insulæ populi. *Gasserer*, Glareani. *Chaisuw*, Camdeni.

Catuaci in Belgis. Ignorantur.

Caturiges. In Alpibus. *Le pais d'Embrun.* Eorum enim etropolis Archiepiscopalis Eberodunum, *Embrun.*

Celtæ. Qui Cæsari fuerint, satis ipse initio libri primi tendit. Nomen Celtarum alias latius extenditur. Græcie etiam Germanos sub iis comprehendebant, & omnes allos.

Cenimagni. Britanniæ populi. Glareanus eos *Cunman* pellat. Eosdem cum Icenis esse vult Camdenus.

Cenomanni. *Le pais & Seneschaucée du Mans.* Civitas Epiopalis *Vindinum*: *La ville du Mans.*

Centrones vicini Nerviis ignorantur. Et suspecta est leio.

Centrones in Alpibus. *Le pais de Tarantaise.* Civitas Arhiepiscopalis Tarantasia.

Cherusci, Tacito, Paterculo & Straboni: Chærusici Ptomæo: quos Vib. Sequester Cervecios nuncupat. Germaæ populi, Baceni silva à Suevis divisi. *Mansfelders* ego eximo. *Lunenburgenses* mavult H. Junius in sua Batavia. Vi: Althamerum in Tacitum.

Cimbri. Germaniæ populi maxime Septentrionales. *Jutnders* sunt nostra tempestate. Iidem cum Cimmeriis Straoni. Cerberios etiam ab Aristophanis Commentatore votos notat Becanus.

Cocosates, (seu Cocossates Sexignani, ut Plinius nominat) quitaniæ populi.

Cocosates in Novempopulania. Ignorantur.

Con-

Condrusii, &, ut existimat Vigenereus, Condruson Germaniæ populi, seu potius Belgicæ. *Condrotz* hodie. Le d'iensis Diœcesis tractus est, in quo caput est *Hoyum* opp dum, ad Mosam. P. Divæus & H. Leodius. *Condostrum A strasiæ* vocat Molanus in vita S. Beregisi.

Confluentes Mosæ & Rheni. In Belgica non longe ab o pido *Bommel*.

Curiosolitæ. Inter Armoricos, ad Oceanum. *Corisopites* multis esse, tradit Marlianus. Vulgò *Cornouaille*.

D.

DEcetia. Urbs ad Ligerim, quæ ponte continetur eti hodie, & nomen retinet. *Decise sur Loire*.

Diablintes, vel Diablintres. Celtæ: Eosdem cum D blindis Plinii facit Ursinus. Diaulitas Ptolemæi credit V lanovanus. *Leondoul* oppidum iis adscribit Marlianus. canus verò in suis Atuaticis, *Linter* interpretatur: qui gus est Brabantiæ ad Getam flumen.

Durocortorum. Urbs Archiepiscopalis, caput Rhen rum. *La ville de Reims*.

Duranium flumen. Hujus fluminis in octavo Comm tario de Bello Gall. nomen quidem non extat, sed tamen designatur, in cujus editissimo & maxime prærupto c Uxellodunum situm est. *La riviere de la Dordogne*. N prioribus quidem temporibus Duranius fluvius dictus, Ausonio & Sidonio: posterioribus verò Dordonia, ut G gorio Turonensi. Nobilissimum & amplissimum flu Aquitaniæ secundum Garumnam.

E.

EBurones, qui & Aulerci Eburones, Belgæ. Treviror clientes. Eburi Dioni. Horum urbs hodie Leodi & Leodicum dicitur: vulgò apud Gallos, *Liege*: Teuto *Luyck & Luttich*.

Eburovices. Urbs eorum Episcopalis, Mediolanum E rovicum, *la ville d'Evreus*.

Elaver. Celtarum flumen in Arvernis. *Allier* Marlia idem cum Elari Sidonii. Vide Gabrielem Simeonium Dialogo pio & Speculativo.

Eleutheri. Vox ipsa Græca satis indicat hoc nomine pulos immunes dici. Ideo Eleutheri Suessones. Eleut Cadurci Cæsari.

Elusares. *Le pais d'Euse en Gascogne*. Eorum olim Epi patus, Elusa Novempopulaniæ. Vide Ausonianas lectio Josephi Scaligeri; ubi traducitur sententia stultissima eor qui Elusates eosdem cum Foxensibus faciunt.

Essui. Ignorantur.

G.

GAbali. *Le pais de Givaudan*, quorum caput hodie urbs Mimatensis: *La ville de Mande en Givaudan.* Est civitas Episcopalis provinciæ Biturigum attributa. Nugantur, qui hodie subjiciunt Arelatensi metropoli.

Galli. Quinam illi Cæsari, apparet ex initio libri primi Commentariorum ipsius de bello Gallico.

Garites in Novempopulania, sive Aquitania Cæsaris, ignorantur; nisi sint Gavaritani, hoc est, *le pais de Gavardan.*

Garoceli. Inalpini populi. Marlianus & Paradinus eos in monte *Mont Cenis* dicto collocant. *Val. de Morienne*, Vigenereo.

Garumna, Fluvius Celtas ab Aquitanis dividens. Ptolemæo Garyna est, *Garonne* hodie. Garumnos, hujus accolas, nominat Cæsar.

Garumni in Novempopulania. Ignorantur.

Gebenna, & Gebennici montes, qui Arvernos ab Helviis separant. Cemennus mons Ptolemæo. *Montagnes de Cevennes.*

Genabum. Civitas Aurelianorum Episcopalis, olim Carnutibus attributa. Ævo Cæsaris, *la ville d'Orleans.*

Geneva. Allobrogum op. ad Lacum Lemanum. Incolis *Geneve.* Helvetiis, & Germanis *Genff.*

Gergovia. Distat horæ itinere à Claromonte civitate Episcopali Arvernorum, ubi quædam rudera & alia priscæ urbis vestigia extant: Vulgò locus dicitur Gergeoia, ut amici nostri nobis retulerunt.

Gergovia Bojorum VIII Commentario de Bello Gallico manifestò suppositum à sciolis. Nam oppidum Bojorum, quod Vercingetorix expugnare decreverat, non nominatur, & alia loca apud Cæsarem designantur potiùs quam nominantur. Quare nullum est Bojorum oppidum nomine Gergovia.

Germania. Incolis *Teutschland*, exteris *Alemagne.*

Gorduni. In Belgis. Ignorantur.

Grudii. In Belgis. Ignorantur.

Grudii. Nerviorum clientes. *Launois* Marliano; *Brugge*, Flandriæ urbs, Becano; aliis Lovanium, seu *Loven.*

H.

HArudes. Populi transrhenani. Ignorantur.

Helvetii. Satis à Cæsare descripti. *Schweitzer*, & *Eydgnosse*, incolis. *Suisses*, Gallis.

Helvii. Melius sine aspiratione. Populi ad ripam sinistram Rhodani, quorum Civitas Episcopalis Castrum Vivario. *Le pais de Vivarez*, & *la ville de Viviers.* Hic nugantur rerum Gallicarum scriptores.

Hercynia. Silva in Germania maxima. Orcinia Eratosthenis, teste Apollonii Scholiaste. Orcynium Ptolemæo. Hercynius saltus, & Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus

in Annotationibus ad Cæsarem, & cum eo fere Althameru ad Tacitum, hæ de isto nemore adferunt: Unam eandem que esse silvam veterum, Bacenim, Martianam, Gabritam Semanam & Hercyniam. Hodie verò diversis nominibu appellari. Nam juxta Friburgum Brisgaviæ *Schwartzwalt* prope Heidelbergam, *Odenwalt*; prope Herbipolim, *Steyger walt*: ad Loniam autem prope Confluentiam, *Westerwalt* prope Francfurdiam, *Spesshart*; in Saxoniæ faucibus ad Man feldensem ditionem, *Auff den Hartz*: Denique à Thuringi *Thuringerwalt*; & *Behemerwalt*, à Bohemis.

Hibernia. Insula maris Oceani. Incolis, *Erin*; Germa nis, *Yrland*.

Hibernia. Melius sine aspiratione Ibernia, & Ivernia, Inverna.

I.

ICcius portus. Morinorum in Belgica navale, ut scrib Strabo; sed is Itium habet; ut etiam pleraque Ms. Con mentariorum Cæsaris. Hodie *Calais* est, ut Lhuydus oster dit: quam urbem vernaculo vocabulo *Petresse* quandoque v catam, scribit P. Oudegerst in suis Flandrorum Annalibu Sunt qui S. Audomari fanum olim Iccium portum fuis credunt, persuasi partim ex loci situ; qui cum valde hum lis sit, prælta tamen littora urbem quodammodo cingun & sinum maris olim capacissimum fuisse indicant; parti ex vetusto urbis nomine, quo *Sithieu* vocitabatur, quasi c cas Sinus Ithii. His addam distantiam, quæ est ab hoc o pido ad proximum Britanniæ insulæ continentem, ad am sim cum cccxx stadiis, quæ illi Strabo lib. iv. tribuit, h die quadrare. Tot namque stadia xiii milliaria nostrat efficiunt: quæ in hac distantia computantur. Cæsar ea xxx mil. pass. facit; Plinius quinquaginta. Dion lib. 3 sex millibus auget. Hunc portum videtur Plinius alio loco Britannicum portum Morinorum vocare.

Jura, & Jurassus mons. *Le mont Juras.* In Burgundionu finibus.

L.

LAtobriges; finitimi Helvetiis. Ignorantur.

Lemanus. Lacus Helvetiorum. Limene, in Ptolemæ & Lausonius in Itinerario Antonini nominatur. Hodie Gallis, *Lac de Losanne*, & *de Geneve*, dicitur: à German *Genfferse*.

Lemovices in prima Aquitania, *Limosin*. Urbs Episcop lis Ratiastum. *Limoges*.

Lepontii. Rhætica gens Straboni, Helveticæ populi; ap quos Rheni fontes sunt Cæsari. *Rhynwalder*, summa Alpiu habitantes, sunt Scudo. Lepontios Viberos nominat Plini qui Rhodani fontem accolunt. Forte *Suitenses* hodie dici p tat Marlianus.

Levaci in Belgis. Ignorantur.

Leuci. Belgæ. Eorum urbem vocat Ptolemæus Tullum; atque etiam Itinerarium Antonini. *Toul*, in Lotharingia, Marliano & Divæo.

Lexovii, vel Lexobii. Celtæ. *Lisieux* in Normanniæ Ducatu, ut Marliano & Vineto placet.

Ligeris, & Liger. Celtarum flumen maximum. *Loire.*

Limonum. Oppidum inter Mediolanum Santonum, & Augustoritum Pictonum, VII Comment. de Bello Gallico. Ptolemæo, Antonino, Ignoratur.

Lingones. Celtæ. Longones habet Ptolemæus. Ligonicam urbem nominat Greg. Turonensis. *Langres*, hodie.

Lutetia. Oppidum Parisiorum in insula Parisiorum, ubi hodie sedem regiam *Paris* locant. Lucotecia Ptolemæo, & Leucetia Juliano, in Misopogono, est.

M.

MAgetrobia. In Celtis. Ignoratur.

Mandubii. Celtarum populi, quorum caput Alexia. In Ducatu Burgundico, ut putat Marlianus.

Marcomanni. Germaniæ populi, qui cum Ariovisto Galliam invaserant. *Mehren* hodie est Dubravio & aliis.

Matisco. Æduorum ad Ararim civitas. *Mascan.*

Matrona. Galliæ fluvius Celtas à Belgis disterminans. Hodie *Merne*.

Mediomatrices. Belgæ. Quos *Westreicher* appellat Rhenanus. Eorum metropolis *Metz* dicitur, in Lotharingia.

Mediomatrices. Eorum urbs Episcopalis Divodurum. *La ville de Metz.*

Menapii. Brabantiæ & Flandriæ maritimi populi.

Metiosedum ter nominatur à Cæsare. Posteris temporibus Melodunum dictum. Hodie Melun.

Metiosedum, aut Josedum. Ad Sequanam oppidum. Marliano *Corbeil* est.

Mona inter Angliam & Hiberniam insula. Dubium an illa quæ medio cursu inter utramque (ubi & Cæsar collocat) quæque hodie *Menau* ab incolis, & *Man* ab Anglis vocatur: an illa quæ proximior Angliæ, quæque *Mon*, & ab Anglis *Anglesey* dicitur.

Morini. Quorum caput Taroana, urbs Episcopalis, sed nunc solo æquata. Retinet nomen, *Terouane.*

Morini. Belgæ. *Teroanne* indigitant Marlianus & alii. Bovillus *Monstreuil.*

Mosa. Galliæ Belgicæ celebris fluvius. Gallis hodie *Meuse*; Germanis *Masse.*

N.

NAnnetes, vel Namneres, Ναμνῆται Ptolemæo, quorum urbs Episcopalis Condivienum. *La ville de Nantes.*

Nantuates. Inter Veragros, & fines Genevensium, secundum ripam Lemani. Longe fallit eos suum judicium qui monasterium Nantua inter Lugdunum & Genevam situm, idem cum Nantuatibus faciunt. Diversæ enim sunt regiones. Neque ubi blanditur aliqua similitudo nominum statim sine delectu de re proposita pronunciandum.

Narbo. Provinciæ Romanorum urbs, à qua & Galli Narbonensis ; nomen servat. *Narbone.*

Nemetes. Ad Rhenum populi. Rhenano & aliis *Speir*, ubi Camera imperialis.

Nemetocenna. In Belgis. Ignoratur.

Nervii. Quidam Tornacenses putant. Sed Cæsar ultra fines Tornacensium eos statuere videtur.

Nitiobriges. Populi secundæ Aquitaniæ, quorum civitas Episcopalis Aginum, *Agen. La Seneschaucée d'Agnois.* Mira fuit omnium inscitia hactenus, qui Mompelienses faciunt quasi in provincia Narbonensi bellum gesserit Cæsar. Errant itinere septem dierum.

Noricum regio & Norica urbs, in Germania. Hodie fort. Norimberga.

Noviodunum Æduorum, civitas Nivernensium, ut est in Notitia manuscripta. Est urbs Episcopalis. *Le Duché de Nivernois. La ville de Nevers.*

Noviodunum Belgarum. Civitas Episcopalis. *Noion.* Dicta fuit etiam Noviomagus. Nam in Synodis, & Gestis Francorum dicitur *Noviomum*, unde Gallicum nomen formatum. Sic ex Rigomago, Rigomum, *Rion* : ex Rotomago, Rotomum, *Rouen.*

Noviodunum Biturigum. Ignoratur.

O.

OCelum. Cæsari & Straboni in Alpibus oppidum, quod Villanovanus & Varrerius *Oulx* appellari aiunt (*Our* Itali dicunt) *Isilles* vocat Simlerus. *Esilles* Vigenereus. *Novalesium* interpretatur Marlianus ; & *Chielano* Castilioneus : sed male, ut docet Varrerius. Non esse idem cum Oscella Ptolemæi, quod in Lepontiis ponit, ostendit Scudus eruditè.

Octodorus. Veragrorum vicus S. Mauritii hodie, inquit Marlianus. *Martenach*, Vallesia vallis, Rhenanus & Scudus.

Osismi. Vel melius Osismii. Iidem qui Plinio Osismii quosque Timios vocat Pithœus apud Strabonem, cui etiam Sismij ; sunt ad mare Britannicum populi. *Landriguet* nominat Cœnalis.

P.

PÆmani. In Belgis. Ignorantur.

Parisii. Ad Sequanam populi. Hodie propriè *l'Isle de France*, & caput ejus *Paris.*

Petrocorii in secunda Aquitania, *Le pais & Seneschaucée de Perigort*

Perigort. Urbs eorum Episcopalis in duas partes divisa, in oppidum, & civitatem. Oppidum antiquitus Vesuna. Hodieque nomen retinet, ubi Episcopium. Civitas à populo nomen hodiernum nacta *Perigueux* dicitur.

Pictones. In secunda Aquitania. *Le pais de Poitou.* Latissimè patet. Urbs Episcopalis Augustoritum; *La ville de Poitiers.* Amplissima & florentissima civitas.

Pleumosii. In Belgis. Ignorantur.

Preciani. In Novempopulania. Ignorantur.

Provincia Romanorum, ea Galliæ pars, quæ etiam Narbonensis dicta. Pars hodie nomen retinuit. *Provence.*

Pyrenæi. Pyrenæus saltus. Montes altissimi, qui Galliam ab Hispania separant. *Les Pyrenees* Hispani in universum vocant. Partes tamen separatim diversa nomina sortiuntur.

R.

Rauraci. Ad Rhenum populi, Helvetiis vicini. *Basler* sunt Scudo, id est, Basiliensis territorii incolæ.

Rhedones. In Aremoricis. Urbs eorum Episcopalis Condate. *La ville de Rhenes en Bretagne.*

Rhemi. Urbs Archiepiscopalis eorum Durocortorum. *La ville de Reims.*

Rhenus. Fluvius notissimus Galliam à Germania separans. Germanicè *Rhyn.*

Rhodanus. Galliæ celebris fluvius, Provinciam Romanorum à Celtis dispartiens. *Rhosne* hodie.

Ruteni. In prima Aquitania. *La Seneschaucée de Rouergne.* Urbs eorum Episcopalis Segodunum. *Rodais.*

S.

Sabis. Belgicæ fluvius, Mosam influens. *Sambre.*

Samarobriva. *La ville d'Amiens.* Civitas Ambianorum Episcopalis. Multa multi de hac deblaterârunt ineptissime.

Santones. In secunda Aquitania. *La Seneschaucée de Saintonge.* Urbs eorum Episcopalis Mediolanum. *La ville de Saintes.* Inepte quidam libri per X. Xantones.

Scaldis. Hic Ptolemæi Tabuda. Fluvius Belgicæ, nomen servans, apud Teutones *Schelt*; Gallos, *l'Escault.*

Seduni. Galliæ populi, Alpibus vicini. *Vallesia* superior. Item Sedunum metropolis, *Sion* Sabaudica lingua, & Germanica *Sitten.*

Seduli. Inter Germanos. Ignorantur.

Segni. In Belgis. Ignorantur.

Segontiaci. Angliæ insulæ populi. A Glareano *Sengerer* nominantur. Apud Belgas fuisse putat Cambdenus, in tractu *Holeshot* nunc dicto.

Segusiani. *Le pais de Forés.* Quorum duæ urbes, Forum Segusianorum, *Fours en Forés.* Unde Fores vulgare nomen, tanquam Foreses, id est Forenses. Altera urbs Rodumna.

Hodie vicus celeberrimus ad Ligerim, *Rouane.* Ptolemæu Lugdunum ponit in Segusianis, non bene.

Senones. Vide Agendicum.

Sequana. Straboni Sequanus. Flumen inter Celtas & Belgas. *Seyne.*

Sequani. *La Franche Conté.* Maxima Sequanorum civitas & Caput Visontio, *Besancon.* Civitas imperialis extra territo rium Comitatus Burgundici.

Sesuvii. In Aremoricis. Ignorantur.

Sibutzates. In Aquitania Cæsaris, sive Novempopulania Ignorantur.

Sicambri. Belgicæ populi. Olim fuisse videntur (ut Mar liano placet) ubi hodie Geldriæ Ducatus est, inter Mosan nempe & Rhenum fluvios. Ptolemæo tamen (apud quen Syngambri scribuntur) sunt ab altera parte Rheni; cui sub scribit Suetonius in Augusto. Zutphaniæ Comitatum ec obtinuisse nonnulli volunt. Sugambros nominat Strabo atque ita plerumque vett. cod. Junius in sua Batavia puta *Sigem* oppidum, *Sigemburch* arcem, & *Sigemberch* cœnobium in Bergensi Comitatu, gentis servare nomen.

Sotiates. In Novempopulania. *Sots* hodie vocatur. Op pidum in edito colle positum patrimonii Ecclesiæ Metropo litanæ Ausciorum.

Suessones. *Suessons.* Urbs eorum Episcopalis Augusta Sue sonum.

Suevi. Maximam Germaniæ partem obtinebant. Parur adhuc cognita ipsorum regio tempore Cæsaris. Hodie qu *Schwaben* appellantur. procul dubio partem tantum veteri Suevorum dominii obtinent.

T.

TAmesis. Ptolemæi Jamissa, maximus Angliæ fluviu Incolis hodie etiamnum *Thames* scribitur; sed *Tems* pro nunciant.

Tarbelli. Ultimi populi Novempopulaniæ, sive Aqui taniæ Cæsaris, ad Aturri fluminis ripas. Eorum duæ urbe Episcopales, Aquæ Tarbellicæ, *Aqs*; & Bajona Lapurden sium, *Baione au pais de Labourd.* Cave confundas cum Tarb. Bigerronum, quæ longè hinc distat. Quod fecit Ortelius Vide Ausonianas lectiones Josephi Scaligeri.

Tarusates. In Aquitania Cæsaris. Ignorantur. Quidan volunt esse Tursam Episcopalem urbem in Ausciorum provincia, quæ nulla est in rerum natura, neque ullus Episcopatus eo nomine in omni Vasconia. *Tursan* quidem est Vicecomitatus patrimonii illustris gentis Labretiorum. Sed Tursam cum Taruatibus idem facere, hoc est divinare, & fortasse delirare.

Taurentum. In secunda provincia Narbonensi. Ignoratur. Qui Telonum dicunt esse, non meminerunt Telonum

esse

esse vetustam urbem, neque potuisse dici Taurentum, siquidem Telonum vocata est.

Tectosages. Hi apud Cæsarem Germani sunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Hercyniam silvam. Nicri fluminis ripam eos accoluisse putat Rhenanus, ubi adhuc hodie vetusta arx est *Teck* dicta. Ful. Ursinus in Cæsare, Volcæ legit, pro Tectosages. Volcæ Tectosages alii: nec absurde.

Tenchtheri. Aliis Thenchtheri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides, Tingri Ptolemæo. Germaniæ populi. Apud Willichium sunt, qui hodie prope Rhenum, Luppiam & Lonam fluvios accolunt, ubi sunt plerique Hessi, & nonnulli Franci. H. Junio sunt qui Drentham incolunt, non abludente vocabulo.

Tigurinus pagus. Ejus caput & urbs olim fuit Aventicum, vulgò *Avenches*, ut indicat vetus inscriptio, quæ Aventici extat, in qua legitur, GEN. PAG. TIGOR. Hoc est, Genio Pagi Tigorini. Et urbs ipsa dicitur Aventicum Helvetiorum in alia inscriptione.

Tolosates. Populi Narbonæ finitimi: nomen retinuere, *Tholouse*.

Treviri Cæsari, Tribori Ptolemæo. Triberi in Lib. Not. Belgicæ populi, qui hodie *Trierische* possunt appellari, à metropoli *Trier*.

Triboces. Ita Cæsari. Ptolemæo Tribocci. Germaniæ populi; qui hodie *Elsasser* Pyramio; *Strasburgher*, ab eorum metropoli, Rhenano nominantur. Oswaldo autem Molitori, *Zun dreyen buchen*, vocantur. Pagus est Alsatiæ, non malè ad Tribocci vocem alludens.

Trinobantes, vel Trinovantes, Angliæ populi. Hodie sunt, ut Lelandus & Lhuydus affirmant, territorii Londinensis. Etiam Nevyllius; qui tamen latius extendit, & illis *Essex* & *Middlesex* adscribit.

Tulingi. Celtæ Helvetiis finitimi. *Lothringer*, ut Germani pronunciant, vel *Lorainois*, ut Galli, Marliano & Rhellicano sunt. *Stulingen* & *Nellenburg* Comitatus, Scudo.

Turones. Eorum urbs Archiepiscopalis Cæsarodunum, *Tours*. Apud Ptolemæum malè legitur, Τερέπιοι pro Τερόνιοι.

V.

VAngiones. Germaniæ populi ad Rhenum. *Wormischer bisthumb* B. Rhenano & Lichtenavio. Sed contrà affirmat Pirchaymerus Vangiones esse Spirenses; Nemetes verò Wormatienses. Sig. Gemblacensis tamen, qui ante annos scripsit circiter quingentos, Wormatiam Vangionum urbem vocat, eandemque Vangionum Speculam aliquando vocatam, ex antiqua ibidem inscriptione colligit Joannes Heroldus.

Ubii. Germaniæ populi, qui & Agrippinenses Tacito, ubi

ubi & hodie Colonia Agrippina. *Vhich* pagus in agro Julia censi forte horum nomen servat.

Velauni. Pagus Velaunensis, *Le pais de Velai.* Eorum urb Episcopalis Anicia. *Le Pui en Velai. Le Pui de nôtre Dame.*

Vellaudunum. Senonum oppidum, hodie *Auxerre* Cœnali. Sed Vigenereo *Casteaulandon*; aliis *Villeneuve en Loraine.*

Velocasses. Vide Bellocasses.

Veneti. Inter Armoricos. *Vannes* hodie in Britannia minor.

Veragri. Quorum urbs Octodorus. Vide Octodorus.

Verbigenus. Pagus Helvetiorum. Ignoratur.

Veromandui. Eorum urbs Augusta Veromanduorum (*S Quintin de Vermandois*) Ptolemæo, & in Martyrologio.

Vesontio. Metropolis maxima Sequanorum. Vide Sequani.

Vienna. Allobrogum ad Rhodanum urbs, sub Medulis *Vienne* hodie.

Unelli. Ignorantur.

Vocates. In Novempopulania. Ignorantur.

Vocontii. Eorum duæ Civitates Episcopales, Dia Vocontiorum, *Die en Daulfiné.* Item Vasio Vocontiorum, *Vaison au Contat de Venisse.*

Vogesus. Mons in finibus Lingonum, unde Mosa profluit *Mont de Faucilies* dicitur Vineto.

Volcæ. Vide Arecomici.

Usipetes. Germaniæ populi, quos Plutarchus in vita Juli Husipas vocat. Rhellicano sunt intra Rhenum & montes i Hassia, in eo loco qui *Hocbrug* appellatur. Hos Usipetes, putat Willichius eosdem esse cum Usipis Taciti, & Vispii Ptolemæi: item Sysipetibus Appiani. Usipii tamen & Usipetes sunt apud Tacitum diversi populi. Nusipi sunt Straboni, ut censet H. Junius in sua Batavia, ubi eos *Zutphe.* hodie vocari, quidquid alii dicant, adfirmat. Vispos Ptolemæi alios esse ab his, docent ejus tabulæ.

Vahalis, sive Walis. Batavorum fluvius, aut potius par Rheni. *Wael* hodie dicitur, Tacitus Nabaliæ fluminis etian meminit. Sed Vahalis ibi quoque legunt.

Uxellodunum. In finibus Cadurcorum primæ Aquitaniæ in prærupto colle, qui Duranio flumini imminet, situm Hodie nomen retinet. Incolis *Lopuech d'Vssoldun*, id est, Podium Uxelloduni. Ibi quotidie effodiuntur multi numm veteres: quædam etiam monumenta venerandæ vetustati extant. Situm est in territorio oppidi Martelli. Fons etiam ille, de quo mentio fit in ejus oppugnatione commentarii VIII, ostenditur à rusticis, qui, mirum dictu, per manu traditum à majoribus habent, Uxellodunum à Cæsare obsessum, & vix tandem expugnatum fuisse. Ridiculi sunt qui *Cadenac* interpretantur. Vide Duranium.

INDEX
RERUM & VERBORUM MEMORABILIUM
QUÆ
In Commentariis CÆSARIS *habentur.*

Alex.

Ante-

C.

Cominius

Dumno-

Erga-

Fri[g]

L.

Liger

M. Petreii

N.

O.

Petro-

Q.

R.

S.

Sacra-

T.

Traje-

V.

Z.

FINIS.